

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE DIŞ
TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Özge MILİK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali ACARAVCI

Hatay 2019

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE DIŞ
TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Özge MILİK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali ACARAVCI

Hatay 2019

ONAY

ÖZGE MILİK tarafından hazırlanan “**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **İKTİSAT ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

.../.../2019

Jüri Üyeleri	İmza
Prof. Dr. Ali ACARAVCI (Tez Danışmanı)	
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	
Prof. Dr. Ünal ARSLAN	

Özge Mılık tarafından hazırlanan “**Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. Mustafa Onur Kan
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (03/07/2019)

Özge MILİK

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Öncelikle çalışmamın her aşamasında yoğun çalışma programına rağmen bana düzenli olarak zaman ayıran, çalışmalarımı titizlik içerisinde takip ederek değerlendiren, hoşgörüsü, desteği, bilgi birikimiyle bana yol gösteren, birlikte çalışmaktan büyük keyif aldığım değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ali ACARAVCI'ya saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Tez savunma jürimde yer alarak tez çalışmamla ilgili görüşlerini ve önerilerini sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ünal ARSLAN ve Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK'e teşekkür ederim. Benimle aynı yolu paylaşan ve bu süreçteki en büyük moral destekçilerimden olan arkadaşım Yağmur ÇAKICI'ya, ihtiyaç duyduğum her anımda tüm samimiyetiyle yanımda olan Döne YALÇIN'a çok teşekkür ederim. Son olarak hayatımın her döneminde olduğu gibi tez çalışma sürecimde de her zaman yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen, bu hayattaki en büyük şansım, canım aileme sonsuz teşekkürler.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE DİŐ TİCARET ARASINDAKİ İLİŐKI: TÜRKiYE ÖRNEĞİ

Özge MILIK

İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019

Danışman: Prof. Dr. Ali ACARAVCI

ÖZET

Bu çalışma Türkiye için doğrudan yabancı yatırımların dış ticaret üzerindeki etkisini incelemektedir. Aynı zamanda Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımların 2003 ve 2018 yılları arasında dış ticareti nasıl etkilediğini analiz ederek literatüre katkıda bulunmaktadır. Çalışmamız gelişmekte olan ülkeler sınıfında olan Türkiye üzerine odaklanmıştır. Bu anlamda ihracat-doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalat-doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki iki ayrı model kullanarak araştırılmıştır. Uygulamada zaman serisi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Seriler 2003 yılının ilk çeyreği ile 2018 yılının üçüncü çeyreği arasındaki dönemi kapsayan verilerden oluşmaktadır. Modele, Doğrudan yabancı yatırımlar, ithalat ve ihracat değişkenlerinin yanı sıra daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek adına; fiyat, reel döviz kuru, ve gelir (Türkiye ve OECD ülkelerine ait gelir) değişkenleri de dahil edilmiştir. Serilere durağanlık analizi kapsamında ADF ve KPSS birim kök testleri, eşbütünleşme analizi kapsamında ARDL sınır testi kullanılmıştır. ARDL eşbütünleşme analizi sonucuna göre doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerinde herhangi bir etkisine rastlanmazken, ithalatı arttırdığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların ihracat sektörünü güçlendirdiği yönünde elde edilen bulgular 2003-2018 dönemi için geçerli değildir.

ANAHTAR KELİMELEK

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İhracat, İthalat, Zaman Serileri, ARDL Sınır Testi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND FOREIGN TRADE: CASE OF TURKEY

Master's Thesis, Özge MILIK

Department of Economics, 2019

Supervisor: Prof. Dr. Ali ACARAVCI

ABSTRACT

This study analyses the effects of foreign direct investments (FDI) on trade. At the same time it contributes to the literature by analysing how foreign direct investments impact to the foreign trade between 2003 and 2018. Our study focuses on Turkey which is among developing countries. Indeed, the relation between export-FDI and import-FDI is analysed by using two different models. In application, time series methods have been used. Series consist of data covering the period between the first quarter of 2003 and the third quarter of 2018. In order to reach more accurate results, price, real exchange rate and income parameters (belongs to Turkey and OECD countries) were added as well as foreign direct investments, export and import parameters. In terms of stability analysis, ADF and KPSS unit root tests were applied to the series. Within the analysis of cointegration, ARDL bounds tests were used. According to result of ARDL cointegration analysis, any effects of direct foreign investments on export, it was acquired that it increases import. Findings which were acquired through the studies that foreign direct investments empower export sector are not valid for the 2003-2018 period.

KEY WORDS

Foreign Direct Investment, Export, Import, Time Series, ARDL Bound Test.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TABLolar LİSTESİ.....	vi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

1.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ÇEŞİTLERİ.....	7
1.1.1. Pazar Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar	7
1.1.2. Verimlilik Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar	7
1.1.3. Kaynak Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar	8
1.1.4. Stratejik Değer Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar	9
1.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BELİRLEYİCİLERİ.....	9
1.2.1. Pazar Büyüklüğü.....	10
1.2.2. İşgücü.....	12
1.2.3. Ham Madde Kaynakları.....	13
1.2.4. Vergi	14
1.2.5. Politik ve Ekonomik İstikrar.....	15
1.2.6. Yolsuzluk.....	16
1.2.7. Taşıma Maliyetleri.....	17
1.2.8. Döviz Kuru	17
1.2.9. Teknolojik Yeterlilik.....	18

1.2.10. Kurumsal Yapı.....	19
1.2.11. Dışa Açıklık.....	20
1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EV SAHİBİ ÜLKE ÜZERİNE ETKİLERİ.....	21
1.3.1. Sermaye	21
1.3.2. Gelir	21
1.3.3. Döviz Girişi.....	22
1.3.4. Verimlilik.....	22
1.3.5. Teknoloji Transferi	23
1.3.6. İstihdam	23
1.3.7. Vergi	24
1.3.8. Ödemeler Dengesi.....	24
1.3.9. Dış Ticaret.....	25
1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI AÇIKLAMAYA YÖNELİK TEORİLER.....	29
1.4.1. Piyasa İçselleştirilme Teorisi	29
1.4.2. Eklektik Teori (OLI).....	30
1.4.4. Oligopolistik Tepki Teorisi.....	36
1.4.5. Endüstri Ekonomileri Teorisi.....	37
1.4.6. Risk Çeşitlendirme Teorisi	38
1.4.7. Makro Ekonomik Teori	38
1.4.8. İşlem Maliyetleri Teorisi	39
1.4.9. Davranışsal Teori.....	40
1.4.10. Marksist Ekonomi Teorisi	40
1.5. ÇOK ULUSLU FİRMALAR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	41

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI.....	44
-------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

3.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHÇESİ.....	53
3.2. TÜRKİYE'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİMİ	59
3.3. TÜRKİYE'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİ.....	61
3.4. TÜRKİYE'YE GİRİŞ YAPAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI.....	69
3.5. TÜRKİYE'YE GİRİŞ YAPAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI	72
3.6. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	77
3.7. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETTE GENEL GELİŞMELER	78
3.7.1. 1923-1979	78
3.7.2. 1980-2002	80
3.7.3. 2003-2018	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

4.1. MODEL VE VERİ SETİ.....	85
4.2. YÖNTEM.....	86
4.2.1. Durağanlık	87
4.2.2. Birim Kök Testi	89

4.2.3. Eşbütünleşme	91
4.3. UYGULAMA.....	94
4.4. EKONOMETRİK SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	101
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	106

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi; Dünya Ülkeleri.....	45
Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi; Türkiye Örneği.....	48
Tablo 3: 2018 Global 500 Listesindeki İlk 10 Çok Uluslu Firmalar	58
Tablo 4: 2005, 2006 Ve 2007 Yıllarında Gerçekleştirilen Birleşme ve Satın Alma Anlaşmaları	64
Tablo 5: 2010-2017 Yılları Arasında Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Doları)	69
Tablo 6: Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Kıtasal Dağılımı	71
Tablo 7: Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı (2010-2017) (Milyon ABD Doları).....	73
Tablo 8: Türkiye'nin 2014-2018 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Verileri.....	84
Tablo 9: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Kaynaklar	86
Tablo 10: ADF ve KPSS Birim Kök Testi Sonuçları	96
Tablo 11: İhracat Modeli İçin ARDL Sınır Testi Sonuçları	97
Tablo 12: İthalat Modeli İçin ARDL Sınır Testi Sonuçları	98

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyar Dolar).....	61
Grafik 2: 2000-2007 Döneminde Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyar Dolar).....	63
Grafik 3: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı / Milyon Dolar (2005-2018 Kümülatif)	70
Grafik 4: 2000-2017 Döneminde Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Kıtasal Dağılımı (Milyon ABD Doları)	72
Grafik 5: Türkiye'den Diğer Ükelere Yönelik Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon ABD Doları).....	75
Grafik 6: 1923-1979 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat ve İthalat Değerleri	79
Grafik 7: 1980-2002 Yıllarını Kapsayan İhracat ve İthalat Değerleri	81
Grafik 8: 2003-2018 Yıllarını Kapsayan İhracat ve İthalat Değerleri	82
Grafik 9: Mevsimsellikten Arındırılmış ve Logaritmaları Alınmış Değişkenlerin Grafikleri	94
Grafik 10: İhracat İçin Cusum Testi	99
Grafik 11: İthalat İçin Cusum Testi	100

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devleti
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ARDL	Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EFTA	Avrupa Serbest Bölge Anlaşması
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırım
FEM	Sabit Etkiler Modeli
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GATO	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GATT	Gümrük Tarifeler ve Ticaret Anlaşması
GSM	Mobil İletişim İçin Küresel Sistem
HSBC	Hong Kong ve Őangay Bankacılık Şirketi
IMF	Uluslararası Para Fonu
ING	Uluslararası Hollanda Grubu

M	İthalat
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OLI	Eklektik Paradigma
RDK	Reel Döviz Kuru
TUIK	Türkiye İstatistik Kurumu
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
VAR	Vektör Otoregresyon Modeli
VECM	Vektör Hata Düzeltme Modeli
WIR	Dünya Yatırım Raporu
X	İhracat
YASED	Uluslararası Yatırımcılar Derneği
YKB	Yapı Kredi Bankası

GİRİŞ

Günümüzün kaçınılmaz ve hızla artan bir olgusu olan küreselleşme kavramı ekonomik, siyasal ve de kültürel alanda kendisini etkin bir biçimde hissettirmektedir. Küreselleşmeyle birlikte üretilen yeni ürünün dünya ülkelerine yayılma hızı da artmaktadır. Küreselleşme, dünyanın farklı bölgelerini yer edinmiş bireylerin yaşam tarzları ve tüketim zevkleri arasındaki farkları artan bir hızla indirgemektedir. Firmalar, buldukları sektörlerde faaliyet gösterirken yenilikler, teknolojik gelişmeler ve fırsatlardan yararlanmayı amaçlamaktadır. Yanı sıra mal, hizmet ve fikir ticaretlerinde bulunarak üretim hacmini arttırmaktadırlar. Bu dinamik süreçte, uluslararası faaliyet gösteren firmaların yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırımlar rol oynamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, hem rekabet üstünlüğünü elinden bırakmak istemeyen gelişmiş ülkelerin, hem de rekabeti yakalamak isteyen gelişmekte olan ülkelerin ilgi odağı olmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik açıdan beraberinde getirdiği riskler; firmaların zarara uğramasına sebep olurken, fırsatlar; firmaların maliyetlerini düşürerek karlarını maksimize etmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla farklı açılardan ele alınabilen bu olguya, taraf olanların dışında, olumsuz karşılayanlar da olmuştur. Yabancı firmalar tarafında gerçekleştirilen bu tür yatırımların, hangi sektöre yöneleceği veya yatırım hacmi, ev sahibi ülkelerin ekonomik, politik, kültürel ve coğrafi konumu gibi faktörler belirlemektedir. Literatürde, çoğunlukla yatırımlara ev sahipliği yapan ülkelerin dışarıya olan açıklık oranı ile dış ticaret arasında aynı yönde bir ilişki bulunmuştur. Dışa açıklık kavramı, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasındaki ilişki açısından önemli bir kavramdır. Dışa açıklık oranı arttıkça ülkede, doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla sektörel çeşitlilik de artmaktadır.

Özellikle teknoloji transferinin yoğun olarak yaşandığı 1980 yılından sonra doğrudan yabancı yatırımların önemi, ev sahibi ülke üzerinde kalıcı bir büyüme etkisine sahip olmasıyla artmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların teknoloji faktörünü, üretime dahil etmesiyle birlikte ihracatta artış olması beklenmektedir. Çıktı seviyesindeki artış da ekonomik büyümeye neden olabilmektedir. Genel itibariyle doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat performansının artışına katkıda bulunmaktadır. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar, daha büyük ölçek ekonomileri sunarak ihracatı arttırabilmektedir. Ancak bu olumlu etki, ihracata yönelik doğrudan yabancı yatırımlarda söz konusu olabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım girişleri, ithalata konu olan ara mal ve girdilere dayalı bir üretim gerçekleştirip ve bunu sadece iç pazara yönelik yaptığı durumda ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler görülmektedir.

Bu çalışmamız toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; doğrudan yabancı yatırımlar kavramı, çeşitleri ve bu yatırımları belirleyen faktörler üzerinde durularak ülke ekonomisi üzerindeki etkilerine yer verilmiştir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar teorik açıdan da ele alınarak açıklanmaktadır. İkinci bölümde; Türkiye ve Türkiye gibi gelişme aşamasında olan ülkeleri esas alan, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasındaki ilişki üzerinde duran çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde; doğrudan yabancı yatırımların dünya genelinde nasıl geliştiği üzerinde durulmuştur. Akabinde doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'deki gelişimine, yatırımların yöneldiği sektörlere yer verilmiş, ve mevcut uluslararası yatırım pozisyonu hakkında bilgi verilerek genel değerlendirme yapılmıştır. Dördüncü bölümde; analizi yapılmak istenen dönemlere ait veriler çeşitli kaynaklardan elde edilmiş ve aralarında bir ilişkinin var olup olmadığı ekonometrik yöntemler kullanılarak açıklanmıştır. Son olarak elde edilen bulgular ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Küreselleşme, ülkelerin dünya çapında birbiriyle entegre olmasını hızlandırmaktadır. Ülkeler, bu süreçte doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerini bir araç olarak kullanabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, daha çok gelişmiş ülkeler tarafından, gelişmekte olan ülkelere yönlendirilmektedir. Bunun nedeni yatırımı yapan firmaların, üretim maliyetlerini düşürmek ve daha verimli üretim yapmak istemesidir. Gelişmiş ülkelerde firmalar, sermaye ve teknoloji açısından daha iyi koşullara sahiptir. Firmalar için gelişmekte olan ülkeler, hem kaynak hem de ucuz işgücü açısından daha elverişli olabilmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler, yatırımlarını gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere yönlendirerek sahip oldukları zenginlikleri en iyi şekilde değerlendirme fırsatı elde etmiş olurlar.

Doğrudan yabancı yatırımlar, gelişme sürecinde olan ülkelerde ekonomiye sağladığı yararlarından dolayı önemli bir rol üstlenmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, üretim için gerekli olan kaynaklara sahip olmamakla birlikte üretim için gerçekleşen yatırımların finansmanı konusunda da önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesinde en çok tercih edilen uluslararası sermaye türü, 'doğrudan yabancı yatırımlar' olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı yatırımları, reel gelir üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmasından dolayı (istihdam yaratma ve üretimi arttırma vs) kendi ülkelerine çekmeye çalışmaktadır.

Geçmişten bu yana uluslararası ekonomik ilişkiler, küresel değişimlerden etkilenmiştir. Örneğin kapalı ekonominin ya da serbestleşmenin benimsendiği dönemlerde doğrudan yabancı yatırımların, ülkelere olan katkıları farklı olabilmektedir. Küresel değişmeye başka bir örnek olarak sömürgeciliğin arttığı yıllarda doğrudan yabancı yatırımlar genellikle yatırımcı ülkelere yarar

sağlamaktayken bu yatırımlara ev sahipliği yapan ülkelerde kaynaklar, bilinçsiz kullanıldığı için zarar verebilmekteydi. Doğrudan yabancı yatırımlar, günümüzde izlenen doğru politikalarla hem yatırımı yapan ülkeye, hem de ev sahipliği yapan ülkelere yarar sağlayabilmektedir.

OECD'ye göre yabancı sermaye, yabancı yatırımcının firmanın dağıtılmayan ve yatırıma tekrar aktarılan kazançlardaki payını, yabancı yatırımcının nakit ve aynı sermaye yolu ile ana firmadan hisse ve borç senetleri alımını, yabancı yatırımcının firmadan nakit dış makine ve üretim hakları alımlarını, yabancı yatırımcının sağladığı ticari ve diğer kredilerini içermektedir (Aktaran; Karluk, 2003: 486). Uluslararası para fonu (IMF) sermaye hareketlerini kurumlar açısından 'özel sermaye hareketleri' ve 'resmi sermaye hareketleri' olarak ikiye ayırmıştır. Özel sermaye hareketleri, sanayileşmiş ülkelerdeki büyük işletmelerin yabancı pazarlara yönelik gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımlardan, bireysel ve kurumsal yatırımcıların risklerini dağıtmak için yaptığı portföy yatırımlarından oluşmaktadır. Resmi sermaye hareketleri ise çoğunlukla program, proje, bağlı ve serbest krediler şeklinde gerçekleşmektedir (Acaravcı, 2000: 6-8).

Portföy yatırımları, yabancı ülkelerde faiz farklılıklarından yararlanarak tahvil veya bono almak yahut reel sermayeyi temsil eden hisse senedine yatırım yapmak şeklinde açıklanabilir (Ertürk, 2001: 84). Portföy yatırımları, öncelikli olarak bankalar ve yatırım fonları gibi finansal kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Salvatore, 1990: 345). Tasarruf sahiplerinin hisse senedi ve tahvil satın alımı biçiminde yaptıkları portföy yatırımlarının amacı kısa dönemde olabildiğince yüksek getiri elde etmektir. Başka bir deyişle, hisse senedi olarak yapılan bu yatırım biçimi, işletmenin mülkiyeti üzerinde ortaklık kazandırırken, tahviller sayesinde faiz geliri elde edilmektedir (Seyidoğlu, 2007: 600).

Doğrudan yabancı yatırımlar, bir ülkede bir firmayı satın almanın yanı sıra yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle

birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımlardır (Karluk, 2003: 486). Yabancı firmalar, bu şekilde yaptıkları uluslararası faaliyetler sonucu kazandıkları sahiplik sayesinde, ev sahibi ülkedeki üretim, dağıtım ve diğer faaliyetlerini kolaylıkla kontrol edebilmektedir (Moosa, 2002).

Birleşmiş Milletler 1999 Dünya Yatırım Raporu'nda doğrudan yabancı yatırımlar; uzun vadeli bir ilişkiyi içeren ve bir ekonomideki yerleşik bir kuruluşun başka bir ekonomideki yerleşik olan bir varlığının sürekliliğini ve kontrolünü yansıtan bir yatırım olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımcılar, diğer ekonomilerdeki yerleşik işletmelerinin yönetimi üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olmak için çabalamaktadır (UNCTAD, 1999: 465). OECD doğrudan yatırımları, bir ekonomide yerleşik yatırımcının diğer bir ekonominin yerleşik olan bir işletmeye kalıcı ilişki kurmak amacıyla yaptığı sınır ötesi yatırımı olarak tanımlamıştır (OECD, 2008: 17).

Doğrudan yabancı yatırımlar üzerine yapılan tanımların bazıları, bu yatırımlardan kar elde etmekten ziyade satın alma yoluyla firma yönetimin de söz sahibi olmaya yönelik yatırımlar olduğu görüşündedir. Örneğin, Ünsal (2005), doğrudan yabancı yatırımları, yurt dışındaki bir firmanın ev sahibi ülkedeki mevcut bir firmanın hisseleri üzerinden en az %10 (kabul edilen standartlara göre) kadarını satın alarak yatırımın yönelmiş olduğu firma yönetiminde söz sahibi olması şeklinde tanımlamaktadır (Ünsal, 2005). En az % 10 oranında hissedarlık, yabancı firmanın temel projenin ana politikaları üzerinde önemli bir etki yaratmasına izin vermek olarak kabul edilmektedir (Moosa, 2002: 1).

Kothe ve Gestrin (2014) doğrudan yabancı yatırımların amacını, ülkelerin faaliyetlerini sınır dışına taşıyarak, uzun süreli ve kalıcı gelir elden varlıklar olarak belirtmektedir. Firmalar, üretimlerini sınır ötesine yayarak yaptıkları yabancı yatırımlarla üretimde karlılık ve etkinlik amaçlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarda karlılık uzun vadeli ve kalıcı özellik taşımakla beraber firmaların en çok tercih ettiği yatırım biçimidir. Yapılan yatırımın maliyeti ile o yatırımdan beklenen gelirin bugünkü değeri karşılaştırılarak yatırımın karlılığı belirlenebilir (Ertürk,

2001: 84). Caves (1971), doğrudan yabancı yatırımları, yatay ve dikey doğrudan yabancı yatırım olmak üzere ikiye ayırmıştır (Jones ve Wren, 2006: 36).

Yatay yatırımlar; firmaların kendi ülkesinde gerçekleştirdiği üretimin aynısını başka bir ülkede de gerçekleştirmesidir (Karluk, 2003: 487). Yatay biçimde gerçekleşen yatırımların temel amacı, daha önce ihracatın yapıldığı pazarlarda, maliyetlerin düşürülmesi ya da piyasada firma pozisyonunun geliştirilmesidir (Göçer, 2013: 10). Firmanın üretimini, müşteri potansiyelinin yüksek olduğu ülkeye taşınması ulaşım maliyetlerini de ortadan kaldırdığı için daha avantajlı olduğu söylenebilir. Ulaşım maliyetlerinin azaltılmasının yanı sıra müşterilere yakın olmak ve daha az kültürel engelin söz konusu olması bu yatırım türü üzerinde etkilidir (Çoşkun, 2001: 111). Yatırımcılar, değişen yerel şartlara ve tercihlere cevap vererek rekabetçiliği arttırmaktır (Lim, 2001: 11). Caves (1971)'e göre firmalar, başkalarının sahip olmadığı benzersiz bir varlığa sahip olduğunda veya tarifeler, ihracat üzerinde olumsuz etki oluşturduğunda yatay şekilde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlara başvurmaktadır (Jones ve Wren, 2006: 31). Markusen ve Venables, (1998)'e göre iki ülke arasındaki GSYH ve faktör donanımlarının benzer olması da yatay doğrudan yabancı yatırımların akışını arttırmaktadır.

Dikey yatırımlar; çok uluslu bir firmanın, geriye dönük olarak ham maddeyi üreten yerli firmayı satın alarak veya ileriye dönük olarak tüketiciye daha yakın olan ve dağıtımını gerçekleştiren yerli firmayı satın alarak ev sahibi ülkeye yaptığı yatırım seklidir (Yavan, 2006: 49). Helpman'a göre dikey doğrudan yabancı yatırımlar, ülkeler arasındaki faktör fiyatlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Çok uluslu firmalar, faaliyetlerini ucuz bölgelerde gerçekleştirmek amacıyla üretim süreçlerini farklı bölgelere yayarak faktör fiyat farklılıklarından yararlanabileceğini vurgulamıştır (Sahoo 2014: 166). Çin'deki çok uluslu firmaların, ucuz emek ve işgücünden yararlanmak için İtalyan otomobil firmasının üretim süreçlerinden biri olan montaj bölümünü Çin'de kurması dikey yatırımlara örnek olarak gösterilebilir (Şener, 2008: 42). Üretim faktörlerinin ucuz olduğu bölgelere yatırım yapma konusunda erken davranan yabancı firmaların, üretim için gerekli olan kaynaklara erişimleri ve bu kaynakların imalatı ve dağıtımını daha kolay olurken piyasa üzerinde de kontrol sağlayabilmektedir.

1.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ÇEŞİTLERİ

Çok uluslu firmaların yurt dışında gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımlar, belirli amaçlar doğrultusunda farklı bölgelere dağılım göstermektedir. Firmalar, sermayelerini yönlendirirken üretim kapasitelerini, en üst düzeye çıkarabilecekleri ve maliyetlerini en aza indirgeyebilecekleri bölgelere yönelmektedir. Çok uluslu işletmelerin yatırım kararlarını etkileyen en önemli faktörler; pazar, verimlilik, kaynak ve stratejik değerdir. Her bir doğrudan yabancı yatırımların çekilmesinde önemli etkiye sahiptir. Doğrudan yabancı yatırımlar pazar, verimlilik, kaynak ve stratejik değer arayan yatırımlar olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmektedir.

1.1.1. Pazar Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Firmalar, ihracat yaptıkları ülkelerin ticareti zorlaştıran tutumları karşısında gerçekleştirdikleri yatırım çeşididir. Ticaret engelleri, çok uluslu firmaların pazarlara olan erişimini kısıtlamaktadır. Pazar arayan yatırımların, ticaret engelleri dışında taşıma maliyetlerini azaltmak, ürünün tüketici alışkanlıkları ve tercihlerine göre adapte edilmesi gibi nedenleri de vardır (Göver, 2005: 14). Pazar arayan doğrudan yabancı yatırımlar daha çok geçiş ekonomisi ülkelerinde görülmektedir (Stephan, 2005: 22).

1.1.2. Verimlilik Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Verimlilik arayan çok uluslu firmalar, karlarını maksimize edebilecekleri tercihlere öncelik vermektedirler. Firmalar, bu doğrultuda ürünün üretim sürecini farklı bölgelere yaymaktan çekinmezler. Yani etkinlik/verimlilik arayan doğrudan yabancı yatırımlar, farklı mekanlar kullanarak üretim süreçlerini parçalara ayırmakta ve maliyeti en aza indirmeye çalışmaktadır (Ergüven, 2014: 58).

Verimlilik arayan çok uluslu firmalar için verimliliğe göre ayarlanmış işgücü maliyetleri (productivity-adjusted labour costs), yeterli miktarda nitelikli işgücünün varlığı, iş ile ilgili hizmetler ve açıklık derecesini ve döviz kurunu yansıtan ticaret politikalar çok önemlidir (Chaudhuri 2014: 10). Yatırımcılar, kendi ülkelerinde ücretlerin yükselmesi ve yerel para biriminin değer kazanmasından dolayı üretimlerinin emek yoğun bölümlerinde ucuz işgücünden yararlanabilecekleri gelişme aşamasındaki ülkeleri tercih etmektedir. Bu tip yatırımlar, genellikle otomobil, elektronik aletler, kişisel bilgisayarda kullanılan çeşitli parça üretiminde uzmanlaşmaya yönelik olan yatırımlardır (Karluk, 2007: 568).

1.1.3. Kaynak Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu tür yatırımların amacı, ev sahibi ülkenin doğal kaynaklarından yararlanmaktır. Bu tür yatırımlar hem ihracat üzerinde hem de sermaye mallarının ithalatını arttırıcı bir etkisi vardır (Göver, 2005: 13). Kaynak arayan yabancı firmalar, faaliyetlerini her ne kadar kendilerine yabancı bir pazarda gerçekleştirecek olsalar da ev sahibi ülkeye hizmet vermeyi amaçlamadıkları için yerli firmalar karşısındaki rekabet gücü daha yüksektir. Bu yüzden doğal kaynak için yatırım yapan çok uluslu firmalar ev sahibi ülkeden ihracat yaparken, yurt dışı ticaret bağlantıları, pazarlama yöntemleri, üretim sürecinde kullandıkları üstün teknoloji sebebiyle yerli firmalara göre daha avantajlıdır (Karluk, 2007: 568). Çok uluslu firmalar öncülüğünde yapılan yatırımlar sonucunda üretilen ürünler yerli pazardan çok sanayileşmiş ülkelerin pazarlarına hizmet etmektedir. Chaudhuri (2014)'ye göre kaynak arayan çok uluslu firmalar için başta emek olmak üzere, fiziksel alt yapının doğası ve kalitesi önemlidir ve firmalar, konum seçimlerini bu faktörlerin erişilebilir olup olmadıklarını göz önünde bulundurarak yapmaktadırlar. Bu doğrultuda yatırımcılar üç tip kaynak aramaktadır (Yavan, 2006: 52);

Birincisi; madenler, ham maddeler, tarımsal ürünler gibi fiziki doğal kaynaklar. İkincisi; ucuz, bol, iyi motive olmuş, vasıfsız ve yarı vasıflı işgücü. Üçüncüsü ise teknolojik kapasite, yönetim, pazarlama uzmanlığı ve organizasyon yeteneğidir.

1.1.4. Stratejik Değer Arayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Stratejik değer arayan yatırımlar, piyasa üzerinde kontrol sağlayarak kurarak tüm olanaklardan yararlanmak istemektedir. Uluslararası firmaların gerçekleştirdiği bu faaliyetlerin temelinde uzun dönem rekabetçi konumunu koruması, güçlendirmek veya rakiplerinin piyasada tutunmalarına engel olmak yatmaktadır (Yavan, 2006: 53). Yabancı sermayeli firmalar bu amaç doğrultusunda AR-GE ile ilgili faaliyetlerini ülke dışında sürdürmeyi tercih eder. Örnek olarak Singapur'a yapılan araştırma-geliştirme merkezi, idare merkezi ve Hindistan'a yapılan yazılım geliştirme yatırımları, stratejik varlık yatırımlarını gösterebiliriz (Karluk, 2007: 568).

Doğrudan yabancı yatırımcıların arayış içinde oldukları faktörlerin taşıdığı oldukları önem sıralaması ise, doğrudan yabancı yatırımların geliş amacına göre farklılık göstermektedir. Örneğin; kaynak arayışı söz konusu ise ev sahibi ülkenin faktörleri, sermayenin geldiği ülkenin faktörlerine kıyasla daha önemli hale gelmektedir. Stratejik bir yatırım açısından ise, sermayenin geldiği ülkenin sahiplik avantajlarının yetersiz olması en önemli faktördür. Lipsey (2000: 6)'e göre yabancı sermaye için önemli olan unsur pazarı ele geçirmek ise, nispi maliyet avantajları ve pazar büyüklüğü daha önemli olmaktadır (Aktaran: Özcan ve Arı, 2010: 70).

1.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BELİRLEYİCİLERİ

Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişini belirleyen faktörler, yatırımların amacına göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin daha önceleri amaç sadece en yüksek karı elde etmek iken son zamanlarda bunun yanı sıra dışa açılmanın olası tehlikelerine karşı kalıcı çözümler için arayışa gidilmiştir. Oksay (1998), doğrudan yabancı yatırımlarda bulunan ülkelerin başlangıçtaki ve günümüzdeki beklentilerini aşağıdaki gibi sıralamıştır. Başlangıçta doğrudan yabancı yatırımlar (Oksay, 1998):

- Sermaye açığına kapatmak,
- Üretimi arttırmak,
- İşsizliğe çözüm getirmek,
- Üretim maliyetlerini düşürmek,
- Ucuz ham madde sağlamak,
- Döviz rezervlerini genişletmek

gibi nedenlerle cazip bulunmaktadır. Günümüzde bu durum büyük ölçüde teknik kazanarak:

- Ülke içinde sağlıklı bir rekabet ortamı yaratmak,
- Yeni teknolojiler kazanmak,
- Teknik bilgi getirmek,
- Gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini sağlamak,
- Promosyonlardan faydalanmak,
- Dışa açılmak ve çevreyi korumak gibi yararları da gözetmektedir.

Görüldüğü gibi doğrudan yabancı yatırımlar, geçmişte ekonomik sorunlara çözüm getirmesi açısından önemliyken, günümüzde hem ekonomik hem de sosyal sorunlar açısından önem kazanmıştır. Yatırımlara ev sahipliği yapan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları, en çok ülkenin sahip olduğu pazarın sunduğu imkanlar, ham madde kaynakları, yatırım amacını aşmayan vergi oranları, politik ve ekonomik istikrar, yolsuzluklara fırsat veren boşlukların varlığı, nakliye maliyetleri, döviz kuru oranları, teknolojik açıdan yeterliliğe sahip olması, kurumsal yapısı ve dışa açıklık derecesi etkilemektedir. Bu belirleyici faktörlere aşağıda kısaca açıklanmıştır.

1.2.1. Pazar Büyüklüğü

Çok uluslu firmaların yatırım kararları, ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü, pazarın büyüme hızı, gelişme aşaması ve yerel rekabetin varlığı gibi karakteristik özellikleri tarafından etkilenebilmektedir (Kurtaran, 2007: 369). Geniş pazarlar, yabancı üreticilerin ürünlerini, yerli üreticilerden farklı kılan özelliklerde üretim

yapabilecekleri imkanları sunabilmektedir. Gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere aktarılan sermayeden elde edilen karları yeniden yatırıma dönüştürerek (kar dağıtımına gitmediği varsayımı altında), gittiği ülkenin üretim kapasitesinde artış sağlayabilir (Yazıcıoğlu, 2004). Chaudhuri (2014) büyük pazarlara sahip olan, daha hızlı büyüme ve kalkınma gösteren ülkelerin, pazarlama için daha iyi fırsatlar sunma potansiyeline sahip olduğunu ve daha büyük ölçek ekonomileri ve yayılma etkileri gösterdiklerini savunmuştur. Pazarın genişlemesiyle artan talebe karşılık, üretim ölçeklerindeki yükselme; maliyetleri düşürecek ve böylece yabancı üreticiler kendi sektörlerinde büyüyecekleri güvenli ve kararlı pazar garantisini almış olurlar. Arı ve Özcan (2010) üretim için ihtiyaç duyulan teknolojik, örgütsel, pazarlama ve üretim uzmanlığını karşılayabilecek, finansal ve insan sermayesi kaynaklarına erişim seviyesi yüksek olan ve ölçek ekonomilerinden faydalanabilecekleri olanakları sağlamaktadır (Arı ve Özcan, 2010: 70). Doğrudan yabancı yatırımları kendi bölgelerine çekmeyi amaçlayan ülkeler öncelikle pazar arayışında olan yabancı sermaye sahiplerinin pazara erişimlerini kolaylaştırıp ardından bu olanaklardan yararlanmasına imkan vermelidir.

Tek bir merkezden yapılan üretimi uluslararası pazarlara dağıtmak, çok uluslu firmaların işini daha karmaşık hale getirmektedir. Çok uluslu firmalar bu karmaşık yapıdan kurtulmak için doğrudan pazarlara yatırım yapmaktadır (Gedikli, 2011: 96-146). Çok uluslu firmalar bu doğrultuda yatırım bölgesine taşıdığı sermaye ve teknolojiyle bütünleştirebileceği geniş, aktif ve talebin bol olduğu pazarları tercih etmektedir. Yabancı firmalar üretimlerini, faaliyette bulunduğu bölgeye sunacaksa burada en iyi tercih halkın talebini karşılamada sıkıntı yaşayan üreticilerin olduğu pazarlar olacaktır.

Pazar büyüklüğü genellikle GSYH ya da orta sınıfın büyüklüğü ile ölçülür. Pazarın büyüklüğü veya kişi başına düşen gelir iç pazarın çok yönlülüğünün ve genişliğinin bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden diğer belirleyici faktörlerle birlikte büyük pazar, doğrudan yabancı yatırım girişlerini arttırabilir. Yerel satış potansiyeli, yerel satışların ihracat üzerindeki olumlu etkisi, yerel kaynakların kullanımını mümkün kılan farklı kaynakları sağlaması açısından pazarın büyüklüğü doğrudan yabancı yatırımlar için önemlidir (Aktaran; Sahoo vd., 2014: 167).

1.2.2. İşgücü

Doğrudan yabancı yatırımda bulunmak isteyen firmalar için ev sahibi ülkedeki potansiyel işgücü önemli bir faktördür. Özellikle emek bakımından yoğun malların üretim tesisleri, işgücünün bol ve ucuz olduğu yerlerde kurulmakta ve böylece üretim maliyetlerini büyük ölçüde düşürebilmektedir. Gerçekleşecek üretimin sektörüne göre işgücünde aranan niteliklerin önem sırası değişiklik gösterebilmektedir. İşgücünün çekiciliğini belirleyen unsurlar; ücretler, işgücünün eğitim seviyesi ve işe devamlılık esasına dayanmaktadır (Arıkan, 2006: 30-35);

Ücretler; Genellikle gelişmekte olan ülkelerde ücret seviyeleri daha düşük seviyelerdedir. Yabancı yatırımcılar için emek yoğun ürünlerin üretim sürecinde işgücü maliyetleri önemli bir etkidir. Üretim kapasitesinin genişlemesiyle artan maliyetler yatırımlar üzerinde olumsuz etki yaratabilir. İş gücü maliyetlerinin kabul edilebilir oranda artması üretimden elde edilen verimliliğe bağlıdır.

İşgücünün eğitim seviyesi; eğitilmiş işgücü firmaların zaman kaybetmesine neden olmadan üretimde aktif bir şekilde rol alıp yüksek verimlilik sağlayabilir. Yabancı yatırımcılar yatırımlarını özellikle ileri teknoloji gerektiren sektörlerle yapmayı hedefliyorsa yatırım bölgesindeki mevcut işgücünün o sektöre göre uzmanlaşmış ve uyarlanmış olması gerekmektedir. Bunun yatırımcı için bir kriter olduğunu düşünürsek yatırımcılar hem uzman ve deneyimli personel bulabilecekleri hem de diğer ülkelerden daha düşük ödeme kriterlerini sağlayabilecekleri bölgeleri seçmeleri gerekecektir (Isachi, 2017: 67-81). Aksi takdirde sektöre özel uzman yetiştirmek veya başka bir bölgeden o nitelikteki bir işgücünün transferi yatırım maliyetlerini arttırmakla kalmayıp oldukça zaman alan bir süreçtir.

İşe devamlılık; firmanın ilk iki unsuru sağlayabilmesinin ardından söz konusu piyasada rekabet edebilmesi için faaliyetlerinin devamlılığı önemlidir. Faaliyetler hız kesmeden devam ettiği sürece yatırım karlarının da devamlılığı garanti altına alınmaktadır. Bu yüzden ev sahibi ülkenin üretim sürecini aksatmadan yürütebilecek işgücü potansiyeline sahip olabilmesi yatırımcıları teşvik edici bir kriterdir.

1.2.3.Ham Madde Kaynakları

Doğrudan yabancı yatırımlar açısından yatırım bölgesinin sahip olduğu ham madde kaynakları ekonomik faaliyetlerin gerçekleşebilmesi önemli faktörlerden biridir. Doğal kaynaklar yeryüzüne eşit bir şekilde dağılmamıştır. Aynı şekilde toplumların ekonomik açıdan gelişmişliklerinin de farklı olduğunu hatırlarsak bu kaynakları işleyip ticari kazanç elde edenler bu bölgelerde yaşayanlar olabileceği gibi dışarıdan doğrudan yatırım yaparak ham madde kaynaklarını sahip olduğu teknoloji ve sermayesiyle daha bilinçli işleyen yabancı yatırımcılar da olabilir. Coğrafi sebeplerden dolayı kaynak dağılımındaki bu eşitsizlikler ekonomik açıdan elde edilen avantajlarla bir şekilde telafi edilebilmektedir.

Doğal kaynakların varlığını her ne kadar uluslararası firmaları yatırım yapmaya yöneltten bir sebep olarak düşüsek de bunun tek başına yeterli olmadığını unutmamalıyız. Zira ülkelerin doğal kaynaklar üzerinden yaptıkları karşılaştırmalı üstünlükler, doğrudan yabancı yatırımdan ziyade ticarete yol açmıştır. Kaynak açısından zengin olan ülkeler kaynakların çıkarılması veya diğer ülkelere dağıtılması bakımından gerekli sermaye ve teknik becerilerden yoksun olduğundan dolayı uluslararası faaliyetler bu şekilde şekillenmiştir (UNCTAD 1998).

Emek ve doğal kaynak maliyetleri ülkeden ülkeye değiştiğinden dolayı emek ve doğal kaynak yoğun malların üretimini yapan fabrikaların bu faktörlerin bol ve ucuz olduğu yerlere kaydırılması firmaların maliyetlerini büyük ölçüde

düşürmektedir. Gelişmiş ülkelerin sahip olduğu sermayeler, kendi ham madde kaynaklarını işleyebilecek potansiyele sahip olmayan gelişme sürecindeki ülkelere kaydırılarak üstünlüklerin üretimde birleştirilmesi halinde daha verimli sonuçlar alınabilmektedir. Birçok Amerikan firmasının Meksika, Malezya, Kore, Hindistan, Hong Kong ve Tayvan gibi bölgelerde yaptıkları yatırımın nedenleri doğal kaynak ve emektir (Seyidoğlu, 2003: 455). Ayrıca üretimin yetersiz olduğu durumlarda alternatif kaynaklara başvurabilecekleri ya da bu kaynakları üretebilecek zenginlikte bölgeler seçerken özen göstermelidir. Farklı sektörlerde işlenebilecek bu çeşitli kaynakların olduğu bölgeler, ülkeler arası ticareti anlamlı hale getiren stratejik bölgelerdir. Çünkü teknik bilgi, beceri ve sermaye açısından zengin ülkeler becerilerini dışa açık ekonomilere aktaran ticari faaliyetler gerçekleştirmektedirler.

Yabancı yatırımcılar faaliyetlerini amaçlarına en iyi ulaşabilecekleri aynı zamanda maliyet avantajını sağlayabilecekleri şekilde gerçekleştirmeye çalışırlar. Örneğin ham petrolün çıkartılması, damıtılması ve dağıtılması gibi üretim faaliyetlerini üretimin ilk aşamasından nihai mal aşamasına kadar tek aynı bir yönetim altında toplamak önemli maliyet avantajları sağlayabilir (Seyidoğlu, 2007: 603). Satın almak yerine ham madde kaynaklarını üretmek için yaptıkları yatırımlar ile dikey bütünleşmeye giderler (Eren, 2015: 230-240).

1.2.4. Vergi

Aşırı vergi yükü daima özel girişimciliği caydırıcı rol oynar. Ev sahibi ülkenin vergi oranları uluslararası firmalar için uygun olduğu sürece ülkeye yapılan yatırım girişlerinde daimi bir artış olur. Bu açıdan etkin bir vergi sistemi uygulandığı takdirde yabancı sermayenin sağladığı karlar ev sahibi ülke hükümeti için önemli bir vergi kaynağı oluşturabilir (Karluk, 2003: 617).

Gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı vergisel teşvikler gibi yabancı yatırımların lehine olan mevzuat düzenlemeleri ilk başta hazinenin gelirlerini

düşürecek gibi bir tutum içine girilebilir. Ancak üretimin artması ve kalkınmaya paralel olarak vergi gelirlerinin de olumlu etkileneceği ileri sürülebilir. Örneğin İrlanda yabancı yatırımları çekebilmek için uyguladığı vergi politikaları sayesinde 1990-2000 yılları arasında kesintisiz büyüme sağlamıştır (Kaymakçı, 2007: 393).

Yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasında belirlenen vergi oranlarının da sürekli bir değişiklik halinde olmaması gerekmektedir. Bu değişiklikler yatırımcıların bölgede uzun vadeli üretimde bulunabilecekleri konusunda endişeye düşmelerine neden olabilir. Ev sahibi ülke yabancı girişimlere engel olabilecek bu riskleri ortadan kaldırmak için iki tarafı da zorlamayacak bir yükte vergi oranı belirlemeli ve kararlaştırdıkları politikalar doğrultusunda ilerleyeceği bir güven ortamı yaratmalıdır. Tabii ki bu politikaların devamlılığı için ekonominin istikrarlı olması ön koşuldur. Yabancı yatırımcılara yönelik, belirli bir süre dilimi için gelir vergisinden muafiyet, ithal ettiği ara malların gümrüklerinden indirimler, sübvansiyonlar vb. mali teşvikler yabancı yatırımcılar için yatırım bölgesindeki çekiciliği arttırmaktadır. Ancak ülkeler vergi açısından sağlanan bu kolaylıklardan önce politik, ekonomik vb koşulları sağlaması gerekmektedir (Efe, 2002: 16-17).

1.2.5. Politik ve Ekonomik İstikrar

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen en önemli husus, ülkedeki mevcut politik ve ekonomik istikrar durumudur. Çünkü politik ve ekonomik istikrarsızlıklar, yatırımcının kontrol alanı dışında olduğundan girişimleri doğrudan olumsuz etkileyerek, yatırım kararlarını önemli ölçüde değiştirebilmektedir (Aktaran: Oksay, 1998).

Doğrudan yabancı yatırımlar sermayenin arsa, arazi, bina, makine ve ekipman veya üretim tesisi gibi kolaylıkla likitideye dönüştürülemeyen aktif değerlere bağlandığı uzun vadeli taahhüdlere olduğu için (Efe, 2002: 17), yatırım ülkesindeki ekonomik ve siyasal ortamda yaşanan olumsuz bir değişiklik nedeniyle ülkeyi terk etmesi portföy yatırımlara kıyasla çok daha güçtür. Çünkü yatırımcının üretim

tesisini satıp nakde dönüştürmesi zaman alabilir ki yatırımı ülke dışına kaydırmak kolay değildir. Ayrıca bu aksiliklerden dolayı ülkeyi terk eden birçok yabancı yatırımcılar şartlar düzelse bile olası risklerden dolayı tekrar dönüş yapmazlar (Seyidoğlu, 2006: 601).

Makro ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için, düşük enflasyon, yüksek ve istikrarlı ekonomik büyüme, düşük işsizlik, düşük reel faiz oranları ve bütçe açıklarının kontrol edilebilir düzeyde olması gerekir (Kar ve Tatlısöz, 2008). Buradan da anlaşılıyor ki ekonomiyi açıklayan göstergelerde küçük de olsa herhangi bir belirsizlik ya da dalgalanma olduğunda istikrar zarar görmekte ve bu da açıkladığımız birçok belirleyiciyi etkileyebilmektedir. Yatırım kararlarını sadece ekonomik istikrar değil, kurumsal, politik ve kültürel değerler alanında kendini gösteren istikrar, güvence ve yakınlaşmalar herhangi bir ülkeyi müteşebbisler nezdinde çekici kılmaya yetmektedir.

Siyasal, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıkları kapsayan ülke riskleri arasında yabancı sermaye firmasına bedeli ödenerek ya da ödenmeden el koyma, savaş, isyan, ihtilal vs. gibi karşılıklar yer alır. Bu riskler doğrudan firmaya yönelik olmasalar bile, o ülkede yatırımı caydırıcı etki yapmaktadır.

1.2.6. Yolsuzluk

Yabancı sermayeyi kendi bölgesine çekmek isteyen ülkelerin önem vermesi gereken bir diğer husus da denetim eksikliğinden ortaya çıkan yolsuzluklar ve bunların boyutudur. İhmal edilen güven faktörün yabancı yatırımcıların yatırım kararlarının üzerindeki etkisi büyüktür. Yolsuzluğun olduğu bölgelerde kişisel hakkın sahibine ulaşması ya çok güçtür ya da çok maliyetlidir. Çünkü yolsuzluğun ortaya çıkardığı engeller 'rüşvet' adı altında başka bir felaketi doğurmaktadır. Yolsuzluk toplum içinde oluşan düzende boşluklar yaratmakta ve oluşan bu boşluktan faydalananlar arttıkça devletin etkinliği azaltmaktadır.

Ülke içinde yolsuzluğun ortaya çıkmasına ve ilerlemesine yol açan faktörler (Ovidius, 2013: 253):

- Devletin şeffaf olmaması,
- Yürürlükteki bağlantılara ve adam kayırmacılığa dayalı olarak düşük maaşlar ve terfi oranı,
- Profesyonel olmayan ve yetersiz memurlar,
- Bürokrasinin çoğalması.

Yabancı yatırımcı için ev sahibi ülkede güven, şeffaflık, istikrar, yolsuzlukla mücadele edebilen sistemlerin varlığı önemli bir faktördür. Yabancı sermaye girişlerini arttırmak isteyen ülkeler ekonomik kırılganlıklarını arttıracak bu faktörlere izin vermeden, ilgili kurumlar aracılığıyla denetim altına almaya çalışmalıdır.

1.2.7. Taşıma Maliyetleri

Yabancı sermayeyi belirleyen faktörlerden bir diğerini ise, iki ülke arasındaki taşıma maliyetleri oluşturmaktadır. Ticaret yapılan iki ülke arasındaki uzaklık mesafesinin kısalması, taşıma maliyetlerini düşürerek, ticaret miktarını artırmakta ve bu durum yabancı yatırımı teşvik eden bir unsur olmaktadır (Kar ve Tatlısöz, 2008). Firmaların ihracat yaptıkları ülkelerin piyasalarına erişim maliyetleri yüksek olduğunda ihracatın yerini doğrudan yabancı yatırımlar almaktadır. Aynı zamanda yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki mesafe daha yüksek nakliye maliyetlerine yol açıyorsa bu durum doğrudan yabancı yatırımları arttıracaktır (Lim, 2001: 12).

1.2.8. Döviz Kuru

1980 yılından sonraki süreçte serbestleşmeyle birlikte çok uluslu firmaların yatırımlarında artış gerçekleşmiş ve bu artış ile döviz kuru arasındaki ilişki konusunda kesin bir yargıya ulaşılamamıştır. Yatırımların amaçlarından yola çıkarak elde edilen bulgular şu şekildedir. Yatırımcı yerel pazara hizmet vermeyi

amaçlıyorsa yerli para değer kazandığında yerli tüketicilerin alım gücü yükseldiğinden dolayı doğrudan yabancı yatırım girişleri artar. Tersine bir durumda yerel para değer kaybederse düşük sermaye maliyetinden dolayı doğrudan yabancı girişleri artacaktır. Alternatif olarak ticareti tamamlayan yeniden ihraç edilebilir ürünlerin üretimini hedefleyen doğrudan yabancı yatırımcılar, yerel paranın değer kazanması durumunda düşük rekabet ortamından dolayı doğrudan yabancı yatırım girişlerini azaltır (Quere vd. 2001: 178-198).

Pazarlarına yabancı sermaye çekmek isteyen ev sahibi ülkelerin izlediği döviz kuru politikaları önemli rol oynamaktadır. Çok uluslu firmalar yatırımlarını yerel para birimi üzerinden yaptıkları için, bir devalüasyon riski bu firmaların mali varlıklarının yanı sıra ciro ve karlarının da değerini etkileyecektir. Bir bağlı firmanın yapacağı ithalat, dolar ve diğer para birimleri değerlendirildiğinde pahalılaşacak, ihracat yönünden bir avantaj sağlansa bile, firmanın varlıklarının değerinin azalması engellenemeyecektir (Arıkan, 2006: 32). Aynı zamanda girdilerini ithal ederek üretimde bulunan firmaların maliyetlerinde artış olacak bu durum çok uluslu firmaları yatırımdan caydırıcı bir özellik taşımaktadır. Yerli paranın değer kazanması durumunda, girdilerini ithal eden yabancı firmaların maliyetlerde düşüş olacaktır bunu da yatırımcı açısından cazibe artırıcı bir unsur olarak kabul edebiliriz (Terzioğlu, 2007: 16).

Ev sahibi ülkenin istikrarlı bir para birimine sahip olması yatırımcıların karlarını yükseltmekte ve bu karların uzun bir süre daha devam edeceğinin garantisini vermektedir. Sonuç olarak kurlardaki yüksek dalgalanmalar ekonomik istikrarsızlığın göstergesidir ki yatırımcı açısından istikrarsızlık, belirsizliğe (ve dolayısıyla riske) ilişkin maliyet kalemidir.

1.2.9. Teknolojik Yeterlilik

Mevcut yatırım bölgesi üzerinde faaliyet gösteren firmalar ve firmaların izledikleri yöntem ve teknikler, yönetim organizasyon şeması, tüketici talepleri, piyasa yapısı ve ekonomisine dair kapsamlı koşullara hızlı ve güvenli biçimde

ulaşma imkanını sağlayacak bir enformasyon ağı oluşturma becerisine sahip olan yabancı yatırımcılar bir öngörü sistemi kurmak ister. Bu açıdan yatırım bölgesinin yatırımcıya bu hizmeti sunabilecek teknolojik yeterliliğe sahip olması yabancı yatırımcılar için belirleyici bir niteliktir.

Yabancı üreticilerin üretim sonrasında da müşterilerden gelen talepleri ya da şikayetleri dikkate almak ve sermayesini ona göre yoğurmak için oturmuş bilgi sistemlerinin oluşturulmasına katkıda bulunacak teknolojik kapasiteye ihtiyaç duyacaktır. Teknolojinin izin verdiği ölçüde elde edilen veriler, ürünlerin, tüketici zevklerine daha yakın üretilmesini sağlamaktadır. Böylece aralıksız ve kaliteli üretimde bulunabilecek, hızlı ulaşım ve dağıtım kanallarıyla müşteri memnuniyetini sağlanabilir.

1.2.10. Kurumsal Yapı

Uluslararası firmaların yatırım kararlarını etkileyen bir diğer unsur ise ev sahibi ülkenin kurumsal yapısıdır. Kurumsal yapısında eksiklik olan ülkelerde uluslararası faaliyetler sınırlandırılmaktadır. Bu yüzden yatırımın risk ve getirisini önceden bilmek isteyen doğrudan yabancı yatırım yapacak olan uluslararası yatırımcı için beraber yola çıkacağı kurumun taahhütlerini yerine getirebilecek kurumsal bir alt yapıya sahip olup olmadığı büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda kurumsal altyapıda özellikle işletme yönetimlerinin kalitesi ve işletmelerde muhasebe ve raporlama altyapısının düzeyleri vurgulanması gereken unsurlardır (Efe, 2002: 19). Kurumsal yapının bir göstergesi olarak ele alınan ekonomik özgürlükler (Acaravcı vd., 2018: 5):

- Bireysel girişimin ve adil rekabetin önünü açması,
- Ekonomik aktivitelere dair sağlıklı bilgilere ulaşılmasına katkıda bulunması,
- Beşerî sermaye artışına katkı yapması,
- Piyasaların etkin çalışması,
- Hukukun üstünlüğünün yerleşik hale gelmesi ve belirsizliğin azaltılması,
- Piyasa üzerinde piyasa dışı aktörlerin etkisinin sınırlandırılması,

yoluyla yatırım ortamını iyileştirerek yatırım artışını teşvik etmektedir. Ayrıca ekonomik özgürlükler, etkin bir iş bölümü ve uzmanlaşma vasıtasıyla mevcut yatırımların verimliliğini artıran bir unsurdur.

1.2.11. Dışa Açıklık

Dışa açıklık kavramı 1980'den sonra serbestleşmeye başlayan piyasalarda önem kazanmıştır. Dışa açıklık genel olarak dış ticaretin önünde engellerin olmaması olarak tanımlanmaktadır (Edwards, 1997: 383-390). Dışa açıklık kapalı ülke ekonominin tersine çevrilmesi, yani içyapının tüm ulusal ekonomilerden etkilenmesi ve bu etkiler karşısında biçimlenmesi amacını taşımaktadır (Kazgan, 1985: 32). Bunların yanında dışa açıklık göstergesi ile ilgili genel görüş, dış ticaret hacminin (ihracat ve ithalat toplamı) GSYH'ya oranı olarak belirtilmektedir (Bahmani-Oskooee ve Niroomand, 1999; Ahmad ve Anoruo 2000; Dar ve Amirkhalkhali, 2003).

Serbestleşen piyasalarda başlayan ticari faaliyetler ülkelerin dışa açıklık gibi bir takım ekonomik göstergelerini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda ev sahibi ülkenin dışa açıklık derecesi arttıkça bölge, yabancı yatırımlar açısından daha cazip koşullara sahip olabilecektir. Yabancı yatırımcılar için dışa açıklık derecesi ciddi bir belirleyicidir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkeye önemli miktarda ara girdi ve mal akışı gerektiren ve bunun için serbest, öngörülebilir ticaret ortamından yararlanmaktadır. Bu nedenle dışa açıklığın artması doğrudan yabancı yatırımlar da arttıracaktır (Lim, 2001: 13). Ev sahibi ülke dışa açık olmadığı sürece, uluslararası firmaları doğrudan yabancı yatırımlara yönelten birçok belirleyiciye sahip olsa da avantajlarını fırsata çeviremez.

1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EV SAHİBİ ÜLKE ÜZERİNE ETKİLERİ

Doğrudan yabancı yatırımların bölgelere sundukları olanaklar üzerine birçok çalışma yapılmış ve olumlu etkilerine dair kayda değer sonuçlar elde edilmiştir. Yabancı sermayeye en çok ihtiyaç duyan ülkeler gelişme aşamasında olanlardır. Bu aşamadaki ülkeler ciddi miktarda finansman kaynaklarına ihtiyaç duyarlar ve bu kaynaklara pazarlarını yabancı yatırımcılar açısından cazip hale getirmeyi başardıklarında ulaşabilirler.

Geçiş ekonomisi aşamasında olan ülkeler sahip olduğu kaynakları etkin bir şekilde kullanabilecek donanıma sahip değildir. Bu konudaki yetersizliklerini gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren alanında uzmanlaşmış uluslararası firmalara ev sahipliği yaparak tamamlayabilmektedir. Bu bölümde doğrudan yabancı yatırımları kendine çekebilmeyi başarmış ülkelerin nasıl etkilendiğine değineceğiz.

1.3.1. Sermaye

Sermaye açısından yetersiz olan gelişme aşamasındaki ülkeler üretim kapasitelerini arttırabilmek için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duyarlar. Yabancı firmaların ülkeye getirdiği sermaye ile üretimden elde edilen kazançla birlikte sermaye yenilenmekte ve çoğalmaktadır.

1.3.2. Gelir

Doğrudan yabancı yatırımcıların, firma satın alarak ya da yeni kurulan bir firmaya sermaye sağlayarak üretimi arttırması, ev sahibi ülkenin milli gelirini arttırmaktadır (Karluk, 2007: 101).

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke üzerinde gelir etkisi yaratabilmesi için üretime dahil olan girdilerin nereden tedarik edildiği önem teşkil etmektedir. Bu açıdan yabancı sermayenin üretiminde kullanılan girdilerin bir kısmı yurt dışından getiriliyorsa, yabancı sermayenin ithal edilen bu girdiler ülkenin GSMH'dan düşülmektedir (Karluk, 2003: 495).

1.3.3. Döviz Girişi

Gelişmekte olan ülke ekonomiler için döviz girişi ödemeler dengesinde olumlu katkılarda bulunmaktadır. Çünkü uzun bir süre ithalatı ikame etmekte ve ihracatı arttırmaktadır. Ancak ev sahibi ülke yabancı sermaye firmalarının kar transferlerini sınırlandırıcı düzenlemeler ve onların karlarını yeniden yatırıma yönlendirmelerini sağlamazsa yurtdışına yapılan kar transferleri ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir (Seyidoğlu, 2007: 617). Ödemeler dengesinde verilen açıkların sebep olduğu ekonomik istikrarsızlıklar ülkelerin büyüme hızlarını yavaşlatmaktadır.

1.3.4. Verimlilik

Çok uluslu firmaların sahip olduğu üretim ölçekleri yerli firmalara göre daha geniştir ve üretimde daha çok sermaye yoğun teknolojiler kullanılmaktadır (Arıkan, 2006). Üretimde kullanılan ileri teknoloji ve sermaye, daha az kaynakla daha çok üretim imkanı yaratmaktadır. Verimli üretim, kaynak israfının da önüne geçmektedir. Aynı zamanda üretilen ürünün kalitesi de arttırılarak tüketicilerin memnuniyeti sağlanmış olur.

1.3.5. Teknoloji Transferi

Çok uluslu firmalar yatırım yaptıkları bölgede sahip oldukları ileri teknoloji kaynakları ve onları kullanma becerileri sayesinde yerli firmalardan farklı nitelikte ürünler üretebilir. Bir süre sonra çok uluslu firmaların kullandığı teknolojilerle birlikte beceriler de yerli firmalara aktarılarak piyasada rekabet oluşur. Yani çok uluslu firmalar sadece teknoloji transferi değil aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin temel sorunu olan teknik bilgi transferini de gerçekleştirmektedirler. Teknolojinin yanında transfer edilen teknik bilgi az gelişmiş ülkeler için oldukça önemlidir. Eksik olduğu durumda elde edilen teknolojilerden yararlanmak imkansız bir hal aldığı gibi bilinçsiz kullanmak da maliyetleri arttırabilmektedir (Özalp, 1998: 43). Teknoloji transferinin az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yardımcı olduğu kabul edilmektedir. Yeni teknolojiler üreten firmalar piyasalara yeni metalar sürmekte ya da ürettikleri metaların maliyetini azaltmaktadır (Yol, 2001). Örneğin Güney Kore'den Bangladeş'e kadar gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde giyim ürünleri ihraç eden firmaların teknolojik açıdan ilerlemesinde etkili olmuştur (Karluk, 2007: 493).

1.3.6. İstihdam

Doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı iki farklı şekilde etkileyebilir. Birincisi ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere giderek ana ülkedeki ücretlerin yükselmesini engellemektedir, diğeri gittikleri ülkede daha çok mal satarak hem geliri hem istihdamı arttırabilmektedir (İyibozkurt, 2001: 147). Çok uluslu firmalar aslında mevcut koşullar ve yatırım şekillerine göre bazı ülkelerde istihdam yaratırken bazı ülkelerde var olan iş potansiyelini yok etmektedir. Yatırımlar ev sahibi ülkenin yerli gücünü değerlendirebilecek nitelikte aynı zamanda yararlandığı işgücünü makul bir ücretle ödüllendirdiğinde istihdam yaratabilir. Ancak çok uluslu firmalar beraberinde getirdikleri ileri teknoloji kullanılan üretimlerinin teknik ve tecrübe isteyen kısmı için kendi nitelikli işgücünü de taşımak zorunda kalabilmektedir. Başka bir açıdan bakarsak da yatırım zaten var olan bir fabrika üzerinde sahiplik elde

edilerek gerçekleşmişse, bu yatırımların bölgede ekstradan yaratacağı istihdam sadece etkin üretimin sağladığı üretim artışı esnasında işgücüne ihtiyaç duyulmasıyla oluşacaktır. Bu da üretimde kullanılan faktöre göre değişebilir.

Birleşme ve satın alma yoluyla gelen yabancı yatırım şeklinin istihdam yaratmamasının yanı sıra doğal kaynakları işlemek amacıyla maden sektörüne gelen yabancı yatırımların da yaratacağı istihdam sınırlı olacaktır. Çünkü bu faaliyetlerde bulunan yabancı firmaların teknolojik gelişmeler nedeniyle gittikçe daha yoğun sermaye seçtikleri ve üretimde işgücü/sermaye oranını azalttıkları bilinmektedir (Alpar, 1980: 123)

1.3.7. Vergi

Ev sahibi ülkenin yabancı firmalardan aldığı gelir vergileri devlet hazinesi için önemli bir gelir kaynağıdır. Ancak vergilerin yabancı yatırımcıların kararları üzerindeki etkisi caydırıcı nitelikte olabildiği gibi teşvik edici de olabilir. Ev sahibi ülkelerin belirlediği vergilerin, çok uluslu firmaların ülkeye girişine engel olmamakla birlikte yatırımların ülke içerisinde çoğalmasını destekleyecek oranlarda tutulması önemlidir. Çünkü yüksek gelir vergileri kar amacı güden çok uluslu firmaların gerçekleştirdiği yatırımları anlamsızlaşmaktadır.

1.3.8. Ödemeler Dengesi

Doğrudan yabancı yatırımların ülkeler üzerindeki etkisi ülkelerin sahip olduğu ekonomik seviyelerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğın gelişmiş ülkelerde ödemeler dengesinde açık oluştururken az gelişmiş ülkelerde çok uluslu firmaların karlarının bir bölümünü tekrar yatırıma yönlendirilmesi halinde döviz kazancı elde edebilmektedir (Özalp, 1998: 39). Merkez-ana ülke açısından ödemeler dengesi kısa dönemde sermaye çıkışı nedeniyle olumsuz olarak etkilense bile uzun dönemde dış yatırımın ihracatı arttırması ve kar transferi nedeniyle olumlu olarak etkileneceği açıktır. Çünkü bağlı firmalar kurulunca malzeme, teçhizat ve ham

maddeleri ana ülkeden alarak merkez ülkenin ihracatını arttırlar. Bunun yanında çok uluslu firmaların ana ülkeye kar transferleri de uzunca bir süre devam eder (İyibozkurt, 2001: 148).

Doğrudan yabancı yatırımların ülke üzerindeki doğrudan etkileri iki grupta incelenebilir. Birincisi ithal ikamesinin gerçekleşebileceği için ödemeler bilançosunun ithalatla ilgili döviz ödemeleri yükünü azaltması. İkincisi de üretimlerinin bir kısmının dış piyasalara yönelik olabileceği ihtimaliyle ihracatı ve dolayısıyla ihracat döviz girişlerini arttırmasıdır (Şatıroğlu, 1984: 232). Eğer yabancı sermaye önemli ve belirgin bir ithal ikame sağlamıyorsa, bir yandan yatırımların ihracata yönelik olmaması, diğer yandan üretim için gerekli olan sermaye malları ve girdilerin ana firmadan ithalat yoluyla sağlanması, ekonominin mevcut dış ticaret açığının büyümesine neden olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar iç piyasayı hedeflese bile yatırımcı bu projelerden kar sağlayabilir. Ancak elde edilen kar yatırımcının kendi ülkesine döviz olarak transfer edilirse bu döviz çıkışı gelişmekte olan bir ülkede ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden ev sahibi ülke doğrudan yabancı yatırım politikalarını belirlerken gerçekleşecek yatırımların ortaya çıkardığı döviz maliyetleri ile bu yatırımların getireceği dövizleri karşılaştırmalıdır (Seid, 2018: 29).

1.3.9. Dış Ticaret

Az gelişmiş ülkelerin üretim kapasitesinin düşük olması sermaye, teknoloji, teknik bilgi, vasıflı işgücü gibi gelişmiş ülkelerin üstünlüklerini belirleyen faktörlere sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla üreticiler toplumun bazı taleplerine hiç karşılık veremezken kimi talepleri karşısında ithalat sektörüne yönelmek durumunda kalır. Bu da ülke ekonomisinin izin verebildiği ölçüde gerçekleşir. Bu noktada ithalatı finanse edebilecek yatırım kaynakları ya da ihracat yaratan faaliyetler dış ticareti dengede tutma açısından önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımlar ülkelerin bu şekilde sermaye açığını karşılayıp ihracatı destekleyerek bozulan dış ticaret dengesini sağlayabilir.

İhracat artışı, çeşitli girdiler ve sermaye malları gibi ülkede bulunmayan, yerli üretimi artırmada önemli rol oynayan ithalat kapasitesini genişleterek ekonomik büyümede itici rol oynamaktadır (Şimşek, 2003: 44). Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımlar da yeni iş fırsatların yaratılmasında, teknoloji transferinin ve yayılımının arttırılmasında, insan sermayesinin bilgi ve beceri açısından geliştirilmesinde dolayısıyla yatırımlara ev sahipliği yapan ülkelerde ekonomik büyümenin hızlandırılmasında önemli rol oynamaktadır (Aktaran: Acaravcı ve Öztürk, 2012: 55).

Az gelişmiş ülkeler doğrudan yabancı yatırımları kendi üretimini gerçekleştirebilecek düzeye gelebilmek için yani dışa olan bağımlılıklarını bir nebze azaltabilmek için tercih etmektedir. Dolayısıyla yurt dışından ithal edilen ürünlerin üretimini kendi bölgesinde üretmeye başlar. Bu şekilde gerçekleşen ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla dışa bağımlılık azaltılabilmektedir. Ancak üretiminde gerekli olan ana mallar ve girdileri ithalat yoluyla karşıladığında tam tersi bir durum yani dışa olan bağımlılık daha da arttırılmaktadır (Tunç, 2004: 121). Başka bir deyişle yatırımların dış ticaret dengesine net bir katkı sağlayabilmesi sermaye malları, fiziki girdiler ve teknoloji bakımından dışa bağımlılığın yüksek olmamasına bağlıdır (Alpar, 1980: 101). Dışa bağımlılık Wallstrain'nin 'merkez' olarak adlandırdığı ve ana faaliyetlerin gerçekleşip yayılmaya başladığı ülkelerde yaşanan ekonomik dalgalanmaların, yine 'çevre ülke' olarak adlandırılan ve merkez ülkedeki gelişmenin yansıyabildiği kadarıyla gelişebilen ülkeleri olumsuz açıdan etkilenmesiyle açıklanmaktadır (Wallerstrain, 1982; Sheid, 2017).

Çok uluslu işletmeler piyasadaki paylarını arttırmak, maliyetlerini düşürmek, gelirlerini ve karlarını arttırmak amacıyla yöneldikleri az gelişmiş ülkelerdeki tam rekabetçi yapılarda değişiklik yapabilmektedir. Oligopol yapıya dönüşen piyasalarda azalan rekabet, yabancı firmalara fiyat belirleme gücü vermekte aynı zamanda maliyeti ikinci plana atarak etkinsiz üretime, dolayısıyla ülkede refah kaybına yol açmaktadır (Polat, 2007: 100). Ev sahibi ülke doğrudan yabancı yatırımları çekebilmek adına izlediği politikaların yanı sıra yerli firmaları özendirici ve destekleyici nitelikte teşviklerde bulunması ileride oluşabilecek oligopolistik yapının ortaya çıkmasına engel olabilir. Yerli firmaların büyümesi yatırımların yarattığı

ticaret üzerinde kontrolü elde tutmasını sağlamaktadır. Ayrıca piyasalarda rekabet korunduğu sürece, kaynaklar etkin kullanılabilir, üretim faktörlerinin verimliliği yüksek düzeylerde olacak ve tüketicide en düşük fiyata mal ve hizmet satın alarak faydasını maksimum yaparken, ülkenin refah düzeyi de artacaktır (Polat, 2007: 111). Az gelişmiş ülkeler doğrudan yabancı yatırımlardan elde edilen kar payını dünya pazarları ile daha fazla entegrasyonu, teknoloji öğrenmeyi, yaymayı ve yönetsel vasıfları çarpan etkisiyle arttırdığı takdirde küresel rekabette yer alabilmektedir (Gedikli, 2011: 140).

Serbestleşmenin başladığı dönemlerde gerçekleşen ucuz faktörlerin ticareti, geçmiş verilere ve yapılan çalışmalara bakıldığında gelişmekte olan ülkeleri sömürerek büyümelerini geciktirdiği görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki dış ticareti sömürgecilikten uzaklaştırarak uluslararası faaliyetlere yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla ülkeler arasında iş bölümü oluşmuş ve ucuz emek sömürülerek yeni ürün üretimlerini, üretime dahil edilen faktörlerin çeşitlenmesini ve üretimin artmasını sağlamıştır. Merkez ülkelerin sahip olduğu teknolojik üstünlüklerinin çevre ülkelere yayılmasına fırsat vermiş ve dış ticaret dengelerini değiştirerek ülkelerin karşılıklı kar elde etmesine olanak sağlamıştır. Vernon'un ürün dönemleri teorisinde bu değişimi daha net görmemiz mümkündür. Merkez ülke ortaya çıkardığı yeni ürünün ihracat aşamasına gelmesiyle artan üretim maliyetlerine çözüm olarak üretimini ucuz işgücünden faydalanabileceği ülkelere kaydırmayı tercih eder. Yeniliklerin ucuz emek yönünden avantajlı ülkelere transfer edilmesi ya da taklit edilmesinden dolayı ihracatını yaptığı ürünün ithalatçısı konumuna geçerek yer değiştirir. Yenilikçi ülkenin her ne kadar ihracatı azalmış olsa da artan maliyetlerini düşündüğümüzde makul olan ürünü artık ithal etmesidir. Görüldüğü gibi teoride yabancı yatırımcılar yaptıkları doğrudan yatırımlar ile çevre ülkelerin merkez ülkeler ile olan ilişkilerinde nasıl dönüşüm yaşadıklarını açıklamaktadır.

Yabancı firmalar, yarattıkları katma değer ve ödedikleri çeşitli vergilerle muhtemel bütçe açıklarına olumlu yönde katkıda bulunabilecekleri gibi yeni iş alanları yaratarak istihdam sorunun çözümünde de olumlu katkıda bulunabilirler (Alpar, 1980: 85). Ancak doğrudan yabancı yatırımların reel üretiminde her zaman

sabit gelir akışı elde edilmesi gerektiği yönünde bir kural geçerli değildir. Ayrıca üretim kapasitesini artırma ve istihdam yaratma garantisizdir. Çünkü yabancı yatırımcılar yeni üretim tesisi kurmadan, birleşme veya satın alma yoluyla da yurtiçi varlıklar edinebilmektedir (Liang, 2007: 106). Ya da doğal kaynakları işlemek amacıyla gelen yabancı yatırımcıların, üretimde işgücü/sermaye oranını azaltmaları, istihdamı olumsuz etkileyebilir. Diğer açıdan baktığımızda doğal kaynakların ihracatından sağlanan gelirleri veya yabancı firma karlarından elde edilen vergi gelirlerini yeni iş alanlarının yaratılmasında, özellikle endüstri kesiminde yeni yatırımların başlatılması için kullandığında istihdamı dolaylı yoldan olumlu etkileyebilir (Alpar, 1980: 123).

Eğer çok uluslu işletmeler, ihraç etmek yerine doğrudan yabancı yatırıma yönelirse ya da kendi ülkesine veya başka bir üçüncü ülkeye ihracat yapmak için bir üs kurmayı hedeflerse ticaret dengesi üzerindeki etkileri pozitif olabilir. Başlangıçta doğrudan yabancı yatırım girişleri ev sahibi ülkenin ödemeler dengesinde tek seferlik bir pozitif etkiye sahiptir. Daha sonra çok uluslu firmaların kazançlarını ana firmaya ya da bağlı başka bir kuruluşa aktarması ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir (Bitzenis, 2009: 124).

Dış ticarete uygulanan koruyucu politikalarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi ise çeşitli mallar ve gümrük vergi oranlarının görece artışına, malın ara mal veya tüketim malı olarak kullanılıp kullanılmadığına bağlıdır. Örneğin iç üretimi korumak amacıyla belli bir mal üzerindeki gümrük vergisinin artırılması, o malın nominal ve etken koruma oranlarını yükselteceğinden malın üretimi gerek yerli ve gerekse yabancı yatırımlar için cazip gelecektir. Ancak aynı malı üretimde girdi olarak kullanan diğer sektörlerde malın fiyatındaki artış nedeniyle etken koruma oranları azalacağından bu sektörlerde daha az yabancı sermaye gelecek veya mevcut yabancı sermaye etken koruma oranlarının daha fazla bulunduğu sektörlerde kayacaktır (Alpar, 1980: 66).

1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI AÇIKLAMAYA YÖNELİK TEORİLER

Hem gelişmekte olan ekonomiler hem de üretimlerini daha verimli bir hale getirmek isteyen ve bu doğrultuda dışa açılmayı düşünen firmaların karşılıklı olarak fayda sağladığı doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinin ortaya çıkış süreci bir takım teorilere dayandırılmıştır. Bu teoriler doğrudan kendi aralarında zıt olmaktan ziyade doğrudan yabancı yatırımların varsayımları üzerinde birbirlerini tamamlayıcı özelliği taşımaktadır (Root, 1997: 600-610). Bu yüzden bu faaliyetleri açıklarken tek bir teoriye bağlı kalmak yetersiz kalır. Doğrudan yabancı yatırımların amacını açıklamaya yönelik olan teoriler aslında ticaretin de şeklini belirlemektedir. Ülkelerin ihraç ürün üretimini, gerekli alt yapıyı sağlayarak yabancı müşterilere yakınlaştırması üstünlük farklarından dolayı gerçekleşiyor olsa da denetim ve kontrollü politika sayesinde karşılıklı kar elde edilmektedir. Firmaları, doğrudan yabancı yatırım yapmaya yönelten sebepler ve sonuçlara ilişkin detaylar aşağıdaki ileri sürülen teoriler ışığında açıklamaya çalışacağız.

1.4.1. Piyasa İçselleştirilme Teorisi

İçselleştirme avantajı, firmaların sahip olduğu üstünlükleri yabancı firmalara satmak ya da kiralamak yerine, firmanın kendi yapısı içerisinde kullanarak daha fazla fayda sağlaması (Dunning, 1988: 23). Böylece firmanın dışa bağımlılığı ile birlikte ilerde ortaya çıkabilecek risk faktörlerini de azaltabilecektir (Seyidoğlu, 2007: 607).

Firmalar belirsizlik ve risk faktörlerinin olumsuz etkilerini bertaraf edebilmek, uzun vadeli planlar yapabilmek, stratejik kararlar alabilmek ve uygulayabilmek için içselleştirilmeye zorlanmaktadır. İçselleştirmenin devam ettirilebilmesinde ise Ar-Ge çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Yenilikler sayesinde firma bütünlüğünün varlık ve devamını olumlu yönde etkilemekte ve içselleştirmenin sürekliliğini sağlamaktadır (Şatıroğlu, 1984: 122).

Öztürk, çok uluslu firmaların gerçekleştirmiş olduğu içselleştirmeleri üç grupta toplamaktadır (Öztürk, 2004: 118):

- Yatay olarak bütünleşmiş çok fabrikalı firmaların patent gibi firmaya özgü üstünlüklerini korumak için yaptıkları yatırımlar.
- Düşey olarak bütünleşmiş çok fabrikalı firmaların bir malın (örneğin petrol) bütün üretim aşamalarını içermek için yaptıkları yatırımlar.
- Riskin uluslararası alanda çeşitlendirilmesine ve dağıtımına dayanan yatırımlar.

Çoğu zaman bir firmanın sahip olduğu teknoloji bir grup bireyin bilgisine dayanmaktadır ve bu bilginin paketlenip satılma imkanı olmadığı gibi sınırlarını da bilmek güçtür. Ayrıca bir Avrupa firmasına lisanslanan teknolojinin diğer ABD firmaları tarafından taklit edilmesi olasıdır. Bu sorunlardan dolayı faaliyetler farklı firmalar arasında değil tek bir firmada içerisinde yürütülmesi gerekir (Krugman ve Obstfeld, 1991: 172). İçselleştirme teorisi ara ürünler için pazarların organize edilmesinin zor olmasından dolayı, bu işlemlerin firma içinde daha çok iç hiyerarşi ile ele alınabileceğini göstermektedir.

1.4.2. Eklektik Teori (OLI)

Dunning (1988) tarafından geliştirilen bu teori uluslararası doğrudan yabancı yatırımları açıklayan en kapsamlı teoridir. Bu teori aynı zamanda yatırımları sınır ötesine taşıyan çok uluslu firmaların davranışlarını da şekillendirmektedir. Dunning yaptığı araştırmalarla firmaların belirli şartlar doğrultusunda yatırım yapmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında çok uluslu firma teorisinin de kurucusu olarak kabul edilmektedir (Segre, 2000). Yatırımları oluşturan üç bileşenin füzyonuna vurgu yapmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlarının bu avantajların bir araya gelmesiyle gerçekleşmesi gerektiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla bu bileşenler firmaların yatırım kararını büyük ölçüde etkilemektedir. Teoriye göre yabancı bir firmanın yerli firmalarla rekabet edebilmesi için, tanımadığı veya uzak olduğu bir

ortamda üretmenin maliyetlerine üstün gelecek ek avantajları olmalıdır (Dunning, 1980: 9).

Dunning'in OLI ismiyle kısaltmış olduğu üç avantajı mülkiyet (Ownership-O), konum (Location-L), içselleştirme (Internalization-I) şeklinde açabiliriz. Bu üç avantaj, aşağıda gerekçeleriyle birlikte sıralanmıştır (Bevan, 2004: 777):

- Firma maddi veya maddi olmayan mal ve becerilere sahip olmalıdır ki üretim yapacağı dış ülkede oradaki bilgi ve tecrübeye sahip yerli firmalarla rekabet edebilsin.
- Gideceği ülkede elde edeceği bir avantaj sayesinde, ev sahibi ülkede üretim yapmak, kaynak ülkede üretip ihraç etmekten daha karlı hale gelmelidir.
- Firmanın dış yatırım yapması, bu becerilerini satması, kiralaması veya lisanslamasından daha karlı olmalıdır.

1.4.2.1. Sahiplik üstünlüğü

Dunning'e göre sahiplik avantajı ilerde daha çok kar elde etme potansiyeline sahip aktif varlıklar üzerindeki üstünlüğü ifade etmektedir. Bu üstünlükler yabancı bir ülkede faaliyette bulunan firmanın yerel rakiplerinin sahip olmadığı maddi olmayan yani soyut varlıklara (intangibleassets) sahip olmasından ortaya çıkmaktadır (Moosa, 2002: 37). Yapılan çeşitli araştırmalar sonucu bu soyut üstünlükler; farklılaştırılmış ürün geliştirebilme yeteneği, büyüklük, uluslararası tecrübe, ARGE, nitelikli personel, ithalat-ihracat yapma, finansal bağımsızlık, teşvik, finansal pazarlara ulaşım, üretim kapasitesi, teknoloji, ürün uyarlanabilirliği, web site temelli üstünlükler, bilgi temelli üstünlükler, inovasyon temelli üstünlükler olarak belirlenmiştir (Güngördü, 2016).

Çok uluslu firmalar her ne kadar üretimin alt yapısındaki eksiklikleri tamamlasa da faaliyet göstereceği pazara rakip olarak girer. Bu durumda yatırımcı, yerli firmaların üretim sürecindeki dezavantajlardan avantaj yaratır. Böylece pazarda tutunabilmiş ve hedeflediği uzun vadeli karı elde edebilmesini sağlayacak önemli bir

gelişme elde etmiş olur. Mülkiyet avantajı bir nevi soyut varlıkların patenti olarak düşünülebilir. Başka firmaların patentlerine, planlarına veya ticari sırlarına erişilmeyen bir ürün ya da üretim süreci üzerindeki üstünlüktür. Aynı zamanda marka veya kalite itibarı gibi soyut bir şey de olabilir. Şekline bakılmaksızın mülkiyet avantajı yeterli pazar gücü ve maliyet avantajı sağlayarak yurt dışına açılmanın dezavantajlarını bertaraf etmektedir (Markusen, 1995). Uluslararası firmaların en çok üzerinde durduğu bu husus kamu sağlığı, kamu güvenliği ve genel ahlakı zedeleyecek gelişmelere meydan vermemek şartıyla yabancı yatırımcıların bir ülkedeki yatırımları ile ilişkilerinin hukukun sağlam güvencesi altında olmasıdır (Ertürk, 2001: 85).

Firmaya özgü soyut varlıklar üzerinde sahip olunan bu avantajların, somut varlıklara göre daha çok doğrudan yabancı yatırım yaratma potansiyeline sahip olduğunu gösterir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, bilgiye dayalı varlıklar, düşük maliyetle kolaylıkla transfer edilebilir. Örneğin bir mühendis veya yönetici, nispeten düşük bir maliyetle birçok ayrı üretim tesisini ziyaret edebilir. İkincisi ise bilgi kamu malı gibi ortak bir karaktere sahiptir çünkü çok düşük maliyetle ek üretim tesislerine de verilebilir (Markusen, 1995).

1.4.2.2. Konum Üstünlüğü

Çok uluslu firmalar yatırım bölgesinde üstünlüklerini karşılaştırıp sahiplik avantajlarını belirledikten sonra konum açısından yeterince cazip ve karlı olup olmadığını değerlendireceklerdir. Firmalar doğrudan yabancı yatırımları etkileyen aynı zamanda faaliyetlerin karlılığı açısından yeni bir avantaj gerektiğini gösteren faktörleri göz önünde bulundurmakta ve konum avantajına önem vermektedir.

Konum avantajı, yabancı pazardaki üretim seklinin üstünlüğü, yüksek ulaştırma maliyetleri, ucuz işgücü, müşteriye olan yakınlık, yerel imaj ve ülkeler arasında uygulanan dış ticaret uygulamaları gibi etkenlerden doğan avantajlardır (Şimşek, 2010: 20). Örneğin, alüminyum madenciliği boksit madeninin bulunduğu yerlerde, alüminyumun işlenmesi ise ucuz elektriğin olduğu yerlerde yapıldığında

ekonomik olacaktır. Aynı zamanda ulaşım maliyetleri ve ticari engeller üretim yerinin tespit edilmesinde, belirleyici faktörlerdir (Oksay, 1998: 3).

Çok uluslu firmaların yatırım yaptığı bölgeler düşük işçilik maliyetleri, daha cömert vergi ve devlet teşvikleri, büyük ve hızlı büyüyen bir piyasa ve benzeri konularda belirli avantajlara sahip olmalıdır (Grimwade, 2000). Hizmetlerin yerinde sunulması çok uluslu firmaların doğasında vardır (Markusen, 1995: 173). Çünkü alüminyum örneğinde de olduğu gibi üretimin yeri genellikle kaynaklar tarafından belirlenir (Krugman ve Obstfeld, 2003: 172).

1.4.2.3. İçselleştirme

İçselleştirme firmaların sahip oldukları avantajları yabancı firmalara ya da pazarlara satış ya da kiralama yoluyla kullanmak yerine kendi organizasyonları ile faaliyete geçerek değerlendirmeleridir (Demir, 2013: 48). İçselleştirme avantajları aşağıdaki durumlarda söz konusu olabilmektedir (Dücan, 2015: 34):

- Alıcıların ürünlerin değeri ve özellikleri hakkında ve satılan teknoloji ile ilgili belirsizlikleri var ise,
- Piyasalarda fiyat farklılaşması mümkün olmadığı durumlarda,
- Satıcıların mallarının ürün kalitesinin korunması zorunluluğu var ise,
- Piyasa araştırmaları, anlaşmalar ve gözetim ile ilgili maliyetleri azaltabiliyorsa,
- Hükümet müdahalelerinden yararlanma ya da kaçınabilme imkanı sağlıyorsa,
- Girdilerin satış koşulları ve arzı kontrol edilebiliyorsa,
- Piyasa satış yerleri kontrol edilebiliyorsa.

Eklektik teori varsayılan üç şartın firmadan firmaya değiştiğini, içeriğe bağlı olduğunu ve ev sahibi ülkenin ekonomik, politik ve sosyal özelliklerini yansıttığını göstermektedir. Bu nedenle, firmaların hedefleri ve stratejileri, üretimin büyüklüğü ve modeli, farklı ülke tiplerinin sunduğu zorluklara ve fırsatlara bağlı olacaktır (Denisia, 2010). Tüm bunları göz önünde bulunduran firma karar aşamasında; global

bir strateji uygulanmak istendiğinde, global stratejik koordinasyona ihtiyaç olduğunda, spesifik teknik bilgi sonucu olarak yüksek miktarda gelir edildiğinde veya firmanın spesifik teknik bilgiyi büyük gizlilik gerektirdiğinde tercih edilecektir (Aydın, 1997: 37).

1.4.3. Ürün Devreleri Teorisi

Ürün devreleri modeli firmanın gelişmiş teknolojisini de kullanarak ürettiği yeni bir ürünün yarattığı rekabeti ve bu rekabet karşısındaki davranışlarını açıklamaktadır. Bu hipoteze göre yeni bir ürünün gelişmesi tamamlandıktan ve iç piyasa sınırına ulaştıktan sonra bu piyasada daha fazla bir kar olanakları kalmaz. Kar artışını sürdürebilmek için daha az girilmiş ve belki de rekabetin daha sınırlı olduğu yabancı piyasalarda üretim yapmak gerekli olabilir. Teoriye göre firmanın üretimine başladığı ürünün; yenilik, olgunlaşma ve standartlaşma adı altında çeşitli aşamaları vardı (Seyidoğlu, 2003: 725).

Birinci aşama, firmalar toplumun ihtiyaçlarına göre üretimlerinde yeniliğe giderler ve ürünün satışını iç piyasada yapmayı tercih ederler. Bu yeniliğin teknolojik yeterlilik boyutu yüksektir ki bu ancak gelişmiş ülkelerde gerçekleşen faaliyetlerin özelliği olabilir. Bir zaman sonra firmanın ürünündeki yenilikler önce iç piyasada daha sonra diğer ülke piyasalarında olmak üzere farklılık arayan firmalar tarafından taklit edilmeye başlar. Çünkü yeni teknoloji icadı, ülkeler arası teknoloji açığını arttırmaktadır. Birinden diğerine yayılması ise bu açığı kapayıcı yönde etki yapar. Teknoloji transferi, ülkeler arasındaki asırlık teknoloji açığının kısa bir süre içinde kapanmasına olanak sağlayan bir yoldur (Seyidoğlu, 2007: 666).

İkinci aşama, diğer ülkeler yenilikçi ülkenin ürününe benzer özelliklerde üretim yapmaya başladığında yenilikçi ülkenin ilk olarak iç piyasada başlattığı üretimini ihraç etmeye başlama sürecidir (Rugman vd., 1985: 115-117). Taklit üretim için teknoloji, sermaye ve pazar gerekir ve bu süreçler oldukça maliyetlidir.

Oysa ürünü ilk üreten yenilikçi firma bu aşamaları zaten geçmiş ve satışlarıyla masrafını kapatmış durumdadır. Aşamalarda öncelik kazanan bu firmalar dış pazarlarda bir an önce yer edinmek için ihracatı arttırmayı amaçlar. Zaten bu sürede yeni ürün ilk üretildiği piyasada yeni olma özelliğini kaybetmiş ve üretildikleri ülkeyi değiştirmek durumunda bırakılmıştır. Böylece ürünlerin olgunlaşma süreci içinde firmalar çok uluslulaşmaya ve uluslararası mal ve nihai ürün ticaretine yönelmektedirler (Gövdere, 2003: 14).

Yeni ürünün piyasada ikamesinin bulunmaması ve talebin fiyat esnekliğinin düşük olması nedeniyle firma, ana ülkede ürettiği ürününe ihracat pazarlarında rahatlıkla yer bulabilir ve ürünün ihracatı ciddi miktarda artar. Ürünün yurtdışı talep artışı, firmayı yurtdışında yatırım yapmaya itmektedir (Yüksel, 2007: 10-11).

Firmaların ihracatını yaptığı ürünün yurt dışındaki talebinde artış olması aynı zamanda bu ürünün piyasada ikamesinin bulunmaması üreticileri ihracat yaptığı pazarlara yönlendirmektedir. Başka bir nedeni de yenilikçi firmanın teknolojik üstünlüğünü ve tekelci avantajını devam ettirme isteğidir ve gelişmekte olan ülkelerdeki niteliksiz veya yarı nitelikli ucuz işgücünün gelişmiş olan ülkeler tarafından kullanılmak istenmesidir. Gelişmiş ülkeler bu ucuz işgücü sayesinde, üretimlerinde önemli maliyet avantajları sağlayarak rekabet güçlerini arttırmaktadırlar (Şener, 2008: 32-33). Bu amaçlar doğrultusunda kurmuş oldukları üretim tesislerini potansiyel yatırım bölgelerine taşıyarak sabit maliyetlerini, ulaşım maliyetlerini, gümrük masraflarını azaltırlar. Piyasadaki yerli rakiplerinin faaliyet hızına bağlı olarak da bir sonraki aşamaya kadar üstünlük sağlamış olurlar.

Standartlaşma adı verilen son aşamada ürünün üretiminde yeni üreticiler giderek söz sahibi olmaya başlayınca yenilikçi ülke ihracatçı özelliğini de yitirmeye başlar. Taklitçi ülkeler ihracatçı konumuna gelir, lisanslar engel olmaktan çıkar ve ürüne ait teknoloji yaygınlaşır (Kırankabeş, 2004: 15). Genel olarak ürün devreleri teorisine göre doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinin nedeni yenilikçi firmanın teknolojik üstünlüğünü ve tekelci avantajını devam ettirme isteğidir.

1.4.4. Oligopolistik Tepki Teorisi

Oligopolistik tepki teorisi birbiriyle rakip halinde olan firmaların kendi aralarındaki etkileşimi üzerinde durmaktadır. Aynı sektör içerisinde benzer malların üretiminde ve ihracatında bulunan, aynı zamanda birbirine rakip iki firmadan birinin, mevcut piyasa koşullarındaki dengeleri değiştirerek herhangi bir X ülkesine yaptığı yatırım karşısında diğer firmanın davranışlarını nasıl değiştirdiğini açıklamaktadır (Arıkan, 2006: 26).

Oligopolistik teoriye göre lider durumunda olan firma yatırım yaptığı ülkeye birçok uluslararası firma için yeni bir kapı açmaktadır. Her ne kadar pazara ilk giren kendisi olsa da zaman içinde pazar payında azalmalar meydana gelecektir. Firma bu süreçte araştırma ve geliştirme faaliyetleri, ekonomik ve mali gücünün artması, teknolojik üstünlükler ve dışa yayılma ve pazarlama-reklam tecrübelerini biriktirerek tekrar bir girişimde bulunabilir. Bu girişimini arkasından gelen çok uluslu firmaların da terk etmiş olduğu anavatanında gerçekleştirmekte ve yurt dışına açılmayan firmaları çok uluslulaşmış olmanın verdiği güçle etkisizleştirmektedir (Şatıroğlu, 1984: 124).

Üretim tesislerini ihracat yaptığı ülkeye taşıyan firmanın amacı ister yerel pazara mal satmak veya kaynak bulmak isterse ihracat yapmak olsun rakip firmalar her koşulda birbirlerini yakından izlemektedir. Örneğin Coca Cola'nın yatırım yaptığı bölgelere daha sonra Pepsi- Cola'nın da yapması veya otomotiv sektörü sanayiine yatırım yapan Japon firmaların birbirini yakından takip etmesi gibi örnekler oligopolistik tepkiye verilebilecek en iyi örneklerdir (Efe, 2002: 11). Pazar iki ya da üç firmayı daha verimli bir şekilde kaldırabilecekken pek çok firmanın giriş yapmasıyla adeta bir akına uğrar. Bu durum Çin ve Hint otomobil pazarlarında gözlenmiş, yüksek talep seviyelerindeki potansiyele rağmen pek az firma gerçek anlamda kar elde edebilmiştir. Bu durum tabii ki tüm sektörlerde yaşanmaz, örneğin

gıda ürünlerinde ve kişisel ürünlerde yapılan yatırımlarda ölçek ekonomilerine ulaşma olasılığı daha yüksektir zira bu ürünlerdeki talebin gelir esnekliği göreceli olarak düşüktür (Aktaran: Keskin, 2008: 428). Oligopolistik biçimde örgütlenen bu şekildeki firmaların rakip firmaları kendi ağlarından dışlamak, diğerlerini de kendilerine sıkı sıkı bağlamak için her türlü iş stratejisini kullanırlar. Oligopolistler için “ilk davranan” olmanın büyük avantajları vardır. Firma yarattığı endüstri standartlarını koruyabilirse, ölçek ve kapsam ekonomilerine ulaşmak amacıyla maliyet eğrisinde aşağıya doğru hareket ederek önemli karlar elde edebilir (Hirst ve Thompson, 1998: 87).

1.4.5. Endüstri Ekonomileri Teorisi

1960 yılında Hymer tarafından ortaya atılan Endüstri ekonomiler teorisine göre çok uluslu firmaların sadece onlara özgü olan ve piyasada faaliyet gösteren diğer işletmelerin sahip olamayacağı üstünlükleri vardır. Çok uluslu firmaların faaliyet gösterdiği yabancı piyasalarda tek el üstünlükleri yaratan nedenler dikey bütünleşme, aktarılmayan bilgiler, firma ünvanından yararlanma, ürünün yaşam dönemleri modeli gibi etkenlerdir (Seyidoğlu, 2007: 606).

Hymer yapılan çalışmaları firmaların portföy yatırımlardan ziyade doğrudan yabancı yatırımları tercih etmelerini açıklama konusunda yetersiz kaldığı görüşündedir. Ve yaptığı çalışmayla doğrudan yabancı yatırımların nedenlerini aşağıdaki nedenlere dayandırmaktadır (Yavan, 2006: 70):

- Risk ve belirsizlik
- Bilgi edinme ve işlem maliyetleri
- Döviz kurundaki istikrarsızlık ve yabancılara olan güvensizlik
- Yabancı firmalar üzerindeki tek elci avantajlarını kullanmak istemeleri

1.4.6. Risk Çeşitlendirme Teorisi

Tobin ve Markowitz tarafından yabancı sermayeleri açıklamak için geliştirilen bu teoride yatırım getirinin pozitif bir fonksiyonuyken, riskin negatif bir fonksiyonudur. Yatırımcılar gelişmekte olan ülkelere özgü politik ve ekonomik istikrarsızlıklar gibi çeşitli riskleri dağıtabilmek ve piyasa kaynaklı riskleri azaltabilmek için yatırımlarını değişik ülkeler veya sektörler arasında çeşitlendirerek yapmayı tercih etmektedir (Öztürk, 2004: 115). Böylece risk faktörünün sermaye getirisi üzerindeki olumsuz etkisi de azaltılmış olur.

1.4.7. Makro Ekonomik Teori

Kojima (1973) doğrudan yabancı yatırımlar ile ticaretin tamamlayıcı olduğunu ileri sürmüştü ve bu süreci şu şekilde özetlemiştir. Modelinde firmaların yatırımlarını, sermaye ihraç eden ülkenin dezavantajlı endüstrisinden ev sahibi ülkenin avantajlı endüstrisine hareket etmesini açıklamaktadır. Kojima ev sahibi ülkenin yabancı ülkeye göre daha zengin olan, yetenekler yaratan katma değerli faaliyetler üzerinde odaklanmıştır. Örneğin yatırım yapılan ülkedeki ücretler arttıkça ve yeni ürünler daha sermaye ve teknoloji yoğun oldukça yatırım yapan firmaların üretim yerini daha düşük ücretli ülkelere transfer etmeleri karlı olur. Daha sonra yatırım yapan ülke montaj ülkesine karmaşık parçalar ve tamamlayıcılar, teknoloji ihraç etmektedir (Thorbecke ve Salike, 2011: 58).

Kojima doğrudan yabancı yatırımların nedenlerini üç başlık altında sınırlandırmıştır. Birincisi; doğal kaynak odaklı yatırımın, yatırım yapan ülkelerin nispeten daha dezavantajlı olarak üretilen veya yurtiçinde mevcut olmayan malların ithalatını arttırma arzusu ve ana ürün ile mamul ürün arasındaki dikey uzmanlaşmanın büyümeye neden olmasından dolayı ticaret yaratıcı etkisi vardır.

İkincisi; emek odaklı yatırım yapan ülkede yeni üründe daha çok sermaye ve bilgi kullanıldığı için ücretler artmaktadır. Bu yüzden gelişmiş ülkeler yatırımlarını daha ucuz işgücü maliyetlerinin hüküm sürdüğü düşük ücretli ülkelere kaydırmaktadır. Böylece işgücünün kıt olduğu ülke ile emek zengini ülke arasında uyumlu bir büyüme gerçekleşir. Ayrıca emek odaklı yatırım ithal ikameden ziyade bir ihracat üssü kurmayı hedeflemektedir. Üçüncüsü; piyasa odaklı yatırımlar ev sahibi ülkedeki ticari engellerin neden olduğu bir yatırım türüdür ve ticaret yaratan yatırımlardır (Kojima, 1973: 1-21).

1.4.8. İşlem Maliyetleri Teorisi

Williamson (1975) tarafından öne sürülen teoride uluslararası firmaların yatırım kararlarında, bölgede oluşan veya oluşabilecek işlem maliyetlerinin önemli bir etkisi vardır. İşlem maliyetlerinin yanı sıra üretim maliyetlerini de dikkate alarak iki faktörü minimum düzeyde tutabilecekleri doğrultuda hareket etmektedirler. Öncelikle üretim maliyetleri; firmaların ölçeğine, bilgi ve teknoloji düzeyine bağlı olarak farklılık gösterir (Kurtaran, 2007: 369). İşlem maliyetleri mübadele edilen unsurun değerini belirlemenin maliyeti ile hakları korumanın ve yapılan anlaşmaları yürürlüğe sokma ve denetlemenin maliyetidir. İşlem maliyetlerini arttıran neden mübadele edilen her birimin içerdiği özelliklerin düzeyini belirlemek için harcanan bilgi maliyetidir (North, 1999: 39-43).

İşlem maliyetleri ile verimlilik arasında negatif bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. İşlem maliyetleri teorisinin temelinde yatan organizasyonlar ürettikleri ürün ve hizmetlerin değişim işlemlerini, maliyeti en ekonomik olacak şekilde organize etmek düşüncesidir. İşlemlerin etkin bir şekilde yürütülememesi ve yapılan verimsiz çalışmalar işlem maliyetlerini arttırmaktadır. İşlem maliyetlerinin yüksek olması işlemlerin verimsiz çalışmasına, dolayısıyla yatırımların gelir oranını büyük ölçüde etkilemektedir (Dücan, 2015: 36).

Firmalar işlem maliyetlerini bertaraf edebilmek için optimal bir yönetim yapısı belirlemeye çalışmaktadır. Optimal yönetim yapısı belirli aktiflere sahip olma, belirsizlik-belirsizlik ve işlemlerinin sürekli tekrarının yapılması özelliklerine göre belirlenmektedir. Belirsizliğin artması işlemleri takip etmenin maliyetlerini de arttırmaktadır. Bu nedenle işletmeler belirli aktiflere sahipse, belirsizlik yüksekse ve işlemlerin sürekli tekrarlanması gibi fırsatçı davranışların karşısında güvenilir bir yönetim yapısı için işletmenin kendi kuruluşuna sahip olması en doğrusu olacaktır. Eğer gerekli aktiflere ve ara girdilere sahip değilse en etkili yönetim yapısı ortak girişimlerdir (Ulaş, 2003: 31).

1.4.9. Davranışsal Teori

Aharoni (1996)'ye göre doğrudan yabancı yatırımlar davranışsal bir süreçtir ve onu harekete geçiren esas etken firma yöneticilerinin kârı maksimize etmek yerine, hem firma hem de kendi çıkarlarını tatmin edecek şekilde davranmaları ve bu sürecin bir parçası olarak da doğrudan yabancı yatırımlara başvurmalarıdır (Ak, 2009). Kısacası doğrudan yabancı yatırımlar karşılıklı anlaşmalar ile gerçekleşen faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin belirleyicilerini tek taraflı değerlendirmek yerine karşılıklı sağlanacak faydalar üzerinden ele almak daha adil olacaktır.

1.4.10. Marksist Ekonomi Teorisi

Marksist ekonomi teorisine göre sermaye gelişmiş ülkelerde kar oranlarının düşük olmasından dolayı gelişmekte olan ülkelere yani kar oranının yüksek olduğu bölgelere doğru hareket etmektedir. Bu görüş gelişmiş, batılı kapitalist ülkelerde yaşanan sanayi devriminin doğurduğu ham madde ihtiyacının, sömürge veya az gelişmiş ülkelerin doğal kaynakları ile giderilmesine dayanmaktadır (Dücan, 2015: 44). Marksist iktisatçıların öncülüğünü yaptığı teori, kapitalizmin gelişme evrelerinde ve yaşadığı krizler sürecinde bu tür bölgelerin ortaya çıkışı ve çok uluslu firmaların bu bölgelere ucuz emek için gelişi ile ilgilenmektedir (Öztürk, 2004: 114).

1.5. ÇOK ULUSLU FİRMALAR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Uluslararası faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütebilmeyi başaran çok uluslu firmaların ortaya çıkışı 1950 yıllarına dayanmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra pazar arayışına giren ülkeler arasındaki etkileşim artmış ve ticari faaliyetler önem kazanmıştır. Bu süreçte doğrudan yabancı yatırımların gerçekleşmesinde önemli bir rol oynayan bu firmaların etkinliğini arttırmasının iki nedeni vardır. Birincisi uluslararası ulaşım ve iletişim yöntemlerindeki devrimsel gelişmeler, ikincisi uluslararası politik ve ekonomik dengelerde yaşanan değişimlerdir. Örneğin jet yolcu uçağının icat edilmesi, haberleşmede daha hızlı ve ucuz yolların bulunması, uluslararası posta hizmetlerinin hızlanması gibi yenilikler firmaların küreselleşen dünyaya uyum sağlamalarını arttırarak ana firma ile bağlı firma arasındaki iletişimi daha sağlıklı hale getirmektedir. İkinci gelişmenin etkilerine gelecek olursak savaş sonrasında ülkeler arasında sağlanan barış ortamını korunmasını destekleyen Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının kurulması ve Gümrük tarifeleri ve Ticaret genel anlaşmasının (GATO) imzalanması gibi birçok anlaşmalar yapılmıştır (Arıkan, 2006: 14).

Çok uluslu firmalar daha çok gelişmiş ülkelerde ortaya çıkarak dünyaya açılmaktadır. Gelişmiş ülkeler üretim için gereken başta doğal kaynak olmak üzere birçok faktörü az gelişmiş ülkelerde bulabilmektedir. Az gelişmiş ülkeler her ne kadar, ekonomik üstünlük ve gelişmeye katkıda bulunacak doğal kaynaklarla (ham petrol, mineraller ve metaller) farklı şekilde donatılmış olsalar da bu avantajlarından, yolsuzluk, işsizlik, zayıf liderlik, siyasi meşruiyet eksikliği, kötü politikalar, etnik çeşitlilik, yetersiz altyapı gibi faktörlerden dolayı faydalanamamaktadır (Babatunde, 2001: 27). Çok uluslu firmalar bu ülkelerde kaynakların etkin kullanılmasını sağlamaktadır.

Çok uluslu firmalar bir ana merkezi bulunan ve bu merkeze bağlı olarak değişik ülkelerde üretim yapan şubelerden ve bağlı birimlerden oluşan işletmelerdir

(Seyidoğlu, 2007: 620). Çok uluslu firmaların en önemli özellikleri sermayenin yönetim becerisini, teknolojiyi, ürün tasarımını ve transferini sağlayan etkin rollere sahip olmaları ve dünya kaynaklarının etkin kullanımını sağlamalarıdır. Aynı zamanda çok uluslu işletmeler büyük ölçekli, finansal olarak güçlü ve tecrübeli olmakla beraber yönetim üstünlüklerine, vasıflı işgücüne, entelektüel sermayeye, büyük reel ve finansal sermayeye sahip firmalardır. Olası riskleri, yüksek rekabet güçleri sayesinde yerel firmalardan daha iyi taşıyabilir (Altuğ, 2016: 62). Spesifik olarak yapılan çalışmalarda çok uluslu firmaların ev sahibi ülkede yapabilecekleri konusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır (Blomström, 2000: 111):

- Üretim miktarını arttırarak verimliliğe katkıda bulunmak Bu etki ev sahibi ülkenin teknolojisi geliştikçe daha az önemli hale gelebilir.
- Daha sonra yerli firmalarda istihdam edilen işçilere eğitim ve yeni teknolojiler göstererek teknik bilgiyi tanıtmak
- Tekelleri dağıtmak, rekabeti ve verimliliği teşvik etmek veya yerli firmaların gücüne, tepkisine bağlı olarak daha tekelci bir endüstri yapısı yaratmak.
- Yerli tedarikçilerine ve dağıtım kanallarına envanter, kalite kontrol, standartlaştırma için transfer tekniklerini ve
- Yerli firmaların kendi yönetsel çabalarını arttırmalarını veya çok uluslu firmaların yerel ya da uluslararası pazarda kullandıkları pazarlama tekniklerinin bazılarını benimsemelerini zorunlu kılar.

Özalp'e göre çok uluslu firmalar yatırım faaliyetlerini aşağdaki sebeplerden dolayı farklı ülkelere yaymaktadır (Özalp, 1986: 37):

- Karlarını en yüksek düzeye çıkarmak,
- II. Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı ülkelerde biriken sermaye,
- Ticaret engellerinin kaldırılması,
- Üretim faktörlerinin fiyatlarının farklı olmasıdır.

İşletmeler yukarıdaki amaçları doğrultusunda ev sahibi ülke üzerindeki faaliyetlerini sömürgecilik anlayışından uzak, karşılıklı olarak kar edebilecekleri anlaşmalar üzerinde şekillendirmelidir. Faaliyette buldukları ülkelere yerleşik politikaları göz önünde bulundurmalı ve diğer paydaşların görüşlerini dikkate

almalıdır. Bu bakımdan, OECD çok uluslu firmaların ev sahibi ülkelerde izlemesi gereken politikaları şu şekilde belirlemiştir (OECD, 2001):

- Sürdürülebilir bir kalkınma sağlanması amacıyla ekonomik, toplumsal ve çevresel ilerlemeye katkıda bulunmalıdır.
- Ev sahibi devletin uluslararası yükümlülük ve taahhütleriyle uyumlu olarak, faaliyetlerinden etkilenenlerin insan haklarına saygı göstermelidir.
- Sağlıklı bir ticari uygulama gereğiyle uyumlu olarak, işletmenin iç ve dış pazarlardaki faaliyetlerinin geliştirilmesinin yanı sıra, yerel toplumla yakın işbirliği yoluyla, ticari çıkarlar dahil, yerel kapasite gelişimini teşvik etmelidir.
- Özellikle iş olanakları yaratarak ve çalışanlar için eğitim olanaklarına yardımcı olarak insan sermayesi oluşumunu teşvik etmelidir.
- Çevre, sağlık, güvenlik, iş, vergi, mali teşvikler ve diğer konularla ilgili yasa ya da düzenlemeler çerçevesinde öngörülme-yen istisnalar sağlamaktan ya da kabul etmekten kaçınmalıdır.
- İyi kurumsal yönetim ilkelerini destekleyip savunmalı, ve iyi kurumsal yönetim uygulamaları geliştirip uygulamalıdır.
- İşletmeler ile bunların faaliyette buldukları toplumlar arasında karşılıklı güven ilişkisi geliştiren etkin öz-düzenleme uygulamaları ve yönetim sistemleri geliştirip uygulamalıdır.
- Firma politikalarının, eğitim programları dahil, çeşitli yollarla yaygınlaştırılarak çalışanlarca bilinmesini ve bunlara uyulmasını teşvik etmelidir.
- Yasalara, genel ilkelere ya da işletme politikalarına aykırı uygulamalar hakkında yönetime ya da, duruma göre, yetkili kamu mercilerine gerçek ihbarlarda bulunan çalışanlara karşı ayrımcı ya da disiplin işlemlerine başvurmadan kaçınmalıdır.
- Duruma göre, tedarikçiler ve taşeronlar dahil, iş ortaklarının Genel İlkeler ile uyumlu kurumsal faaliyet ilkeleri uygulamasını teşvik etmelidir.
- Yerel politik faaliyetlere her türlü usulsüz müdahalelerden kaçınmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşmenin hız kazanmaya başlamasıyla birlikte ülkeler arasında artan uluslararası faaliyetlerin ülkelerin ekonomik özelliklerine göre çeşitli etkileri olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesine katkıda bulunan önemli faaliyetlerdendir. Dolayısıyla ülkeler doğrudan yabancı yatırım girişlerini arttırabilmek için çeşitli politikalar izlemektedir. Bu doğrultuda doğrudan yabancı yatırımları teşvik eden ve destekleyen politikalar önemli rol oynamaktadır. Doğrudan yabancı yatırım girişimlerinden elde edilen karlar ile, ülke içerisindeki üretim düzeyinin yükseltilmesi ve pazar alanlarını sınır ötesine taşıyarak dış ticaretin olumlu yönde etkilenmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla dünya genelinde bu faaliyetleri inceleyen çalışmalar birçok ülkeye analiz yeteneğinin yanı sıra yöntem belirleme açısından yol gösterebilmektedir. Bu doğrultuda tablo 1 ve tablo 2’de 1998-2018 yılları arasında, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasındaki ilişki inceleyen yerli ve yabancı çalışmalara yer verilmiştir. İlk olarak uluslararası ölçekteki, daha sonra Türkiye’deki doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasındaki doğrudan veya dolaylı etkileşimi araştıran çalışmalar incelenip elde edilen bulgular doğrultusunda durum değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi; Dünya Ülkeleri

Yazar(lar)	Ülke(ler)/Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgu(lar)
Pain ve Wakelin (1998)	11 OECD ülkesi (1971-1992)	P.V.A.	DYY İhracat	-Yedi ülkede DYY'nin, ihracat üzerinde önemli bir olumlu etkisi vardır. -Üç ülkede DYY, ihracatı azaltmaktadır.
Amiti (2000)	ABD ile birlikte 26 ülke (1983-1994)	P.V.A.	DYY ve Ticaret tamamlayıcıdır.	-DYY ve Ticaret tamamlayıcıdır.
Fabry (2001)	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	Z.S.A. Var analizi	DYY İhracat GSYH	-DYY'nin ihracat üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.
Liu, Burrige ve Sinclair (2002)	Çin (1981:1-1997:4)	Z.S.A. VAR, Granger nedensellik JJ eşbütünleşme için , VECM	DYY GSYH Ticaret	-DYY $\leftrightarrow$ ihracat -İhracat $\rightarrow$ ithalat -DYY $\rightarrow$ ithalat -İthalat ve DYY tamamlayıcıdır.
Ahmad vd. (2003)	Pakistan (1972-2001)	Z.S.A. Toda Yamamoto Dalado Lutkepohl Granger nedensellik	DYY İhracat Büyüme RDK	-İhr, DYY ve yurtiçi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.
Mencinger (2003)	Çekya Estonya Macaristan Letonya Litvanya Polonya Slovakya Slovenya (1994-2001)	P.V.A. Granger nedensellik	DYY Ekonomik Büyüme	-DYY'nin, hem ihracat hem de ithalat üzerinde pozitif etkisi vardır.
Sharma (2003)	Hindistan (1980-1991)	Z.S.A. Eş zamanlı denklem	DYY İhracat	-DYY ve İhracat arasında olumsuz bir ilişki bulunmaktadır.
Makki ve Somwaru (2004)	Gelişmekte olan ülkeler (66 ülke) 1971-1980 1981-1990 1991-2000	P.V.A. SUR TSLS	DYY Ticaret Ekonomik GSYH	-DYY ve ticaret ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır
Dritsaki vd. (2004)	Yunanistan (1960-2002)	Z.S.A. Eş bütünleşme analizi Granger nedensellik	DYY Ticaret GSYH	DYY $\rightarrow$ İhracat DYY $\rightarrow$ GSYH

Tablo 1:Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi; Dünya Ülkeleri (Devamı)

Hsiao ve Hsiao (2006)	Doğu Asya Ekonomileri (1986-2008)	P.V.A. Granger nedensellik VAR VECM	GSYH İhracat DYY	-İhracat→DYY -DYY→İhracat -DYY, ihracatı olumlu etkilemektedir.
Johnson (2006)	Doğu Asya Ekonomileri (1980-2003)	P.V.A. Fem (Sabit Etkiler modeli)	DYY Ticaret	DYY→İhracat
Ahmed, Cheng, Messinis (2007)	SahraAltı Afrika Ülkeleri (1988-2003)	Z.S.A. ARDL, Granger nedensellik, Johansen eş bütünleşme,	İhracat DYY GSYH	Kenya hariç beş ülkede; (İhracat, DYY)→ GSYH (+)
Samsu, Derus, Oois, Ghazali (2008)	Malezya (1970-2003)	Z.S.A. JJ eş bütünleşme, Granger nedensellik, VAR, VECM	İhracat DYY GSYH	DYY→İhracat DYY girişlerinin uzun vadede ihracat üzerinde olumlu etkisi vardır
Gu, Awokuse, Yuan (2008)	Çin (1995-2005)	P.V.A.	DYY İhracat	DYY'nin ihracat üzerinde olumlu etkileri vardır.
Pelinescu ve Radulescu (2009)	Romanya (2001-2009)	Z.S.A. VAR analizi	DYY İhracat GSYH	DYY'nin hem GSYH hem de İhracat üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.
Wong ve Tang (2009)	Malezya (1999:q1-2006:q3)	Z.S.A Toda and Yamamoto VAR analizi	DYY İhracat İthalat	DYY →İhracat DYY→İthalat İhracat ≠ DYY
Dasgupta (2009)	Hindistan (1970-2005)	Z.S.A -Granger Nedensellik	DYY girişleri DYY çıkışları İhracat İthalat	-ithalat ve ihracat →DYY çıkışları -DYY girişleri ≠ DYY çıkışları
Jayachandranve Seilan(2010)	Hindistan (1970-2007)	Z.S.A. Johansen eş bütünleşme Granger nedensellik	Ticaret DYY GSYH	DYY İhracat ve GSYH arasında her hangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.
Iqbal (2010)	Pakistan (1998-2009)	Z.S.A. VAR Analizi	DYY GSYH İhracat	DYY ihracat ve GSYH üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Tablo 1:Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi; Dünya Ülkeleri (Devamı)

Varamini ve Kalash (2010)	Orta ve Ortadoğu ülkeleri (1993:q1-2003:q4 1996:q1-2006:q4)	Z.S.A. Regresyon analizi Granger nedensellik,	DYY Büyüme Ticaret	Üzerinde çalışılan ülkeler arasında DYY; üç ülkenin ithalatını arttırdığı için ödemeler dengesini olumsuz etkilerken geriye kalan beş ülke üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır.
Acaravcı ve Öztürk (2012)	Avrupada 10 Geçiş ülkesi (1994-2008)	P.V.A ARDL analizi Eş bütünleşme Granger nedensellik	GSYH İhracat İthalat	-On ülkenin dördünde ihracat, DYY ve GSYH arasında nedensellik bulunmaktadır.
S.I.A. Meerza (2012)	Bangladeş (1973-2008)	Z.S.A -Johansen Eşbütünleşme testi -Granger Nedensellik	DYY İthalat İhracat	-Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır -İhracat →DYY (nedensellik)
Pham, Nguyen (2013)	Vietnam (1990-2007)	P.V.A. Pedroni eşbütünleşme testi, Sabit etkiler analizi	DYY RDK İhracat	DYY←→RDK İhracat←→DYY
Shawa ve Shen (2013)	Tanzanya (1980-2012)	Z.S.A. Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	DYY İhracat GSYH	-Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. -DYY →İhr (tek yönlü bir nedensellik) -DYY≠GSYH
Sinha vd. (2015)	Hindistan (1970-2003)	Z.S.A. Johansen eş bütünleşme, VAR analizi	DYY Ticaret	İthalat≠ DYY İhracat≠ DYY
Jawaid vd. (2016)	Pakistan	Z.S.A. -ARDL -Granger Nedensellik -Toda ve Yamamoto (Modified WALD) -VAR	DYY İhracat	-Hem uzun dönemde hem de kısa dönemde DYY'nin ihracat üzerinde olumlu etkisi vardır. -DYY←→İhracat

Tablo 2:Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi; Türkiye Örneği

Yazar(lar)	Yöntem / Dönem	Değişkenler	Bulgu(lar)
Alıcı ve Ucal (2003)	Z.S.A. VAR analizi Toda ve Yamamoto (1987-2002)	İhracat Endüstriyel üretim DYY	İhracat→Üretim DYY ≠Üretim DYY≠İhracat
Karagöz ve Karagöz (2006)	Z.S.A. Eşbütünleşme Granger nedensellik. (1980-2002)	DYY İhracat	İhracat'dan DYY'ye anlamlı bir ilişki vardır. İhracat'ın DYY üzerinde olumlu etkisi vardır. İhracat→DYY DYY'den İhracat'a nedensellik bulunmamaktadır. İthalat ve DYY arasında bir ilişki bulunmamaktadır.
Kosekahyaoğlu (2006)	Z.S.A. Granger nedensellik 1992-2004 1986-2004 1980-2004	DYY İhracat İthalat	Türkiye için bulunan sonuçlar; DYY→İhracat DYY→İthalat
Şen ve Karagöz (2008)	Z.S.A. Granger Nedensellik (1994:q2-2004:q4)	İhracat, DYY, Büyüme	İhracat –DYY arasında zayıf bir ilişki bulunmaktadır.
Temiz, Gökmen (2009)	Z.S.A. Johansen eşbütünleşme Granger Nedensellik VAR analizi VECM (1991-2008)	DYY İhracat	-İhracat ve DYY arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. -DYY önderliğinde ihracat büyümesi gerçekleşmiştir. İhr→DYY
Altıntaş (2009)	Z.S.A. VAR Analizi JJ eş bütünleşme analizi Granger nedensellik (1996-2007)	DYY Dış ticaret	-Türkiye'de uzun dönemde İthalat artışı DYY'a,DYY artışı ihracat artışına yol açmaktadır. -Ayrıca İthalat ve ihracat artışı birlikte DYY artışına neden olmaktadır.
Acaravcı ve Öztürk (2010)	Z.S.A. ARDL, (1998-2009)	GSYH İhracat İthalat	İthalat ↔ GSYH DYY → İthalat DYY→ GSYH
Kıran (2010)	Z.S.A. Nedensellik için Granger ve (MWALD) Dolado- Lüthkepohl , (1992:q1-2008:q4)	DYY Ticaret	DYY≠Ticaret
Yılmaz (2010)	Z.S.A. Granger nedensellik (1991:q1-2007:q3)	DYY GSYH İhracat İthalat	DYY ≠İhracat İthalat→DYY İthalat↔ GSYH İthalat↔ GSYH İthalat ihracatın nedeni İhr İth'ın nedeni değildir

Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret İlişkisi; Türkiye Örneği (Devamı)

Bozdağlıoğlu ve Özpınar (2011)	Z.S.A. Granger nedensellik VAR analizi (1992:1-2009:7)	DYY İhracat	DYY→ihracat DYY, ihracatın nedenidir.
Delice ve Birol (2011)	Z.S.A. ARDL (1992-2001)	DYY İthalat İhracat	DYY girişleri ithalatı etkilemezken ihracat üzerinde olumlu etkisi vardır.
Vural ,Zortuk (2011)	Z.S.A. TSLs, (1982-2009)	İhracat DYY	DYY, ihracat üzerinde (+) etkisi bulunmaktadır.
Göçer vd. (2012)	Z.S.A. Granger nedensellik Johansen eş bütünleşme ARDL (2000-2010)	DYY İhracat	DYY'nin ihracat üzerinde (+) etkisi bulunmaktadır.
Şentürk ve Eralp (2012)	Z.S.A. Johansen eş bütünleşme VECM (2001:q3-2012:q3)	DYY İthalat İhracat	İhracat→DYY (kısa dönemde)
Çeştepe vd. (2013)	Z.S.A. Toda Yamamoto VAR analizi (1974-2011)	DYY GSYH Dış ticaret	İhracat→DYY GSYH →İhracat
Çetin ve Seker(2013)	Z.S.A. Granger nedensellik , Toda yamamoto, Dolado- Lütkepohl VAR analizi (1980-2009)	DYY İhracat	İhracat→DYY
Pata ve Terzi (2016)	Z.S.A. Var analizi, Toda-Yamamoto , (1982-2011)	Dış Ticaret DYY	DYY ve dış ticaret arasında + nedensellik bulunmaktadır.
Acaravcı ve Akyol (2017)	Z.S.A. Johansen eşbütünleşme Granger nedensellik VAR, (1998-2015)	GSYH Dış Ticaret Ekonomik büyüme	İthalat→ GSYH İthalat→DYY GSYH →İhracat
Ersin ve Tufaner (2018)	Z.S.A. Johansen eş bütünleşme ARDL analizi Granger nedensellik (1992-2017)	DYY Ticaret	Ticaret→DYY DYY≠Ticaret

Açıklama: DYY: Doğrudan yabancı yatırım

RDK: Reel Döviz Kuru

Z.S.A.: Zaman Serisi Analizi

P.V.A.: Panel Veri Analizi

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Yukarıdaki bulgulardan yola çıkacak olursak doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret arasındaki ilişki konusunda kesin bir yargıya ulaşmak güçtür. Çünkü yapılan çalışmalar bize ülkelerin mevcut ekonomik, siyasi ve kurumsal yapısına göre çeşitli sonuçlar sunmaktadır. Ancak yapılan çalışmalarda çoğunlukla doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret arasındaki ilişkilerin olumlu olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır. Dünya ülkelerindeki DYY ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelediğimiz tablo 1’de, çalışmaların yarısından fazlası doğrudan yabancı yatırımların, ihracat üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, iki çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerinde olumsuz etkisi olduğu ve dört çalışmada ise doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında Alıcı ve Ucal (2003), Kıran (2010)’ın elde ettiği sonuçlar doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracat arasında her hangi bir ilişkiye rastlanmadığını göstermektedir. Aynı zamanda Yılmaz (2010)’in yaptığı çalışmada doğrudan yabancı yatırımlardan dış ticaret ve üretime doğru her hangi bir nedensellik bulunmamıştır. Bu da Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların henüz makroekonomik göstergeleri canlandıran bir etki yaratmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Alıcı ve Ucal elde edilen bu bulgular doğrultusunda, Türkiye’nin 1980’den sonra izlediği, ihracatı özendirici stratejisinin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımları, son zamanlarda izlemiş olduğu dışa dönük kalkınma stratejisinin önemli bir parçası olarak içermesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Kıran (2010) ise elde edilen bu sonuçlardan yola çıkarak Türk ekonomisinin yabancı yatırım yapmadan önce eğitilmiş işgücü, gelişmiş finansal sistem ve politik istikrarsızlık gibi bazı koşulların iyileştirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin yerel pazara yönelik gerçekleştirdiği yabancı yatırımlar, yerel pazarlarda oluşan talep fazlasını ulusal düzeyde dengelemektedir. Bu amaçla gerçekleşen yatırımlar doğal ve insan kaynağına dayalı ithal malları, yeni teknolojiler ve yabancı sermaye aracılığıyla yurtiçinde üreterek ithalatın yerini almaktadır. Bu durumda doğrudan yabancı yatırımların ithalatı azaltması beklenmektedir. Ancak Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında Kösekahyaoğlu

(2006), Acaravcı ve Öztürk (2010) ve Özpınar (2011)'in elde ettiği bulgular doğrudan yabancı yatırımların ithalatı arttırdığını göstermektedir. Öztürk ve Acaravcı (2010), Bozdağlıoğlu ve Kösekahyaoğlu (2006)'nın yaptığı çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımlardan ithalata doğru bir nedensellik bulunmuştur. Öztürk ve Acaravcı'nın elde ettiği bulgular doğrudan yabancı yatırımlar ve ithalatın, büyümenin ana motoru olarak kullanıldığını ancak ithalat temelli bir büyüme için izlenen dış ticaret politikalarının, ödemeler dengesinde giderek bozulmalara neden olabileceğini vurgulamaktadır. Bunun gibi ciddi finansal problemlerden kaçınmak ve sürdürülebilir büyüme sağlayabilmek için Türkiye'deki ithalat taleplerinin, yeterli ölçüde doğrudan yabancı yatırım girişleri ve daha fazla ihracat geliri ile karşılanması gerektiğini belirtmektedir.

Acaravcı ve Akyol (2017), Yılmaz (2010), Altıntaş (2009)'ın çalışmalarda ithalat doğrudan yabancı yatırımlara yol açmaktadır. Acaravcı ve Akyol, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaretin büyüme üzerine olan etkisini incelemiş olduğu çalışmada; yerli firmaların, yabancı firmalarla iletişimde bulunması halinde teknoloji yayılma etkisi ortaya çıkmakta ve iletişim kanalları yoluyla gerçekleşen teknoloji transferi, dış ticareti olumlu etkilemektedir. İthalat ve doğrudan yabancı yatırımların verimliliği artırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu düşünülmektedir. Altıntaş (2009)'a göre ithalattan doğrudan yabancı yatırımlara olan nedensellik Türkiye'de FDI girişlerinin ithalata yol açtığını ve yabancı sermayeli firmaların ihtiyaç duydukları malları (ara, yatırım ve tüketim) maliyet, teknoloji gibi karşılaştırmalı üstünlüklerden dolayı kendi ülkesinden veya dış ülkelere satın aldığını göstermektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların ihracatı arttırdığını gösteren sonuçlara Kösekahyaoğlu (2006) ve Altıntaş (2009)'ın yaptığı çalışmalarda görmek mümkündür. Altıntaş (2009), aradaki bu nedenselliği, yabancı sermayenin yoğun olarak faaliyet gösterdiği makine ve ulaşım araçları üreten sektörün toplam ihracatının yaklaşık 52 milyar dolara (toplam dış ticaret içinde payı % 33) yükselmesi yani imalat sanayine giren doğrudan yabancı sermaye girişlerinin payının artmasına bağlı olarak yabancı firmaların ihracatının artması şeklinde açıklamaktadır.

İhracatın doğrudan yabancı yatırımlar arttırdığına dair bulguları ise Temiz ve Gökmen (2009), Çeştepe vd. (2013), Çetin ve Seker (2013), Karagöz ve Karagöz, Şentürk ve Eralp (2012)'in yaptığı çalışmalarda görebiliriz. Bu çalışmalar doğrudan yabancı yatırımlardaki artışı ülkelerin ihracat performanslarına bağlamaktadır. Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkeler ihracat odaklı ekonomi politikaları üretmeye ve uygulamaya devam etmelidir. Bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarının hızlandırılması dışa dönük kalkınma stratejilerinin hem ihracatı destek stratejisini hem de doğrudan yabancı yatırımları destek stratejisini kapsamıyla sağlanacaktır (Çetin ve Seker, 2013: 138).

Delice ve Birol (2011)'un Türkiye'de DYY'nin ihracat ve ödemeler dengesi üzerindeki etkilerini incelemek üzere yaptığı çalışmada DYY'nin, ithalatı artırmak ve ticaret hadlerini kötüleştirmek suretiyle, ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyeceği hipotezi doğrulanmamıştır. Çünkü yabancı mülkiyetli üretim, ara ve ham madde ithalatı yoluyla ithalatı artırmadığı gibi, ithalatın ikamesi de olmadığı ve diğer taraftan yabancı firmaların daha ileri teknolojiyle, uluslararası piyasaların gerektirdiği kalite standartlarını karşılayacak nitelikte ürettikleri malları kendi pazar ağlarını kullanarak yurtdışına satmaları Türkiye'nin ihracatını olumlu etkilemektedir. Bu iki husus birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'ye yönelik DYY girişlerinin dış ticareti ikame etmekten çok tamamlayıcı fonksiyon gördüğü söylenebilir.

Elde edilen bu sonuçlardan yola çıkarak doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret arasında bir ilişkinin varlığından ve bu ilişkinin pozitif olmasını ihracata dayandırırken, negatif olmasını ithalata neden olan yatırımlara dayandırabiliriz. Doğrudan yabancı yatırımların üretimde kullandığı girdilerin ithalatı arttırması, bununla birlikte ihracat yaratıcı faaliyetlerde bulunmaması halinde gelişmekte olan ülkelerde genel bir sorunu olarak kabul ettiğimiz ödemeler dengesi olumsuz etkilenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Bu bölümde Doğrudan yabancı yatırımların tarihçesi ele alınacak, sonrasında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların genel durumu gözden geçirilecek ve Türkiye’nin dış ticaretindeki genel eğilimler dönemsel grafikler yardımıyla açıklanacaktır.

3.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHÇESİ

Doğrudan yabancı yatırımların ortaya çıktığı yıllarda, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde yürütülen sömürgecilik anlayışı ülkeleri savaşa sürükleyebilecek kadar tehlikeli bir siyaset niteliği taşımaktadır. Kontrol gücü düşük olan bu ülkelerde fırsatçı sermayedarlar adaletsiz ve bilinçsiz yatırımlar yaparak kaynağı, emeği, üretimi ve karı elinde tutup mesuliyet üstlenmemişlerdir. Dolayısıyla ev sahibi ülke bu şekildeki yatırımlara sıcak bakamayarak zaten ekonomik gücü düşük olan yerli sanayinin rekabete karşı direnemeyip piyasadan çekileceğini yani bu faaliyetlerin yerli sanayiye öldüreceğine ve zaman içerisinde daha çok dövizin ülkeyi terk edeceğine inanmışlardır (Karagöz, 2007). Ayrıca 1970’lerde çok uluslu işletmelerin dünya ekonomisi üzerindeki rolü arttıkça bu firmaların ulusal ekonomileri denetim altına aldıklarını, Amerikan kültürünün yayılmasında bir araç olarak kullanıldığını, çevre kirliliği yarattıkları ve vergi kaçırdıkları gibi eleştiriler de oldukça artmıştır. Ancak 1990’dan sonra liberal ekonomiye dönüşün ve küreselleşmenin hızlanmasıyla tüm ülkeler çok uluslu firmaların yatırımlarını kendi ülkelerine çekebilmek için aşırı derecede teşvik edici politikalar uygulamaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2007: 620).

ABD’de 1923-1929 arasındaki hızlı genişleme sermaye ihtiyacının artmasında rol oynamakla birlikte aynı zamanda aşırı üretimin yanı sıra kredi hacminin hızla genişlemesine yol açmıştır. Nitekim 29 krizine neden olan etkenler arasında aşırı üretim, aşırı genişleyen kredi hacmi ve hızla yoğunlaşan spekülasyon bulunmaktadır. Krizin yarattığı ekonomik daralmanın etkisinde kalan gelişmiş ülkelerdeki iç tasarruf azalmış böylelikle sermaye ihracında kaçınılmaz azalma gerçekleşmiştir. Bu nedenle 1913-1939 kesitinde özellikle 29 krizinin ardından ABD’nin ihraç ettiği sermaye azalmış 1930’da ise 17,2 milyar dolar olan tutar 1933’de 14,9 milyar dolara, 1939’da ise 11,4 milyar dolara düşmüştür. Ülkelerin içe kapandığı bu dönemde az gelişmiş ülkelere yönelen sermayenin portföy yatırımlarından çok doğrudan yabancı yatırım biçimini aldığı görülmektedir (Sönmez, 1998: 29-84). Oysa 20. yüzyılın başlarına kadar gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere transfer ettiği sermaye daha çok doğal kaynakların işlenmesi yönünde gerçekleşirken daha sonra doğal kaynaklarla birlikte alt yapı işletmeciliği elektrik, havagazı, ulaştırma vb. gibi alanlara da yönelmiş fakat şekli itibariyle doğrudan yabancı yatırımlardan çok hükümet garantilerini taşıyan tahvillerin portföy yatırım satışı şeklinde gerçekleşmiştir (Alpar, 1980: 74).

1929 Krizinin etkisiyle yabancı sermayenin portföy yatırım yerine doğrudan yabancı yatırım tercih etmesi bu bağlamda ABD ve Avrupa mali piyasalarından borçlanmanın güçlüğü içe dönmüş ekonomilerin mali durumlarını düzeltmelerinde itici bir güç olduğu gibi az gelişmiş ülkelerin gerçekleştirdikleri dış ticaret fazlaları birikmiş dış borcun önemli bölümünün eritilmesini olanaklı kılmıştır. Özetleyecek olursak Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasında özellikle 1929-1930 krizinden sonra ithal ikameci ve korumacı politikaların uygulanmasıyla Latin Amerika’da ve Türkiye’de dış borçlanma büyük ölçüde hız kesmiş ve dış borç stoku azaltılmıştır (Sönmez, 1998: 29-84).

1944 yılında Bretton Woods sistemine geçilmiştir. Döviz kurlarının son derece istikrarlı olduğu bu dönem İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkmış ve dolara bağlı sabit kur standardı ile nitelendirilmiştir. Bretton Woods sisteminde önemli paraların cari hesap konvertibiliteleleri 1958’in sonuna kadar tam anlamıyla

sağlanamadığı için bu sistemin ancak 1958 ve 1971 arasındaki 13 yıllık kısa bir dönemde tam anlamıyla uygulandığını söyleyebiliriz (Hirst ve Thompson, 1998: 59).

1957 yılında imzalanan Roma Anlaşması ile birlikte Ortak Pazar'ın (AET) kurulması, uluslararası ticaretin gelişmesinde ve işletmelerin uluslararasılaşması sürecinde etkili olmuştur. Amerika ve Avrupa işletmeleri AET'nin sağladığı imkanlar ile yeni pazarlara açılmışlardır. İşletmeler ve hükümetler, uluslararası işletmeciliği kolaylaştıran düzenlemeler geliştirmişlerdir. Örneğin bankalar, işletmelerin yabancı ülkelerdeki satışlarının ödemelerini alabilecek dış ticarete finansman, ödeme yöntemleri geliştirmiştir. Avrupa ülkeleri arasında yapılan Avrupa Serbest Bölge Anlaşması (EFTA), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası niteliğe sahip organizasyonların oluşması ülkeler arasında yakınlaşmayı sağlamıştır. IMF, yabancı para birimlerinin farklı para birimlerine çevrilmesiyle ilgili engellerin kaldırılmasında ve uluslararası ticaretin gelişmesinde, Genel Gümrük Tarifeler ve Ticaret Anlaşması (GATT) ise tarife ve kotaların azaltılmasıyla çok uluslu işletmelerin yaygınlaşması ve yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinin artmasında etkili olmuştur. GATT kurumsal bir yapıya kavuşturularak 1 Ocak 1995'te DTÖ'ne dönüştürülmüştür. DTÖ'nün GATT'ın yerini almasıyla, anlaşmalara konu olan alanlar genişlemiştir; mal ticaretinin yanında hizmetler ticareti ve ticari nitelikteki fikri mülkiyet hakları kapsam içine alınmıştır. Uluslararası ticaretin yasal temelleri DTÖ Anlaşmaları ile belirlenmekte, üye ülkeler ticaret politikalarını bu anlaşmalar çerçevesinde belirlemektedir. Sonuçta üye ülkeler arasında uluslararası ticaret engelleri azaltılmıştır. Gelişmekte olan piyasalarda yaşanan büyüme, yatırım politikalarında ve ticaret rejimlerinde serbestleşmenin sürdürülmesi doğrudan yabancı yatırımlarını arttırmıştır (Ulaş, 2008: 81).

1958'de Avrupa Birliği'nin kurulması ile doğrudan yabancı yatırımlarda çok hızlı bir artış olmuştur. Bu artış özellikle Amerika'dan Avrupa ülkelerine doğru gerçekleşmiştir. Amerika yatırımcılarının Avrupa'ya akın etmesinin en önemli nedeni, AB'nin gümrük birliği esasına dayalı olarak kurulması ve üçüncü ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifesidir. Amerikalılar, bu ticari engellerden kurtulmak amacıyla, yatırımlarını Avrupa'ya hızlı bir şekilde kaydırmışlardır. Bahsedilen

dönemde az gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ise daha ziyade petrol ya da doğal kaynak zengini birkaç ülkeye yapılmıştır. Dünya Petrol Krizi'nin çıkması ile doğrudan yabancı yatırımların artışı yavaşlamış ve mevcut yatırımların büyük bölümü yine Amerika kaynaklı olmuştur 1980'li yıllardan sonra ise, doğrudan yabancı yatırımlar artmaya başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, bu ülkeye doğru ve Doğu Avrupa ülkelerine doğrudan yabancı yatırımlarında artış gerçekleşmiştir (Koçtürk ve Eker, 2012: 37).

İyiboçkurt (2001)'a göre 1960'lı yıllar ile 1970'lerin ilk yarısında ABD sermayesinin genellikle Avrupa'ya yönelmesinin nedeni, ABD sermayesinin Avrupa'da daha etkin bir şekilde değerlendirilmesidir. Bu yıllarda Avrupa piyasalarında karların daha yüksek ve Avrupa'daki maliyet avantajlarının ABD'ye kıyasla daha elverişli bulunması, maliyet avantajlarına ek olarak Avrupa'nın sahip olduğu işgücü maliyetinin de düşük olmasıdır. Ayrıca ABD'de enflasyon ve doların, yüksek değerde tutulması da, ABD'nin Avrupa'da gerçekleştirdiği dolaysız yatırımların maliyetini düşürmektedir. Diğer taraftan, Avrupa Ekonomik Topluluğunun gelişmeye başlaması, Avrupa'da sosyal ve politik istikrarın olduğunu göstermiş ve ABD sermayesinin bu bölgeye akışını hızlandırmıştır. Ancak 1970 ortalarından itibaren dolaysız yatırımların seyri değişmiş, bu yıllarda ABD dolaysız yabancı yatırımlar için çekici olmaya başlamıştır. 1970'li yılların ortaları, ABD'nin çok geniş piyasa ve talebine ek olarak, fiyat ve ücret trendleri yabancı dolaysız yatırımlar için uygun gelişmeler göstermiştir. Ek olarak ABD'de sosyal ve politik istikrarın olması yabancı dolaysız yatırımları bu yıllardan sonra ABD'nde büyük ölçüde arttırmıştır (İyiboçkurt, 2001: 145).

Doğrudan yabancı yatırımlar, 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi'nin etkisinde kalmış olsa da artmaya devam etmiştir. 1980'den sonra küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte doğrudan yabancı yatırım stoklarındaki artış da hızlanmıştır. Ardından dünya çapında doğrudan yabancı yatırımları etkisi altına alan krizler devam ederek ülkelerin ekonomik kırılganlıklarını arttırmıştır. Kısa vadeli sermaye hareketlerinin neden olduğu bu krizler sırasıyla sırası ile 1994 yılında yaşanan Meksika Krizi, 1997 yılında kısa sürede bölgesel bir krize dönüşen Asya Krizi, 1997

ve 1998 yıllarındaki Rusya ve Brezilya Krizi, 2001 yılında patlak veren Türkiye Krizi, kısa vadeli sermaye hareketlerinin neden olduğu ciddi kriz örnekleridir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, 1970'li ve 1980'li yıllarda daha çok sermaye ihraç eden gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmiş, 1990'lı yıllarla birlikte giderek artan oranlarda gelişmekte olan ülkelere de gitmeye başlamıştır. Bunun temel nedenlerinin başında, 1980'lerin sonunda yaşanan borç krizi gelmektedir. Devletler arasındaki ya da uluslararası finans kurumlarıyla devletler arasında var olan borç-alacak ilişkilerinin bir tıkanma noktasına gelmesi ve borç alan ülkelerin birçoğunun aldıkları borçların anaparalarını değil, faizlerini dahi ödeyemez duruma düşmeleri sonucu, özellikle gelişmekte olan ülkelere akmayan doğrudan yabancı yatırımlar teşvik edilmeye başlanmış ve bunun sonucunda 1990'ların başında dünya toplam yatırım hacmi içinde % 20'den az bir paya sahip bulunan gelişmekte olan ülkelere giden yatırımlar artarak, 1990'ların ortalarında % 40 seviyesine yükselmiştir (DPT, 2000: 2).

2007 yılında dünya genelinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Bu yılda gerçekleşen yatırımların büyük bir kısmı satın alma ve birleşme yoluyla yapılan yatırımlardır. 2015 yılında ilaç, enerji ve tüketici sektörlerinde birleşme ve satın almalarda yaşanan artış, global birleşme ve satın alma hacmine 2007 yılındaki rekoru kırmıştır. Aynı yılda global birleşme ve satın alma hacmi tüm zamanların en yüksek seviyesi olan 4,6 trilyon dolara ulaşmıştır. Global birleşme ve satın alma hacmi 2007 yılında 4,3 trilyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Çinli firmaların yurt dışında yaptıkları satın almaların etkisiyle Asya-Pasifik bölgesinde birleşme ve satın alma hacmi ilk kez 1 trilyon dolar sınırını aşmıştır. Yılbaşından bu yana Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleşen birleşme ve satın alma tutarı geçen yılın aynı dönemine göre % 46 artarak 1,2 trilyon dolara ulaşmıştır. Çinli firmalar ise birleşme ve satın almalar için 102 milyar dolar harcamıştır. Asya-Pasifik bölgesindeki birleşme-satın almalarla danışmanlıkta pazar lideri % 16,7 ile Goldman Sachs olurken, Morgan Stanley ve HSBC Holdings ikinci ve üçüncü sırayı almıştır. Birleşme ve satın almanın en çok gerçekleştiği ülkeler Çin, Hong Kong ve Avustralya olmuştur (Fortune Turkey, 2015).

Dünya mal ve ihracının yarısından fazlasını çok uluslu firmalar gerçekleştirmektedir. Uluslararası ticaretin büyük kısmını da ana firma ve ona bağlı firmalar arasında yapılan ticaret oluşturmaktadır. 2018 yılında en çok kazanç elde eden ilk ondaki çok uluslu firmalara tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3: 2018 Global 500 Listesindeki İlk 10 Çok Uluslu Firmalar

Ülke	Firma	Sektör	Kazanç (dolar)
Kolombiya	Walmart	Perakende	500,343
Mısır	Exxon Mobil	Enerji	244,363
Amerika	Berkshire Hathaway	Finansal servisler	242,137
Amerika	Apple	Teknoloji	229,234
Amerika	United Health Group	Sağlık Hizmeti	201,159
Amerika	McKesson	Toptancı	198,533
Amerika	CVS Health	Sağlık Hizmeti	184,765
Amerika	Amazon.com	Perakende	177,866
Amerika	AT&T	Telekomünikasyon	160,546
Amerika	General Motors	Motorlu araçlar ve parçalar	157,311

Kaynak: Fortune Turkey (2015)

Walmart, 2018 yılında elde ettiği 500.343 dolarlık kazanç ile en büyük çok uluslu firma sıralamasında ilk sıraya girmiştir. Ardından Exxon Mobil 244.363 dolar ile onu takip etmiştir. Tablo 3’ü incelediğimizde görüyoruz ki ilk on firmanın sekizi Amerika kökenlidir. Önceki yıllarda da olduğu gibi çok uluslu firmalar genellikle Amerika gibi gelişmiş ekonomiye sahip olan ülkelerde ortaya çıkmaktadır.

3.2. TÜRKİYE'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİMİ

18 Ocak 1954 yılında 6224 sayılı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile yabancı sermaye Türkiye'de ülke ekonomisine faydalı olması, tekel oluşturmaması ve Türk özel firmalarına açık alanlarda faaliyet göstermesi şartıyla her alanda kendini göstermeye başlamıştır (Toptaş, 1996: 199). Kanun, 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme politikaları ve kambiyo mevzuatında yapılan değişikliklerle birlikte yürürlüğe konan yabancı sermaye çerçeve kararları ile desteklenmiş, 2003 yılında kabul edilen yeni kanunla değiştirilmiştir (Karagöz, 2007: 934).

Türkiye 1980 yılına kadar içe dönük politikaların etkisinde kalmış ve bu sebeple doğrudan yabancı yatırım girişlerinde kayda değer artış sağlayamamıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ticareti zorlaştıran korumacı politikalar izlemesi çok uluslu firmaları doğrudan yabancı yatırıma yöneltebilmektedir. Çünkü çok uluslu firmalar bu engeli doğrudan yatırım yaparak aşabilmektedir. Ancak ev sahibi ülkede mevcut olmayan ara malların tedarik kısmının ithalat yoluyla gerçekleştirilmesi ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Örneğin 1954 ve 1980 arası dönemde Türkiye'ye sadece 230 milyon dolar sermaye girişi gerçekleşmiştir. Yapılan yatırımların genel özelliği ham madde ve aramalı bakımından dışa bağımlı olmasıdır. Türkiye'deki koruma duvarlarından dolayı ülkeye ihracat yapamayan çok uluslu firmalar üretim tesislerini ülke içine taşıyarak bu engelleri aşmışlar, ancak üretim için ihtiyaç duyulan ara mallarını ithal ettiklerinden dolayı Türkiye'nin ithalat faturası oldukça yükselmiştir (Efe, 2002: 68).

Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar, 80'li yıllarda yeni ekonomik düzene ayak uydurmasıyla artış göstermeye başlamıştır. 1980'lere kadar ithal-ikameci gelişmeye dayanan kapalı bir yapıya sahip olan ekonomi, 1980'lerin sonuna doğru başlayan dışa açılma ve liberalleşme hamleleriyle uluslararası ticarete daha açık hale gelmiştir. 1990'lı yıllarda AB ile ilişkilerin canlanması ve nihayet 1996'da gümrük birliğine girilmesiyle ekonomik açıklık daha da artmıştır. AB'ye adaylığın

resmileştiği 2003 sonundan itibaren ise ekonomi yüksek bir DYY girişi beklentisi içine girmiştir (Karagöz, 2005: 934).

2003 yılında 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar kanunu kabul edilmiştir. 6224 sayılı eski kanununda “kar transferi” , “eşit muamele” gibi teşviklerin zamanla yatırımın ilkeleri haline dönüşmelerinden dolayı yeni kanunda teşvik kelimesine yer verilmemiştir (Karluk, 2007: 581). Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununu, 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik kanunun uygulandığı dönemde ortaya çıkan kavram ve uygulama farklılıklarını giderme ve yatırımcıların haklarını uluslararası standartlarda koruyabilme açısından eksikliklerini gidermek için çıkarılmıştır. Bu kanun ile yabancı yatırımcı için Türkiye’de yatırım sürecinin basitleştirilmesi ve cazip hale getirilmesi amacıyla önemli kolaylıklar sağlamıştır. Yerli ve yatırımcılara eşitlikçi bir yaklaşım sergilenmiş ve bu tarihten itibaren Türkiye’deki kurulan yabancı sermayeli firma sayısında artış görölmüştür (Güven, 2008: 80-82). Yeni kanunda yer verilen (Öztürk, 2012: 186):

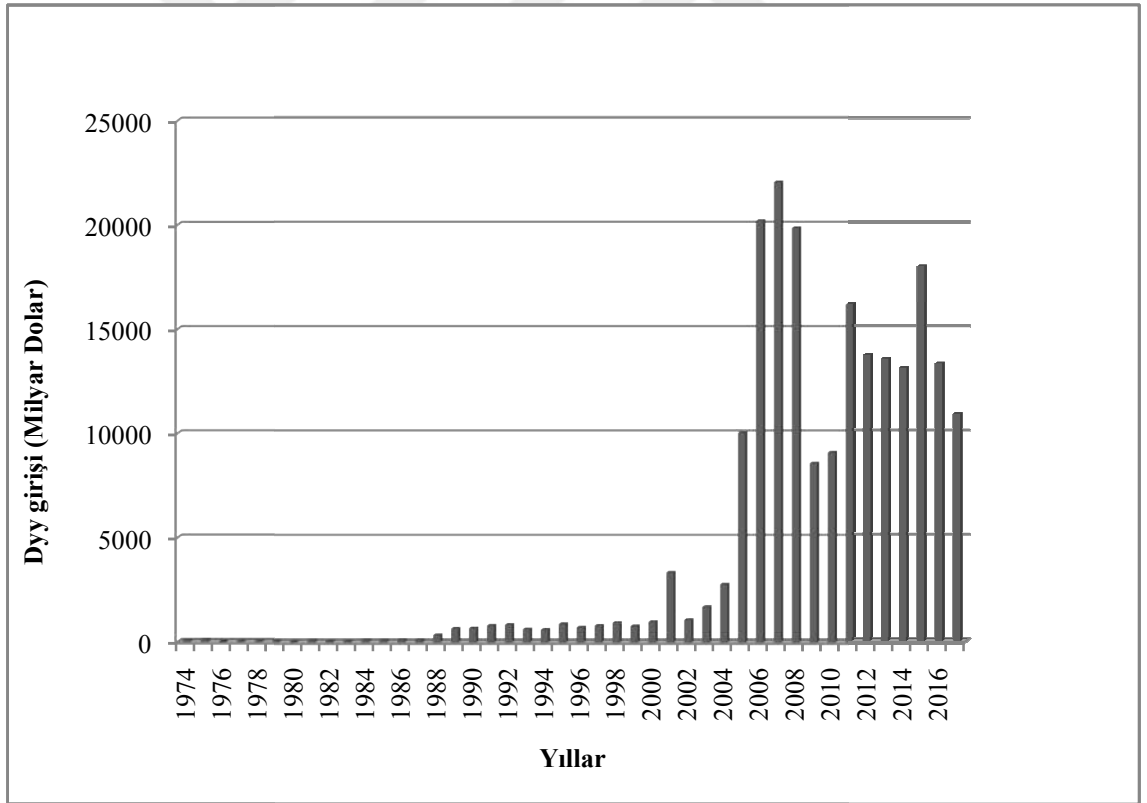
- Doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi,
- Yabancı yatırımcıların haklarının korunması,
- Yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulması,
- Doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sistemine dönüşürölmesi,
- Tespit edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların arttırılması,

şeklindeki ilkeler sayesinde yerli ve yabancı yatırımcılar arasındaki farkları ortadan kaldırarak uluslararası standartlara uygun bir yapı oluşturulmuştur.

3.3. TÜRKİYE'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİ

Türkiye'deki son kırk beş yıllık dönemde ülkeye giriş yapan doğrudan yabancı yatırımların yıldan yıla nasıl değişiklik gösterdiğini grafik 1'de net olarak görebiliriz. 1980 yılına kadar içe dönük bir ekonomiye sahip olan Türkiye, 1980 yılından sonra dışa açık politikaları benimsemiş ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz çeşitli düzenlemelere başvurmuştur. 1980 yılından itibaren hareketlenmeye başlayan doğrudan yabancı yatırım girişleri 2000 yılından sonra hızlı bir artış sergilemiştir. Sınır ötesi birleşme ve satın alma anlaşmalarıyla birlikte özelleştirme girişimleri, bu dönemde doğrudan yabancı yatırımların artmasında önemli ölçüde rol oynayan politikalarlardır.

Grafik 1: Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyar Dolar)

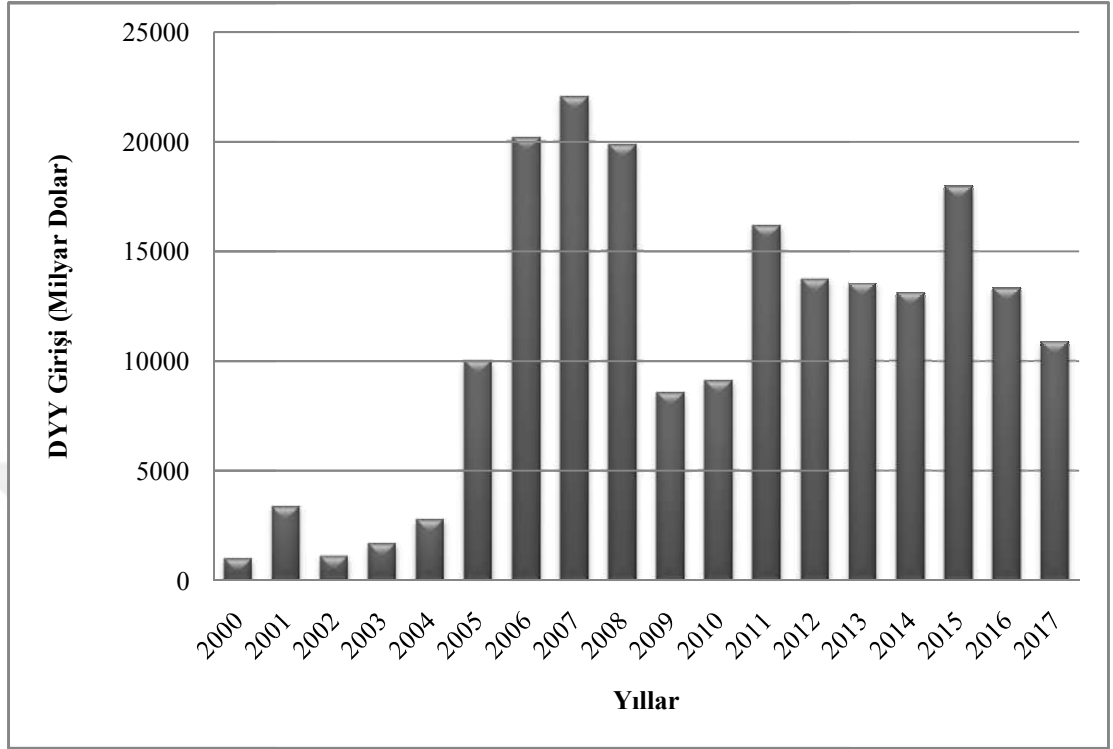

Kaynak: The World Bank

1999 yılı sonunda IMF ile Stand-By anlaşmasının imzalanması ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının hayata geçirilmeye başlanması, enflasyon ve faiz oranlarını düşürmede izlenen politikaların başarılı sonuçlarının alınması, 2000 yılındaki GSM ihalesinin başarılı bir biçimde sonuçlandırılması 2001’de Cumhuriyet tarihinin en büyük yabancı sermaye girişinin yaşanmasına neden olmuştur. Ancak 2001 Krizi 2002 yılındaki girişleri azaltmıştır. 2003 ve izleyen yıllarda Türkiye’ye giren doğrudan yabancı yatırım miktarı hızlı bir şekilde artmıştır. Dünya finans piyasalarında, türev piyasalarda kredi imkanının genişlemesi ile bollaşan kredilerin de doğrudan yabancı yatırımlarının artışında önemli etkisi olmuştur (Güven, 2007: 80).

Türkiye’ye gelen uluslararası doğrudan yatırımlar 2000 yılı öncesi ve sonrası dönemler itibariyle incelendiğinde, uzun dönemli eğilimde önemli bir pozitif yönlü kırılmanın gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’ye yapılan uluslararası doğrudan yatırım 1995-2000 döneminde ortalama yıllık ortalama 853 milyon ABD Doları düzeyindeyken, özellikle 2003 yılı ve sonrasında Türkiye’nin çektiği doğrudan yatırım miktarı artış göstermiş ve 2005 yılında 9,7 milyar ABD Doları düzeyine yükselmiştir (Hazine, 2006: 13). 1980’den 2000 yılına kadar gerçekleşen toplam doğrudan yabancı yatırım girişi yıllık ortalama 874 milyon ABD Doları düzeyindeyken, 2000-2017 yılları arasında gerçekleşen toplam doğrudan yabancı yatırım girişi 200 milyar dolara yaklaşmıştır. Ortalamalarını aldığımızda 1974 ve 2000 yılları arasında yapılan doğrudan yabancı yatırımları yıllık 396 milyon ABD Doları düzeyindeyken, 2000 ve 2017 yılları arasında 11 milyar ABD Doların düzeyine çıkmıştır.

Grafik 2: 2000-2007 Döneminde Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyar Dolar)

Kaynak: The World Bank

1990 yılında hareketlenmeye başlayan doğrudan yabancı yatırım girişleri 2000 yılında 1,5 milyar doların üzerine çıkmıştır. Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından 2002 yılında 2001 yılı için açıklanan son fiili rakam 3 milyar doları aşmıştır. Bu gelişmede, İş Bankası'nın Telecom Italia ile yaptığı ortaklığın getirdiği 1,4 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi ve Demirbank'ın İngiliz HSBC firmasına satılması önemli rol oynamıştır (Efe, 2002: 71).

4875 sayılı "doğrudan yabancı yatırımlar kanunu" nun 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmesiyle firma sayılarında hızlı bir artış gözlenmiş ve 2003 yılında yabancı sermayeli firma sayısı bir önceki yıla oranla %88,4 oranında artmıştır. 17 Haziran 2003-31 Ekim 2005 döneminde, kurulan yabancı sermayeli firma sayısı, önceki yıllarda kurulan toplam firma sayısının %86,5'sine tekabül etmektedir (Hazine, 2005).

Birleşme ve özelleştirme yoluyla yapılan doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkeye katkısı, sıfırdan yapılan yatırımlar kadar belirgin değildir. Ancak var olan firmaya ilave rekabet gücü katıyorsa ev sahibi ülke için yararlı olabilmektedir. Bu tür doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkenin mevcut teknolojisinin ve yönetim kalitesinin yükselmesine veya yeniden yapılandırılmasına katkı sağlayabilmektedir. Örneğin Tayland'da çok sayıda birleşme ve satın almalar, ticari araç ihracatı yoluyla ülke rekabetini artırmıştır. Latin Amerika'da birleşme ve satın almalar telekomünikasyon gibi özelleştirilen kamu hizmetlerinin modernizasyonunda önemli bir rol oynamıştır (Durgan, 2016: 19). Türkiye'de ise 2006 yılında özellikle finansal hizmetlerdeki bazı büyük satın alma ve birleşme anlaşmaları (özelleştirme de dahil olmak üzere) 2005'de kaydedilen miktarın iki katına çıkarak bölgedeki en iyi alıcı ülke olmasına katkıda bulunmuştur (WIR, 2007: 49). Bu anlaşmaların detayları tablo 4'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 4: 2005, 2006 Ve 2007 Yıllarında Gerçekleştirilen Birleşme ve Satın Alma Anlaşmaları

Yıl	Satın Alınan Firma	Satın Alan Firma	Ülke	İşlem Değeri (milyar/dolar)
2005	Garanti Bankası	GE Consumer Finance	ABD	1,6
2005	Turkcell İletişim	Alfa Group	Rusya	1,6
2005	Türk Telekom	Oger Ltd	Suudi Arabistan	6,6
2005	Türk Dis Ticaret Bankası	Fortis Bank	Belçika	1,1
2005	YKB	Koç Fin. Hizmetler (Unicredito)	İtalya	0,6
2006	TELSİM	Vodafone Group PLC	ABD	4,6
2006	Finansbank AS	National Bank of Greece SA	Yunanistan	2,8
2006	DenizBank	Dexia Participation Belgique	Belçika	2,4
2006	Finansbank AS	National Bank of Greece SA	Yunanistan	2,3
2006	Petrol Ofisi AS	OMV AG	Avusturya	1,1
2007	Oyak Bank	ING Bank	Hollanda	2,7
2007	Akbank	City Group	ABD	3,1
2007	U.N. Ro-Ro	KahlbergKraavis	ABD	1,3

Kaynak: World Investment Report (WIR), (2006-2007-2008)

2006 yılında Türkiye'ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırım miktarı 20 milyar dolara ulaşmış ve tahmini 43 tamamlanmış sınır ötesi birleşme ve alma işlemleri gerçekleşmiştir. Yılın en büyük sınır ötesi birleşme ve satın alma anlaşması tablo 4'de görüldüğü gibi İngiltere'deki Vodafone Groubu'nun, Telsim Mobil Telekomünikasyonu'nu 4,6 milyar dolara satın almasıdır.

2000 yılından 2017 yılına kadar Türkiye'ye 198 milyar dolar tutarında doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Yatırımların yıllara göre dağılımını incelediğimizde en çok yatırım 2007 yılında 22 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Daha sonra küresel krizin patladığı 2008 yılında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yatırımlar azalmış ve 2009 yılında 8 buçuk milyara kadar gerilemiştir. Küresel kriz, özelleştirme sürecinin yavaşlaması ve Türkiye'nin sıfırdan yatırım çekme stratejilerinin başarısızlığından dolayı yabancı yatırım girişlerini azaltmıştır (Öztürk, 2012: 187).

Küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında uluslararası doğrudan yatırımlarda düşüş olmasına rağmen, 2007-2012 döneminde gayrimenkul hariç toplam 73,3 milyar dolar uluslararası doğrudan yatırım girişi kaydedilmiştir. Özellikle küresel kriz öncesinde cari işlemler açığının finansmanında uluslararası doğrudan yatırımlar önemli rol oynamıştır (DPT 2014: 84). 2015 yılında, önceki yıllara göre doğrudan yabancı yatırım girişleri artmış ancak günümüze kadar olan süreçte sürekli düşüş yaşamıştır.

Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 2016 yılında % 31 oranında azalarak 12 milyar dolara gerilemiştir. Alt bölgedeki çoğu petrolün yoğun olduğu ülkeye kıyasla, imalat, son yıllarda ülkedeki toplam doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık yarısını oluşturmuştur. Bu nedenle, Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım performansı, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan nispeten izole edilmiş olsa da, 2016'daki başarısız darbe girişimi, ülkenin politik istikrarı konusunda şüpheye yol açmış ve ekonomik büyümeyi kesintiye uğratmış ve bu da doğrudan yabancı yatırımları etkilemiştir (UNCTAD, 2017: 54)

2017 yılında Türkiye'nin de içinde bulunduğu coğrafyada yaşanan olumsuzluklar ve küresel piyasalarda yaşanan belirsizlikler sonucunda ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle yabancı yatırımcıların ilgisinin Türkiye'nin potansiyelinin çok altında kaldığı görülmektedir. 2016 yılının birleşme ve satın alma raporunda, iş dünyasının temsilcileri ile yapılan ankette, 2017 yılı için genel olarak 6-10 milyar ABD Doları seviyesinde bir işlem hacmi beklendiğini gözlemlenmiştir. 2017 yılında, yıl boyunca yaşanan siyasi ve ekonomik belirsizlikler ile civar coğrafyadaki güvenlik sorunları nedeniyle bu beklentilere paralel bir gerçekleşme olduğu görülmektedir. 2017 yılında yabancı yatırımcıların gerçekleştirdiği en büyük iki işlem olan OMV Petrol Ofisi-Vitol Investment ile Garanti Bankası BBVA işlemleri hariç tutulduğunda ise, yabancı yatırımcıların ortalama işlem büyüklüğü 69 milyon ABD Doları seviyesine gerilemektedir. 2016 yılında ise en büyük 2 işlem hariç tutulduğunda, ortalama işlem tutarı 44 milyon ABD Doları seviyesinde gerçekleşmişti. Dolayısıyla, 2017 yılında yabancı yatırımcıların geçtiğimiz yıla göre daha büyük boyutlardaki firmalara yatırım yaptığı gözlemlenmektedir (Birleşme ve Satın Alma raporu 2017: 6)

Türkiye'ye uluslararası doğrudan yatırım girişleri 2017 yılı sonunda 10 milyar 830 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam, geçtiğimiz yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında %19 oranında bir düşüşü ifade etmektedir. 2017 yılında toplam uluslararası doğrudan yabancı yatırım girişlerini (10.8 milyar dolar) 5,6 milyar dolarını net doğrudan uluslararası sermaye girişleri, 619 milyon dolarını diğer sermaye ve 4,6 milyar dolarlık kısmını ise yurtdışında yerleşik kişilerin gayrimenkul alımları oluşturmuştur. Gayrimenkul alımlarından doğan sermaye girişi toplam brüt sermaye girişlerinin %43'ünü oluşturmaktadır. 4,6 milyar dolarlık bu giriş, 2016 yılı ile kıyaslandığında %19'luk bir artışı ifade etmektedir (Yased, 2017).

Türkiye'nin teşvik kanununa kadar izlediği millileştirme politikaları ve kanunundan sonra ülkenin dış ticaretteki korumacı anlayışını terk etmemesi yatırımların düşük seyirde kalmasında büyük ölçüde etkili olmuştur. Çok sayıda

ülkenin yabancı sermaye rejimlerini serbestleştirmesi nedeniyle ülkelerin yabancı sermaye girişini artırabilmeleri, makroekonomik istikrarın sağlanmış olmasına, altyapının yeterliliğine ve işgücünün niteliğine bağlı hale gelmiştir. Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım çekmedeki başarısızlığının altında hem ekonomik hem de ekonomik olmayan nedenler yatmaktadır (DPT, 2000). Ekonomik nedenler arasında (Erdilek, 2003: 80):

- Yabancı yatırımcılar için giriş ve işlem maliyetlerinin yüksek olması (aşırı bürokrasi, bürokratik engeller ve yaygın yolsuzluk nedeniyle),
- Kronik yüksek enflasyon, artan ekonomik istikrarsızlık,
- 1980 yılına kadar içe kapanık olması,
- Fikri mülkiyet haklarındaki korumanın yetersiz olması,
- Enflasyon muhasebesi ve uluslararası kabul edilebilir muhasebe standartlarının eksikliği,
- Özelleştirmedeki başarısızlık,
- Yetersiz yasal yapı ve yetersiz altyapı (özellikle enerji bakımından)

Ekonomik olmayan nedenler arasında:

- Kronik siyasi istikrarsızlık
- İç çatışmalar (özellikle Kürt sorunu),
- Dış ekonomiye karşı tarihsel düşmanlık (historical animosity towards foreign economic presence)
- Sivil ve askeri bürokrasi içerisinde dış siyasinin hakimiyeti korkusu,
- Doğrudan yabancı yatırımlarını çekmede teşvik yetersizliği
- Türk işletmelerinin yapısı

Türkiye geçmişten bu yana uluslararası ilişkilerinde izlediği politikalarda değişiklikler yapmış olsa da hem coğrafi konum hem de sahip olduğu pazarın büyüklüğü açısından değerlendirdiğimizde doğrudan yabancı yatırımların ülke

ekonomisi üzerindeki katkıları yeterli değildir. Bu kapsamda hazırlanan onuncu kalkınma planıyla cari açığın büyüme üzerinde baskı oluşturmayacak seviyelerde tutulması ve ağırlıklı olarak uluslararası doğrudan yatırımlar, borç yaratmayan ve uzun vadeli diğer sermaye girişleriyle finanse edilmesi amaçlanmaktadır (DPT, 2014: 67). İthalat bağımlılığını azaltmayı esas alan büyük ölçekli yatırımları ve stratejik sektör boyutlarını içeren yeni teşvik sistemi etkili olarak hayata geçirilecektir. Uluslararası hizmet ticareti müzakereleri kapsamında ülkemiz yatırımcılarının yurt dışında haklarının teminat altına alınması ve korunması sağlanacaktır. Kamu harcamalarının etkinleştirilmesiyle elde edilecek tasarruf ve tahsis edilecek ilave kaynaklar; büyümeyi destekleyecek yatırım harcamalarında, teşviklerde ve AR-GE desteklerinde kullanılacaktır. Onuncu Plan döneminde altyapı yatırımları, doğrudan yabancı yatırım, AR-GE ve eğitim gibi alanlarda uygulanacak politikalar verimlilik artışlarını destekleyici olacaktır. Bununla beraber, hedeflere ulaşmak açısından mikro ölçekte ilave politikalara da ihtiyaç duyulmaktadır. AR-GE odaklı uluslararası doğrudan yatırımların artırılması. Program kapsamında kamu alımları ve kullanım hakkı tahsislerinde yerli AR-GE ve yenilik katkısının gözetilmesi; yeniliğin, yerlileştirmenin ve teknoloji transferinin teşvik edilmesi; kamu alımlarında uygulanacak politikalarla uluslararası doğrudan yatırımların artırılması öngörülmektedir (DPT, 2014: 67-172).

3.4. TÜRKİYE'YE GİRİŞ YAPAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Türkiye'ye 2010-2017 yılları arasında giriş yapan doğrudan yabancı yatırımların ülkelere göre dağılımı aşağıdaki tablo 5'de gösterilmiştir.

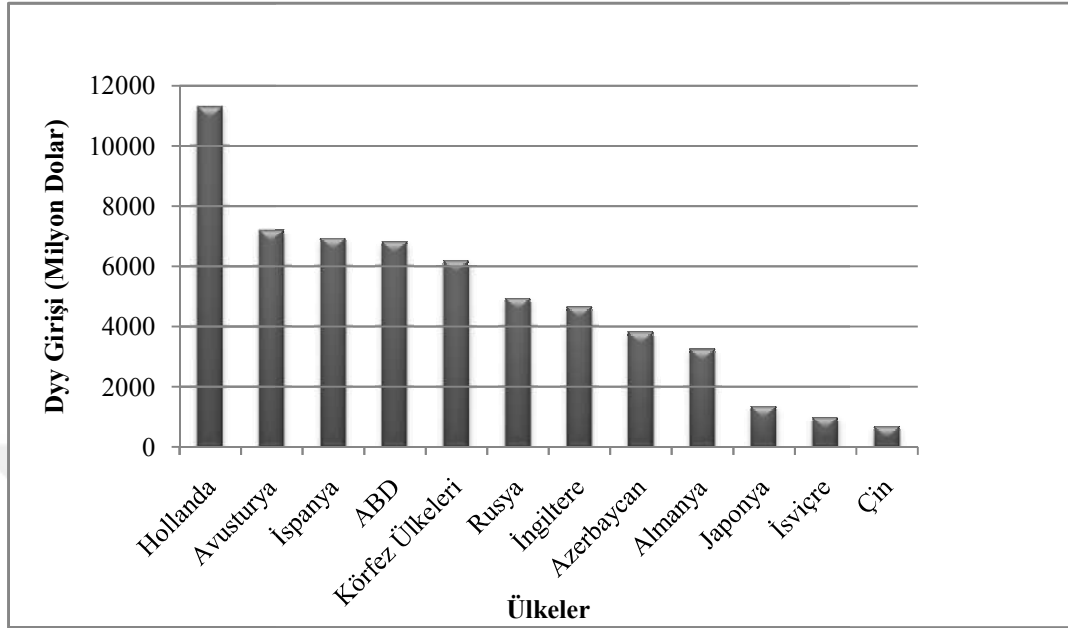
Tablo 5: 2010-2017 Yılları Arasında Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Doları)

Yıl/Ülke	Hollanda	Almanya	Avusturya	İngiltere	İspanya	İsviçre	Rusya	ABD	Körfez Ülkeleri	Azerbaycan	Çin	Japonya	Toplam
2005	192	160	5	34	43	11	1603	42	1375	2	1	18	3486
2006	4708	146	1067	130	18	42	6	335	1508	1	2	1	7964
2007	2765	367	327	208	380	97	100	3224	165	6	1	2	7642
2008	307	623	156	617	529	65	41	468	1127	15	0	6	3954
2009	291	124	374	127	46	49	6	56	57	50	1	2	1183
2010	77	104	1384	72	80	22	1	77	159	3	1	338	2318
2011	384	205	1816	174	2069	59	694	709	64	1255	0	228	7657
2012	222	83	1095	1904	68	242	6	57	318	152	9	32	4188
2013	221	950	323	148	323	65	686	83	440	522	9	302	4072
2014	597	121	12	466	20	46	688	151	188	419	25	63	2796
2015	260	171	14	137	2135	50	735	1362	354	674	229	142	6263
2016	399	74	205	436	275	177	366	121	296	176	300	125	2950
2017	628	56	165	130	914	26	2	50	52	375	111	69	2578
2018	240	72	250	71	35	26	3	77	93	178	2	20	1067
Toplam	11291	3256	7193	4654	6935	977	4937	6812	6196	3828	691	1348	58118

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), (EVDS)

*2018 verileri 11. aya kadar

Grafik 3: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı / Milyon Dolar (2005-2018 Kümülatif)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), (EVDS)

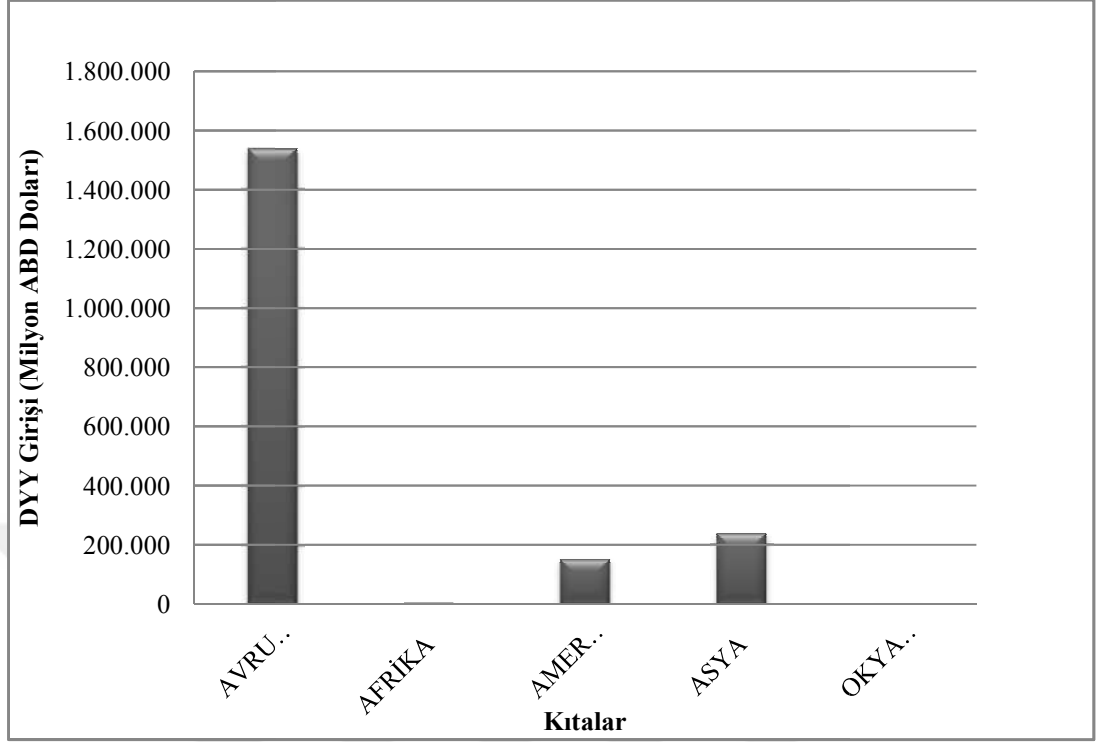
2005 ve 2018 yılları arasında Türkiye’ye en çok yatırım yapan ülkelerde ilk sırada Hollanda yer almaktadır. Hollanda’nın son 23 yılda Türkiye’ye yaptığı doğrudan yatırımlar 11 milyar doları aşmaktadır. 2018 yılı itibari ile Türkiye’ye en fazla doğrudan yabancı yatırımın geldiği ülkeler sırasıyla Avusturya, Hollanda ve Azerbaycan olmuştur. 2017 yılında doğrudan yabancı yatırım girişlerinde ilk sırada yer alan Hollanda 2018 yılında ikinci sıraya gerilemiştir. Yine son yıl itibari ile İspanya, Türkiye’de gerçekleştirdiği yatırım hacmini önemli ölçüde daraltmıştır. Bir önceki yıla göre Türkiye’nin bu ülkelerden çektiği toplam doğrudan yabancı yatırımlar yarı yarıya düşmüştür.

Tablo 6: Türkiye'ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Kıtasal Dağılımı

	Avrupa	Afrika	Amerika	Asya	Okyanusya Ve Kutup Bölgesi	Toplam
2001	3131	22	267	1161	0	4581
2002	4164	60	281	1342	0	5847
2003	4392	67	267	1412	0	6138
2004	4702	72	278	2008	0	7060
2005	5093	86	283	2853	0	8315
2006	5407	90	293	3076	0	8866
2007	8042	171	298	3699	0	12210
2008	11210	381	1476	4778	1	17846
2009	12409	362	1729	5408	15	19923
2010	12894	530	1942	5355	40	20761
2011	14229	504	2756	6355	53	23897
2012	17300	412	2271	7286	244	27513
2013	19602	589	2480	7024	223	29918
2014	20653	581	2845	9564	295	33938
2015	21071	235	1969	4133	263	27671
2016	24457	631	2090	3603	185	30966
2017	30891	778	2338	3849	132	37989

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), (EVDS)

Grafik 4: 2000-2017 Döneminde Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Kıtasal Dağılımı (Milyon ABD Doları)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), (EVDS)

3.5. TÜRKİYE'YE GİRİŞ YAPAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

Doğrudan yabancı sermaye girişleri ana bölümleri tarım, sanayi ve hizmetler olmak üzere farklı dallarda gruplanmıştır. Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda 500 milyonluk yabancı sermaye 94 firma arasında dağılmış daha sonra doğrudan yabancı yatırımlarda bir artış yaşanmış ve yatırımların üçte ikisi imalat ve madencilik sektörüne üçte biri de bankalar, ticaret firmaları, dış ticaret ve sigorta firmaları gibi hizmet sektörüne yönelmiştir (Parasız, 2003: 29).

Tablo 7: Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı (2010-2017) (Milyon ABD Doları)

Sektör/Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
TARIM SEKTÖRÜ	524	523	769	807	1067	777	730	1497
SANAYİ SEKTÖRÜ	66112	55268	80990	63054	78582	66427	56228	78352
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	3433	2575	5292	3498	3.620	2734	2185	4542
İmalat Sanayi	46953	34311	51953	46525	57813	48836	42781	58248
Diğer	15729	18382	23745	13031	17149	14857	11262	15562
HİZMET SEKTÖRÜ	161263	106140	143795	111791	132567	11856	109864	137112
İnşaat	868	949	1429	875	981	734	613	716
Toptan ve perakende Ticaret	20762	11138	17829	16618	22535	25425	30814	39935
Ulaştırma ve Depolama	1232	1141	2349	2096	3453	2277	1803	4473
Bilgi ve İletişim	33685	23790	28048	20528	22991	14614	11226	14902
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	48604	32219	43613	33509	38430	32492	31264	36591
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	1997	841	1567	1059	1600	916	600	512
Diğer	54115	36062	48960	37106	42577	35398	33544	39983
TOPLAM	227899	161931	225554	143475	175968	179060	473988	212862

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), (EVDS)

Genel olarak doğrudan yabancı yatırımların sektörlere göre dağılımı incelendiğinde son yıllarda yabancı sermaye girişinin en yüksek olduğu ana sektörün hizmetler sektörü olduğu görülmektedir. Ardından sanayi ve son olarak tarım sektörü gelmektedir. 2017 yılında tüm sektörlerde bir artış gözlemlenmektedir.

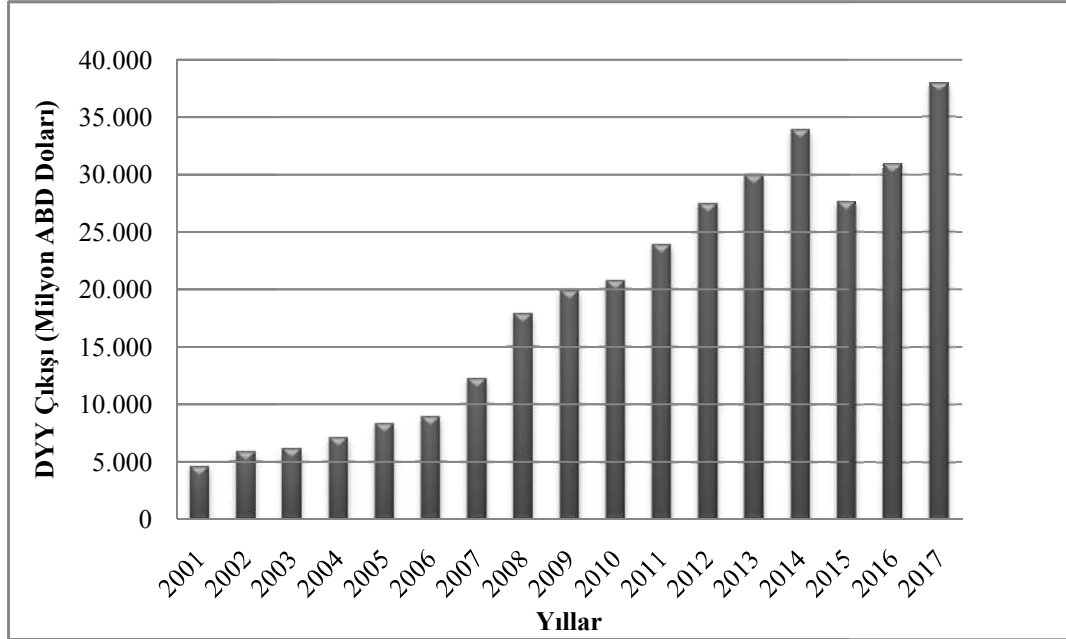
2017 yılında en çok yatırım alan sektör hizmetler sektörü olmuştur. Hizmetler sektörünün alt birim sektörleri arasında 2017 yılında en çok paya yaklaşık 40 milyon dolarlık yatırımla toptan ve perakende ticaret sektörü ve 36 milyon dolarlık yatırımla finans ve sigorta faaliyetleri sahiptir. Toptan ve perakende sektörü uzun bir süredir artış göstermektedir ve 2017 yılında en çok yatırım çeken alt sektörlerde imalattan sonra gelirken hizmetler sektörünün en çok yatırım çeken alt sektörü olarak finans ve sigorta faaliyetlerini geçerek ilk sıraya yerleşmiştir. Diğer alt sektörler arasında ulaştırma ve depolamayı incelediğimizde 2017 yılında iki katından da fazla yatırım çekerek önemli bir sıçrayış gerçekleştirdiğini görüyoruz.

Gelişme aşamasında ülkeler için Sanayi sektörünün ülke ekonomisine olan katkıları oldukça fazladır. Sanayi sektörü Türkiye’de 2017 yılında 78 milyon dolarlık yatırım çekebilmiştir. Bu tutarın önemli bir kısmı sanayi sektörünün alt birimi olan imalat sektörüne gelmektedir. Sanayi sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımların yarısından fazlasının imalat sektörüne yönelmesi imalatın Türkiye açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İmalat sanayine 2007-2010 döneminde azalan uluslararası doğrudan yatırımlar, 2011 ve 2012 yıllarında yeniden artış göstermiştir (DPT, 2014: 88).

Tarım sektörü 2015 ve 2016 yıllarında önemli bir düşüş yaşamış 2017 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre iki kat artarak son on yılda en büyük artışı gerçekleştirmiştir. Ayrıca 2010 yılında tarım sektörüne 524 milyon ABD doları kadar DYY girişi olurken 2017 yılında giriş yapan doğrudan yabancı yatırım miktarı 1,497 milyon ABD Dolarına çıkarak dağılımdaki payı çok küçük olsa da en çok artış gösteren sektör olmuştur. Ancak yine de yabancı yatırımlar içerisindeki en düşük paya sahip olan ana sektörlerdendir.

Yatırımda karlılık sağlamayı amaçlayan yatırımcılar dinamik sektörleri tercih etmek ister. Bu doğrultuda yatırımları canlanan sektör diğer sektörlerle göre daha fazla gelir elde ederek gelişmeye başlamaktadır. Bu duruma müdahale edilmediği takdirde bölgedeki yatırım portföyünü daralttığı gibi verimli sektörlerin de cazibesini kaybetmesine neden olmaktadır. Ülkelere yapılan yatırımların sektörel dağılımdaki dengesizlikler bazen eksik teşvik kaynaklı olabilmektedir. Bilinçli yapılan müdahaleler ile bu durumun üstesinden gelinebilir. Türkiye ekonomisinin makro dengeler açısından ara ve yatırım mallarında kendine yeterlilik kazanabilmesi için sanayi stratejilerini netleştirmeli ve sektörel hedeflere yönelik bir sanayi planına geçmelidir. Doğrudan yabancı yatırımları çekebilmek için makroekonomik istikrarından, kurumsallaşmasına, vergi teşviklerinden, jeopolitik ve stratejik konumuna, etkin tanıtımına ve yatırım desteklerine kadar geniş kapsamlı bölgesel avantajlarına sahip olması stratejilerin etkinliğini ve verimliliğini arttıracaktır. (Öztürk, 2012: 199).

Grafik 5: Türkiye'den Diğer Ülkelere Yönelik Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon ABD Doları)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), (EVDS)

Türk yatırımcısı, ham maddeye erişim kolaylığı için Afrika ve Asya-Pasifik'e; bürokratik kolaylıklar için Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine; üretim ihracı Türkiye'ye yapılırsa Avrupa ve Orta Asya'ya; lojistik yakınlık nedeniyle Avrupa Birliği ve Orta Doğu'ya yatırım yapmaktadır. Godiva-Ülker 2008 yılında 850 Milyon dolar karşılığında ABD'li Campell Group'dan satın alındı. 2011 yılında 1,9 Milyar dolar karşılığında Miller'in Rusya ve Ukrayna operasyonları (Miller-Efes) satın alındı. 2011 yılında 324 Milyon dolar karşılığında Güney Afrika'nın beyaz eşya sektör lideri Defy satın alındı (Deik, 2014).

Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler içindeki payı 1980'de %0,22, 1990-1995 arasında %0,93 ve 2001 yılında %0,41'dir. Türkiye 1990'ların başında ulaştığı yıllık DYS yatırımı bakımından 40. sıralarda iken, bu seviyesini korumayı başaramamış ve 1990'ların sonunda daha da gerilere düşerek 2000 yılında dünyada 50. sırada yer alabilmiştir (Yavan ve Kara 2003: 24). Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yatırımların payı düzenli bir şekilde artış göstermiş, son on yıl içerisinde doğrudan yatırımların bu ülkelere ait GSYH içerisindeki payı ortalama % 3, AB'de % 3,6 ve Türkiye'de ise % 0,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, 2005 yılına kadar, doğrudan yatırım girişlerinde önemli bir başarı sağlayamadığı açıkça görülmektedir. 2005 yılında, özelleştirmelerin hızlanması ile birlikte doğrudan yatırımlarda önemli bir sıçrama sağlanmış ve 2004 yılında 2,8 milyar dolar olan doğrudan yatırım girişi, 2005 yılında 9,6 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır (Örnek, 2008: 205). Türkiye'de 2016'dan bu yana siyasi istikrarsızlık Türkiye ekonomisini ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve lider derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür. 2016'da yaşanan önemli düşüşün ardından 2017'de 11 milyar dolara kadar gerilemeye devam etmiştir (UNCTAD, 2018: 48).

Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yatırımların payı düzenli bir şekilde artış göstermiş, son on yıl içerisinde doğrudan yatırımların bu ülkelere ait GSYH içerisindeki payı ortalama % 3, AB'de % 3,6 ve Türkiye'de ise % 0,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, 2005 yılına kadar, doğrudan yatırım girişlerinde önemli bir başarı sağlayamadığı açıkça görülmektedir. 2005 yılında, özelleştirmelerin hızlanması ile birlikte doğrudan yatırımlarda önemli bir sıçrama sağlanmış ve 2004

yılında 2,8 milyar dolar olan doğrudan yatırım girişi, 2005 yılında 9,6 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

3.6. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çok uluslu firmalar için yapacakları yatırımlardan elde edecekleri getiri düzeyi ve risk önemli bir kıstastır. Yatırım yapılacak ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın olması, mülkiyet haklarının korunması, yabancı yatırımlara karşı engeller olamaması, yasal düzenlemelerin eşit olması unsurlarını da değerlendirirler (Yılmaz, 2007: 35). Türkiye'de bu konuda yapılacak düzenlemeler ve yasal altyapı oluşturulmasının hızlandırılması, yabancı yatırımcıları çekme açısından Türkiye'yi ön sıralara taşıyacaktır (WIR, 2018)

Türkiye olduğu konum açısından doğrudan yabancı yatırım girişlerini sağlamada başarılı olmadığını söyleyebiliriz. Bu aşamada Türkiye'nin ele alması gereken öncelikler şunlardır (Oksay, 1998):

- Siyasi istikrarsızlıkların önlenmesi,
- Ekonomik istikrarsızlıkların azaltılması; Bütçe açıklarının kapatılması, Dış borç yükünün hafifletilmesi, Enflasyonun ve faiz oranlarının indirilmesi,
- Ekonomik politikalarındaki rekabet ve serbest piyasa uygulamalarının artırılması,
- Ekonomik yapının dünya ile bütünleşmesi,
- İhracatı artırıcı dinamiklerin yakalanması,
- Özelleştirme çalışmalarının biran önce sonuçlandırılması,
- Hukuki düzenlemeler yapılarak, mevzuatlar arasında uyum sağlanması,
- Bürokratik işlemlerin azaltılması.

3.7. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETTE GENEL GELİŞMELER

Dış ticarete yaşanan gelişmeler ülke içerisinde oluşan sermaye birikimi, kaynak tahsisatı ve üretim kapasitesinde sağladığı artış açısından değerlendirildiğinde ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Genel anlamda verimliliği artan şirketlerin ölçek ekonomilerinden yararlanmasına olanak sağlamaktadır.

3.7.1. 1923-1979

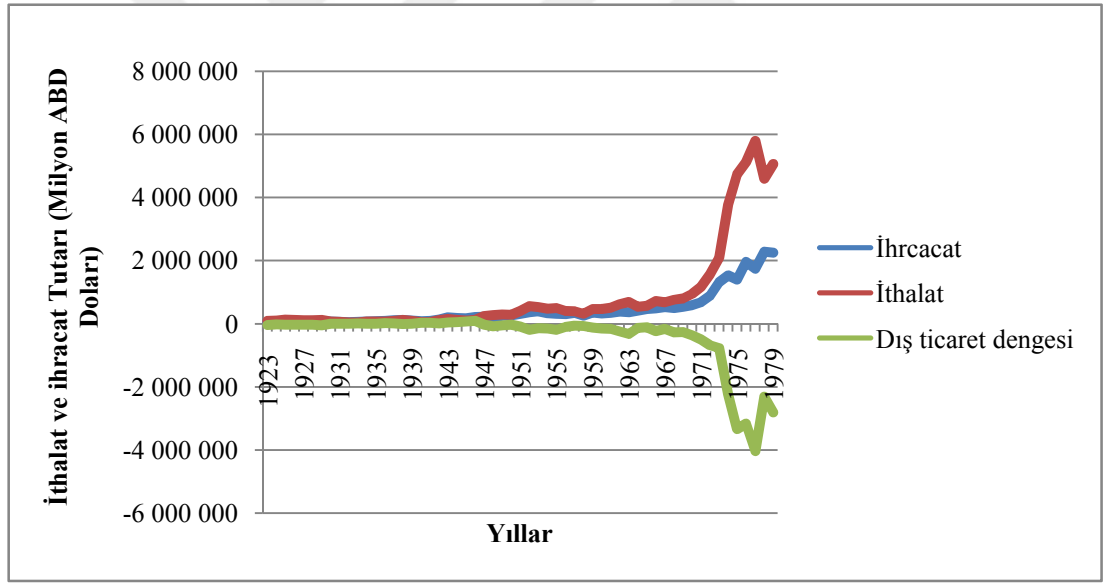
Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarından 1980 dönemine kadar olan süreçte, dış ticaret; devletin müdahaleci ve içe dönük bir ekonomik politika izlemesinden dolayı olumsuz etkilenmiştir. Türkiye'nin bu dönemde dışa kapalı bir ekonomi yapısını benimsenmesinin nedeni 1923 yılından önce uluslararası alanda sağlanan imtiyazların, ekonomik dengeyi derinden sarsmış olması ve ülkeyi dışa bağımlı duruma getirmiş olmasıdır. Ayrıca imzalanan anlaşmalar gereği 1929 yılına kadar dışa açık Türkiye ekonomisini kontrol altına almak güçleşmiştir. Bu süreçte yerli üretimin zarar görmesi ithalatın hızla artmasına neden olmuş ve 1929 yılında dış ticaret açığı 48,731 bin dolara kadar yükselmiştir. Ardından 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Krizden sonra dışa dönük politikalar yerine içe dönük politikalar benimsenmiş ve dış ticaret açığının olumsuz etkilerini bertaraf edebilmek için dış ticareti kısıtlayıcı önlemler alınmıştır.

1931 yılında ithalatı sınırlandırmak, yerli üretimi teşvik etmek amacıyla kanun çıkarılmış ve böylece korumacılığın ağır bastığı ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1930'lu yılların başında toplam GSMH'da ve kişi başına düşen GSMH'da düşüş yaşanmıştır. Ancak 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı ile Zonguldak Kömür Şirketi ve İzmir

Telefon Şirketi gibi şirketler kamulaştırılmış ve yerli hammaddeyi kullanan sanayi kuruluşları teşvik edilmiştir. Kalkınma planı süresince dış borç ödemelerini desteklemiş ve sanayi üretimi ile kalkınma hızında artış sağlanmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 49).

1973 ve 1976 yıllarında ithalat hızla tırmanarak 1977 yılında 5 milyon dolara yükselmiştir. Bu artışın nedeni bir yandan dış girdilere bağımlı olan dayanıklı tüketim malları alt-sektörünün genişlemesinden, diğer yandan da yatırım malları alt sektörünün ara malları alt-sektörüne göre daha yavaş gelişmesidir (Sönmez, 1998: 462).

Grafik 6: 1923-1979 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat ve İthalat Değerleri

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Temel İstatistikler, Yıllara Göre Dış Ticaret

Genel olarak Türkiye ekonomisinin 1980 yılın öncesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisi izlenmiştir. Bu dönemde devletin, ulusal ekonomide mal ve işgücü piyasalarına kamu işletmeleri ve yatırım tercihleri aracılığıyla yoğun bir müdahale içinde bulunduğu bu birikim modeli 1977'den başlayarak bir döviz finansman krizine sürüklenmiş ve 1980 yılında dışa dönük ekonomi politikaları izleyerek bu dönemi sonlandırmıştır (Yeldan, 2016).

3.7.2. 1980-2002

1977 ve 1980 yıllarında yaşanan krizin Türkiye ekonomisi üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkilerine karşın dışa açık bir ekonomik yapı oluşturulması amacıyla “24 Ocak Kararları” adı altında yapısal reform uygulamaları başlatılmıştır. Mal ve hizmet piyasalarına, dış ticarete ve mali piyasalara yönelik alınan 29 Ocak Kararları, Uluslararası Para Fonu’ nun (IMF) 1980 yılının Haziran ayında 3 yıllık bir stand-by anlaşması imzalaması ve Dünya Bankası’ nın yapısal uyum kredisi sağlamasıyla desteklenmiştir. Yapısal uyum programları, kısa vadeli istikrar politikalarının orta ve uzun vadeli bir uzantısı olarak yürürlüğe konmuştur (Acaravcı, 2006: 62). İstikrar politikaları yüksek enflasyon, rezervlerin erimesi, sermaye kaçıışı ve cari ödemelerde oluşan açıklar gibi acilen müdahale gerektiren mevcut sorunları çözmeye yönelik uygulamalardan oluşmaktadır. Yapısal uyum programları ise gelecekte ekonomik büyümeyi engelleyebilecek; üretimi olumsuz etkileyen yapay döviz kurunun yanı sıra fiyat, faiz ve kredi kontrolleri, yüksek gümrük vergileri, ithalat kısıtlamaları ve aşırı yüksek vergiler ve sübvansiyonlar gibi faktörleri ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmaktadır. Bu bağlamda IMF ve Dünya Bankası yakın bir işbirliği içerisinde hareket etmektedir (Sönmez, 1998: 328).

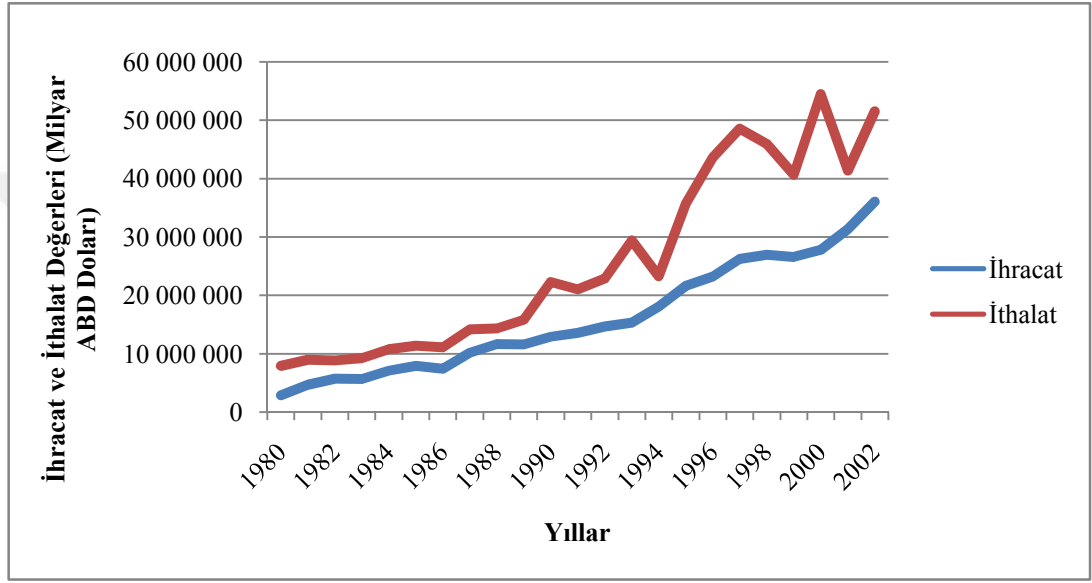
1980 sonrasında ticari serbestleşme gelişmeleriyle üretimin önemi artmıştır. 1980 yıllarında dünya genelinde dışa açık bir ekonomiyi benimseyen ülkelerin sanayileşme alanındaki başarıları ihracatın önemine dikkat çekmiştir. İhracatın ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı desteklediği görüşü sonucunda ortaya çıkan ihracata dayalı büyüme hipotezi birçok ülke gibi Türkiye’nin de kalkınma stratejilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dışa dönük politikaların benimsenmesiyle birlikte asgari düzeyde yapılan ticarete artış yaşanmıştır.

Türkiye’nin dünya pazarlarına açılması 1980-1983 dönüşümü ile başlamış, 1989- 1990 yılında da tamamlanmıştır. Bu süreçte, öncelikle mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Döviz kuru yüksek bir devalüasyonu takiben esnekleştirilmiş ve

dolaylı teşviklerle birleştirilerek sanayiinin ihracata yönlendirilmesinde temel bir araç görevi görmüştür. Ulusal mali piyasaların serbestleştirilmesi ve dış finans merkeziyle eklemlenme süreci bu gelişmeleri yakından izlemiş ve Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllara tamamıyla dışa açık bir ekonomi konumunda girmiştir (Yeldan, 2016: 19-22).

Grafik 7: 1980-2002 Yıllarını Kapsayan İhracat ve İthalat Değerleri

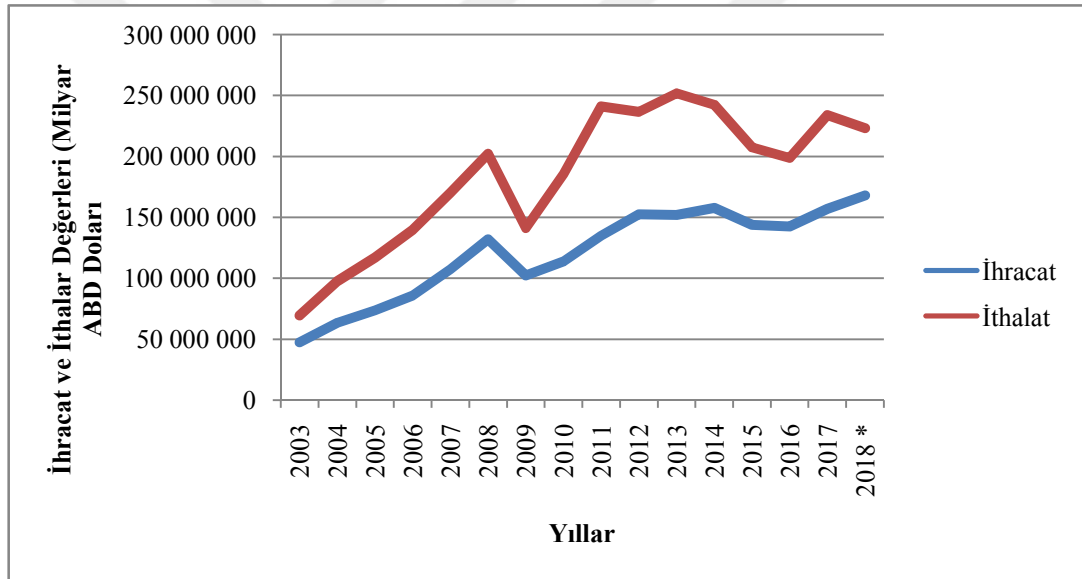
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Temel İstatistikler, Yıllara Göre Dış Ticaret

1980 yılından sonra uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikaları 1993 yılında ihracat ve ithalat arasındaki farkın açılmasıyla etkisini göstermiştir. Bu dönemde ithalat, ihraç edilecek ürün girdilerini sağlamanın yanı sıra yurtdışında oluşan talebi karşılayabilmek amacıyla gerçekleştiği için aralarındaki fark katlanarak artmış ve dış ticaretin açık vermesi kaçınılmaz hal almıştır. Dış ticaret açığına ek olarak görünmeyen kalemleri de içeren cari açık, 1975'den 2000 yılına kadar 1994 krizi sırasındaki artış dışında makul düzeyde kalmaya devam etmiştir. Cari açıktaki ilk büyük sıçrama 2001 Krizi ile yaşanmış ve izleyen yıllarda cari açık büyümeye devam etmiştir (Eğilmez, 2012).

3.7.3. 2003-2018

Türkiye 2003-2018 yılları arasında dışa açık bir ekonomi sürdürmeye devam etmiş ve dış ticaret hızlanarak artmıştır. Özellikle sermaye ve ara mal ithalatı ile yerli üretimi destekleyerek ihracatın da artmasına neden olmuştur. İhracat, yerli firmalara uluslararası alanda rekabet ortamı yaratmış ve onlara rekabet edebilme gücüne ulaşabilmeleri için üretkenliklerini arttırmaya zorlamıştır. Bu dönemde dış ticaret üzerinde önemli rol oynayan doğrudan yabancı yatırım girişlerinde de artış yaşanmıştır.

Grafik 8: 2003-2018 Yıllarını Kapsayan İhracat ve İthalat Değerleri

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Temel İstatistikler, Yıllara Göre Dış Ticaret

2008 yılına kadar sürekli olarak artış gösteren ihracat 2009 yılında yaşanan küresel finans krizi nedeniyle 30 milyar dolar tutarında sert bir düşüş ile 102 milyar dolara gerilemiştir. İthalat ise bu yılda ihracatta yaşanan düşüşün iki katı değerinde düşerek 140 milyar dolara gerilemiştir. 2009 yılından sonra giderek artmaya başlayan dış ticaret, 2011 yılında ithalatın bir önceki yıla göre % 30 oranında artarak 240 milyar dolara, ihracat %18 oranında artarak 134 milyar dolara ulaşmasıyla birlikte 106 milyar dolar tutarında tarihin en yüksek ticaret açığını vermiş ve bu yıl yapılan

ihracat, ithalatın sadece %56'sını karşılayabilmiştir. 2011 ve 2012 yıllarında yaşanan artışın ardında üretimde kullanılan ara mal ithalatının etkisi büyüktür. Bu dönemde elde edilen dış ticaret verilerinden, yurtiçi üretimin ithalata olan bağımlılığının oldukça yükseldiği anlaşılmaktadır.

2014 yılına kadar artmaya devam eden ihracat ve ithalat, 2015 yılında döviz kurlarında gerçekleşen artışa rağmen bir önceki yıla göre sırasıyla; %8,7 ve %14,4 oranında düşmüştür. Kur artışının ihracat üzerine olumlu yansımamasının önemli nedenlerinden biri yine üretimin ithalata dayalı gerçekleştirilmesidir. Ayrıca Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan siyasi krizler ve petrol fiyatlarındaki düşüş ve Avro-Dolar paritesindeki düşüş bu yıl yaşanan gerilemenin önemli bir nedenidir. Sonuç olarak; Türkiye ihracat rakamlarının artmasının önündeki geçici olgular, Ortadoğu'daki siyasi sorunlar, petrol fiyatlarındaki düşüş, Rusya-Ukrayna ile Türkiye-Rusya krizi ve Avro-Dolar paritesindeki düşüş şeklinde sıralanabilir. Bu sebepler döviz kurlarındaki artışların, önceki dönemlerdeki gibi ihracat üzerinde olumlu etki yaratmasına engel olmuştur (Hüseyini, 2017: 29). Tüm bunların yanında 2016 yılında Türkiye içerisindeki güven ortamını zedeleyen olayların yaşanması ihracat yaratan yatırımların geri çekilmesine neden olmuş ve 2016 yılında da ihracat azalmaya devam etmiştir.

2017 yılında ihracat %10,2 oranında artarak 157 milyar dolara ulaşırken, ithalat %17,9 artarak 234 milyar dolara ulaşmıştır. İhracattaki artış ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerine yönelik gerçekleşirken, Ortadoğu ülkelerine olan ihracattaki artışın önemli bir kısmı altın ihracatından kaynaklanmıştır. İthalat artışlarında ise altın ve enerji kalemleri etkili olmuş, bu yılda altın ithalatı ilk on bir ayda yaklaşık 10 milyar dolar artarken, enerji ithalatı 9 milyar dolar artmıştır. Altın ithalatı üç kat artarken, enerji ithalatı, fiyat artışlarının da etkisiyle %37 oranında arttı. İthalat altın ve enerji hariç ilk 11 ayda sadece %7,7 artış göstermiştir (TÜSİAD, 2018).

Tablo 8: Türkiye'nin 2014-2018 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Verileri

Dış Ticaret (Milyar USD)	2014	2015	2016	2017	2018*
İhracat	157,6	143,8	142,5	156,9	167,9
İthalat	242,1	207,2	198,6	233,7	223,0
Dış Ticaret Dengesi	-84,5	-63,3	-56,0	-76,8	-55,1
Dış Ticaret Hacmi	399,7	351,0	341,1	390,7	390,9
İthalatın İhracatı Karşılama Oranı	65.1	69.4	71.8	67.1	75.3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Temel İstatistikler, Yıllara Göre Dış Ticaret

Tablo 8'de son beş yıl içerisinde Türkiye'de gerçekleşen ihracat ve ithalat miktarlarına, dış ticaret dengesine, dış ticaret hacmine ve ithalatın, ihracatı karşılama oranlarına yer verilmiştir. Tablodan yola çıkarak dış ticaret miktarlarında en çok artış 2017 yılında ihracatta %10, ithalatta %17,7 oranlarında gerçekleşmektedir. 2017 yılında dış ticaret hacminde yaşanan bu büyük artışın ithalata bağlı olduğu, ithalata olan bağımlılığımız 2017 yılında bir önceki yıla göre daha fazla arttığı görülmektedir.

Otomotiv sektörü ihracat potansiyelinin en fazla olduğu sektördür. Türkiye'de bu sektörün ana ve yan sanayiisi giderek gelişmekte ve güçlenmektedir. Bu dinamik süreçte yabancı şirketlerin teknik ve ekonomik desteğinin etkisi büyüktür. Çünkü ihracattaki en büyük paylara sahip olan firmaların büyük bir çoğunluğu yabancı şirketlerle iş birliği içinde faaliyet göstermektedir. Yabancı firmaların yerli firmalara aktardığı teknoloji, deneyim, teknik bilgi, sermaye aracılığıyla üretimdeki verimlilik artarak pazar alanları daha geniş alanlara yayılmaktadır. Ayrıca çok uluslu şirketler Ar-Ge harcamalarına destek olarak yeni ürünün geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Karluk, 2003: 500). Otomotiv Sektör Raporu (2009)'na göre, bu sektörde hedeflenen rakamlara ulaşılabilmesi için rekabetçi yapının korunması, sektörün gelişim ve kalıcılığı için önemli olan AR-GE faaliyetlerine gereken önemin verilmesi, AR-GE ve tasarımla ilgili yetkilerimizin artırılması gerekli teşviklerin verilmesi gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmamızın bu bölümde Türkiye'ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret arasındaki ilişki, ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilecektir. Bu doğrultuda öncelikle model ve modelde kullanılacak serilerin özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Ardından kullanılan yöntemler açıklanacak ve uygulama sonucunda elde edilen bulgular tablolar eşliğinde açıklanacaktır. Son olarak elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

4.1. MODEL VE VERİ SETİ

Çalışmamızın amacı Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımların dış ticaret üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu doğrultuda analizde uygulanan tüm ekonometrik yöntemler, E-views ekonometri paket programı ile gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar uygulama bölümünde ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

$$\text{Model 1: } X_t = \beta_0 + \beta_1 P_t + \beta_2 R_t + \beta_3 FDI_t + \beta_4 YOECD_t + \varepsilon_{1t}$$

$$\text{Model 2: } M_t = \theta_0 + \theta_1 P_t + \theta_2 R_t + \theta_3 FDI_t + \theta_4 YTR_t + \varepsilon_{2t}$$

2003 yılının ilk çeyreği ile 2018 yılının üçüncü çeyreği arasındaki dönemi kapsayan üç aylık zaman serileri kullanılarak iki ayrı model oluşturulmuştur. Bu modeller için kullanılan tüm değişkenler mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış, doğal logaritmaları alınmıştır. İthalat, ihracat ve dış ticaret hadleri Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TUIK) istatistik veri tabanından elde edilmiştir. Reel döviz kurları, Türkiye reel geliri (YTR) ve dış gelir (YOECD) Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nden alınmıştır. Net doğrudan yabancı yatırım verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (TCMB) elektronik veri dağıtım sisteminden (evds.tcmb.gov.tr)

elde edilerek tarafımızca hesaplanmıştır. Dolar cinsindeki doğrudan yabancı yatırımlar Türk Lirası'na çevrilerek deflatör ile reel hale dönüştürülmüş ve net doğrudan yabancı yatırımlar indeks haline getirilmiştir. Bu modellerde kullanılan değişkenler tablo 8'de; açıklamalar, model içindeki gösterim şekilleri ve yararlanıldıkları kaynakları ile birlikte verilmiştir.

Tablo 9: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Kaynaklar

Değişkenler (2010=100)	Kaynak
İthalat Hacim İndeksi (M)	TUIK
İhracat Hacim İndeksi (X)	TUIK
Dış Ticaret Hadleri İndeksi (P)	TUIK
Reel Efektif Döviz Kuru (R)	OECD
GSYH Hacim İndeksi (Türkiye) (YTR)	OECD
GSYH Hacim İndeksi (OECD ülkeleri), (YOECD)	OECD
Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar Hacim İndeksi (FDI)	TCMB

4.2. YÖNTEM

Ekonometrik tahminlerin güven arz etmesi için doğru verilerin kullanılması ve modele uygun olması gerekmektedir. Zaman serisi yöntemi ile verilerin zaman içinde ne yönde değişiklik gösterdiği gözlemlenebilmektedir (Maddala, 1992: 525-526). Ayrıca zaman serisi yöntemi ile zaman içinde gözlemlenen verilerin istatistiksel anlamda incelenmesi ve gelecek dönemlerde elde edilebilecek verilerin tahminin yapılması mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımların, dış ticaret üzerindeki etkilerini araştırmak için zaman serisi ekonometrik yöntemi kullanılacaktır.

Ekonometrik yöntemler, değişkenlerin taşıdığı özelliklere göre belirlenmektedir. Değişkenler belirli koşullar altında analize dahil edilmektedir. Bu doğrultuda seriler durağanlık varsayımı gereği ilk olarak birim kök sınanmasından

geçmekte, ardından eş bütünleşme testlerine tabi tutulmaktadır. Durağanlık analizi kapsamında ADF ve KPSS birim kök testleri, eşbütünleşme analizi için ARDL sınır testi kullanılacaktır.

4.2.1. Durağanlık

Değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde edebilmek için durağanlık kısıtı zaman serilerinin önemli bir varsayımdır. Gujarati ve Porter (1993) durağanlığı; ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa ya da açıklığa yahut gecikmeye bağlı olan olasılıklı bir süreç olarak tanımlamıştır (Gujarati ve Porter, 1993: 740). Literatürde zayıf ve güçlü olmak üzere iki türlü durağanlık sürecinden bahsedilmektedir. Zamandan etkilenmeyen, değeri, varyansı ve kovaryansı sabit olan serilerdir. Güçlü durağanlıkta sonlu beklenen değer ve varyansa gerek yoktur. Zayıf durağan süreç ve normallik özelliklerini birlikte sağlayan süreçler, güçlü durağan sürece örnek gösterilebilir ancak güçlü durağanlık zayıf durağanlığı ifade etmemektedir (Özarı, 2013: 400).

Durağanlık varsayımı iki açıdan çok önemlidir. Birincisi; zaman serisi verileri kullanmak suretiyle iki değişken arasında katsayısı istatistiksel bakımdan önemli olan bir regresyon bulunabilir. Her iki zaman serisinde de trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok “sahte” olabilir, ve bu durum “sahte regresyon” sorununu ortaya çıkarmaktadır. Regresyonun gerçek bir ilişkiyi mi, yoksa sahte bir ilişkiyi mi yansıttığı, zaman serisi verilerinin durağan olup olmaması ile yakından ilgilidir. İkincisi zaman serisi verileri kullanmak suretiyle elde edilen regresyon modelleri ile ön görümler yapılmaktadır. Eğer zaman serisi verileri durağan değil ise bu öngörüler geçerli sayılmayabilmektedir (Ertek, 1996: 380).

Stokastik sürecin durağan olabilmesi için sağlaması gereken şartlar şu şekildedir (Tari, 2002: 373) :

- Sabit aritmetik ortalama: $E(Y_t) = \mu$
- Sabit varyans: $\text{Var.}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$
- Gecikme mesafesine bağlı kovaryans $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$ Bütün t değerleri için, k = gecikme mesafesi.

Durağan seriler ile durağan olmayan seriler arasındaki temel farklılıklar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Durağan zaman serileri (Kutlar, 2007: 324):

- Seri uzun dönemde, dalgalanmalar olsa bile, aynı ortalamayı muhafaza etmektedir.
- Zamana bağlı olarak değişmeyen bir sonlu varyansa sahiptirler.
- Gecikme zamanı uzadıkça, korelogram gittikçe sifıra yaklaşır veya sıfır olmaktadır.

Durağan Olmayan zaman serileri:

- Serinin uzun sürede döneceği bir ortalama değer bulunmamaktadır.
- Zaman sonsuza yaklaştığında, varyans zamana bağlı olduğunda, o da sonsuza yaklaşmaktadır.
- Teorik korelogram hemen bitmemekte, yavaş yavaş azalmaktadır.

Zaman serisi verileri durağan değilse, otokorelasyonlar önemli ölçüde sıfırdan sapar veya gecikmeler arttıkça sıfırdan uzaklaşır veya ortaya sahte bir örnek çıkar. Zaman serilerini uygun bir modele oturtabilmemiz için bu serilerin önce durağan hale getirilmesi gerekir (Kutlar, 2007: 284). Bir zaman serisinin durağan olup olmadığı çoğu zaman grafik üzerinde kendini belli etse de farklı ekonometrik yöntemler kullanarak durağanlığı sınamakta fayda vardır. Serileri durağanlaştırabilmek için otokorelasyon (korelogram) ile birim kök testleri uygulanabilmektedir.

4.2.2. Birim Kök Testi

Birim kök testi zaman serilerinin durağanlığını sınamanın bir yoludur. Birim kök süreci (Gujarati ve Porter, 1993: 754) ;

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \mu_t, \quad -1 \leq \rho \leq 1$$

Burada μ_t beyaz gürültü hata terimidir.

$\rho = 1$ olduğunda Y_t durağan değildir, yani seri birim kök taşımaktadır. Bu bir önceki dönemde iktisadi değişkenin değerinin ve dolayısıyla o dönemde maruz kaldığı şokun olduğu bir sistemde kaldığını göstermektedir. Eğer P katsayısı birden küçük çıkarsa, geçmiş dönemlerdeki şoklar belli bir dönem etkilerini sürdürseler bile, bu etki giderek azalacak ve kısa bir dönem sonra tamamen ortadan kalkacaktır (Tarı, 2002:374). Durağan olmayan seriler analiz sürecinde ‘rassal yürüyüş’ olarak ifade edilmekte ve şu şekilde gösterilmektedir:

$$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + \mu_t$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \mu_t$$

Burada $\delta = (\rho - 1)$ ve $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ ‘i ifade etmektedir.

Eğer $\delta = 0$ veya $\rho = 1$ olursa, $\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = \mu_t$ olacak ve böylece rassal yürüyüşün birinci farkları durağan olacaktır (Gujarati, 2006: 718).

Analizi yapılan serilerin birim kök içerip içermediğini test ederken söz konusu seriler için kurulacak hipotezler şu şekilde kurulmaktadır:

H_0 : Birim kök içermektedir (Durağan değildir),

H_1 : Birim köke sahip değildir (Durağandır).

Zaman serisi analizlerinin durağanlık sınamasında yaygın olarak kullanılan birim kök testleri Dickey ve Fuller (DF), Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron ve Kwskowski- Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testleridir. Bu çalışmamızda ADF ve KPSS birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

4.2.2.1. Arttırılmış Dickey-Fuller (ADF)

ADF testi hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu olması durumunda da uygulanabilen bir birim kök testidir. ADF birim kök testi zaman serilerinin gecikmeli değerlerini modele dahil ederek, hata terimlerindeki otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmaktadır. Teste göre otokorelasyon sorunu, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modelin sağ tarafına eklenmesiyle çözülmektedir. Enders (2014), gecikme uzunluğu Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri kullanılarak belirlenmektedir (Enders, 2014: 217).

ADF birim kök testi ile sınanan serinin kritik değerinin 0,05'den büyük olması verilerin durağan olmadığı, yani birim kök taşıdığı anlamına gelmektedir. Ayrıca mutlak değer olarak elde edilen ADF test istatistiği, yine mutlak değer olarak %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerinde elde edilen değerlerden küçük olduğunda serinin durağan olmadığı, yani birim kök taşıdığı anlamına gelmektedir. Sıfır hipotezi, söz konusu değişken durağan değildir yani 'birim köke sahiptir' şeklinde kurulurken alternatif hipotez şeklinde kurulmaktadır.

4.2.2.2. KPSS Birim kök testi

KPSS birim kök testini ADF ve diğer birim kök testlerinden ayıran özelliği test edilen hipotezlerin ters kurulmasıdır. KPSS birim kök testinde H_0 hipotezi değişkenin birim kök taşımadığını yani 'durağan' olduğunu ifade ederken alternatif hipotez H_1 , 'durağan değildir' şeklinde kurulmaktadır.

H_0 : Durağandır,

H_1 : Durağan değildir.

KPSS birim kök testinin bir özelliği ise, doğrusal olmayan veri oluşum süreçleri için iyi tanımlanmış sınırlı dağılımlara sahip olması, dolayısıyla hem doğrusal hem de doğrusal olmayan zaman serileri için birim kökün varlığını yakalamada aynı derecede etkinlik taşımaktadır (Telatar vd., 2002: 65).

4.2.3. Eşbütünleşme

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. İki zaman serisinin eşbütünleşik olması, bunlar arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi bulunduğu anlamına gelmektedir. Eşbütünleşme tek tek durağan olmayan iki ya da daha çok zaman serisinin doğrusal bir birleşimlerinin durağan olmasıdır (Gujarati, 2012: 769).

Değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olabilmesi için, belli bir ilişki etrafında sürekli ona dönme eğilimi taşıyacak şekilde dalgalanma göstermesi beklenir. Y_t ve X_t değişkenleri arasında; $Y_t = b_0 + b_1X_t$ biçiminde gösterilecek bir uzun dönem denge ilişkisi varsa, bu aritmetik olarak, $Y_t - b_0 - b_1X_t = 0$ demektir. Bu denge tüm dönemler için geçerli olmalıdır. Ancak Y_t ve X_t değişkenlerinin yönelmesi beklenen bu ilişki herhangi bir dönemde gerçekleşmeyebilir. Dolayısıyla $Y_t - b_0 - b_1X_t > 0$ veya $Y_t - b_0 - b_1X_t < 0$ olabilir. Beklenen durum, her bir döneme ait olan sıfırdan farklı değerlerin dönemler boyunca oluşturduğu serinin durağan olması, yani yukarıda gösterilen ilişkiye dönme eğilimi taşımalarıdır. Daha açık bir ifadeyle burada önemli olan, u_t hata terimlerinin durağan olup olmamasıdır. Eğer u_t hata terimleri durağan ise iki zaman serisinde eşbütünleşme var demektir (Tarı, 2002: 376). Seriler arasında eşbütünleşmenin olup olmadığını Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilmiş olan Engle Granger eşbütünleşme testi, Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş olan Johansen eşbütünleşme testleri veya Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi ile tespit etmek mümkündür.

4.2.3.1. ARDL sınır testi

Değişkenlerimize yapılan durağanlık analizleri sonucunda düzeyde durağan olmadıkları ve fark durağanlıklarında uygulanan farklı birim kök test sonuçlarının tutarlı olmaması nedeniyle aralarındaki ilişki ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelenmiştir.

ARDL sınır testinin, değişkenlerin durağanlık derecelerine bakmaksızın sahip olduğu birçok avantajları bulunmaktadır (Öztürk ve Acaravcı, 2012: 57):

- Değişkenlerin tamamı $I(0)$ veya $I(1)$ 'inci dereceden eşbütünleşik olabildiği gibi, bir kısmı $I(0)$ iken diğer kısmı da $I(1)$ gibi farklı derecelerde eşbütünleşik olabilmektedir. (İkinci dereceden eşbütünleşik serilerde uygulanamamaktadır.)
- Büyük örneklem gerektirmeyen, daha anlamlı sonuçlar elde edilebilen bir yaklaşımdır.
- Değişkenlerin farklı optimal gecikmelere sahip olmasında olanak sağlamaktadır.
- Son olarak ARDL sınır testi, uzun dönemli ilişkileri kapsamlı denklemler sistemi kullanmak yerine, tek bir denklem kullanarak hem uzun hem de kısa dönemli ilişkileri tahmin edebilmektedir.

ARDL modeli gecikme süresindeki hata düzeltme terimini de dikkate almaktadır. Hata düzeltme ve otoregresif gecikmelerin analizi, test edilen değişkenlerin hem uzun hem de kısa süreli ilişkilerini tam olarak kapsamaktadır. ARDL sınır testi yaklaşımındaki ilk aşama modelde yer alan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin, kısıtsız hata düzeltme modeli (ECT) ile araştırılmaktadır. Eğer değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa ikinci aşama olarak modelin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilmektedir (Akalin vd., 2018: 66). Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesinde kullanılacak ARDL modeli aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\begin{aligned}
\Delta X_t = & \beta_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} \Delta P_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} \Delta R_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{5i} \Delta FDI_{t-1} \\
& + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta YOECD_{t-i} + \beta_7 D2008 + \delta_1 X_{t-1} + \delta_2 P_{t-1} + \delta_3 R_{t-1} \\
& + \delta_4 FDI_{t-1} + \delta_5 Y_{t-1} + \varepsilon_{1t}
\end{aligned}
\tag{3}$$

$$\begin{aligned}
\Delta M_t = & \theta_1 + \sum_{i=1}^p \theta_{2i} \Delta M_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_{3i} \Delta P_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_{4i} \Delta R_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_{5i} \Delta FDI_{t-1} \\
& + \sum_{i=0}^m \theta_{6i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_7 + \theta_7 D2008 + \gamma_1 X_{t-1} + \gamma_2 P_{t-1} + \gamma_3 R_{t-1} \\
& + \gamma_4 FDI_{t-1} + \gamma_5 Y_{t-1} + \varepsilon_{2t}
\end{aligned}
\tag{4}$$

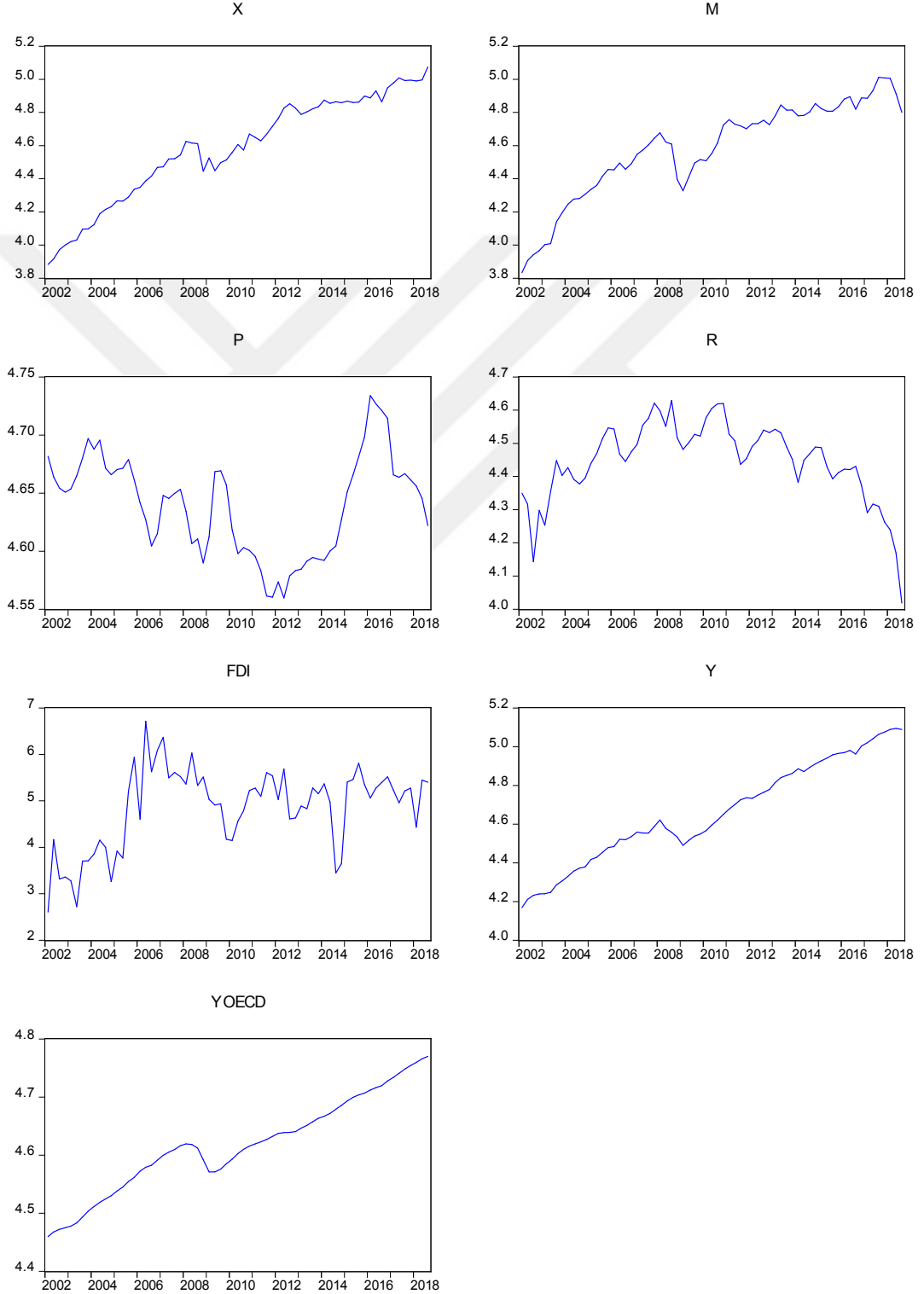
Burada Δ fark operatörünü, ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimini, β ve θ sabit terimi, p uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri ve Schwartz bilgi kriteri bilgi kriterleri ile belirlenmektedir. Çalışmamızda uygun gecikme uzunlukları belirlenirken Schwartz bilgi kriterinden yararlanılmıştır.

Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi, yokluk hipotezinin ($H_0: \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = \delta_5 = \delta_6 = 0$), alternatif hipoteze ($H_1: \delta_n \neq 0$), ($n = 1, 2, 3, 4, 5, 6$) karşın test edilmesi yoluyla yapılmaktadır. ARDL sınır testinin F istatistik değeri üst değerden büyük ise boş hipotez reddedilmekte ve değişkenler arasında, uzun vadeli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmaktadır. ARDL sınır testinin ardından, katsayıların tutarlılığını değerlendirmek için ilk olarak Brown (1975) tarafından önerilen CUSUM ve CUSUM-Square testleri yapılacaktır.

4.3. UYGULAMA

Analizde kullanılan tüm zaman serisi değişkenleri mevsimsellikten arındırılıp doğal logaritması alınmıştır. Serilerin son hali aşağıdaki grafiklerde gösterildiği gibidir.

Grafik 9: Mevsimsellikten Arındırılmış ve Logaritmaları Alınmış Değişkenlerin Grafikleri

Mevsimsellikten arındırılmış ve doğal logaritmaları alınmış olan serilerimizin durağanlık sınaması Arttırılmış Dickey-Fuller Birim Kök Testi ve KPSS birim kök testleriyle yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara tablo 9'de yer verilmiştir. ADF test sonuçları yorumlanırken MacKinnon bilgi kriterinden yararlanılmıştır. ADF birim kök testinde H_0 hipotezi serinin birim kök taşıdığını yani durağan olmadığı şeklinde kurulurken, KPSS birim kök testinde H_0 hipotezi serinin durağan olduğunu yani birim kök taşımadığı şeklinde ters kurulmuştur. Serilerin durağan olup olmadıkları tespit edildikten sonra düzeyde durağan olan seriler olduğu gibi modele dahil edilirken, durağan olmayan seriler farkı alınarak durağanlaştırılmıştır. Değişkenlerimize uygulanan ADF ve KPSS birim kök testlerinde X, M, P ve R' nin düzey seviyede durağan olmadıkları yani birim kök taşıdıkları yönünde tutarlı bulgular elde edilmiş ve değişkenler birinci dereceden farkı alınarak yine her iki yöntemde de durağan hale getirilmiştir. FDI değişkeninin ADF birim kök testine göre düzeyde durağan olduğu görülürken, KPSS birim kök testi sonuçlarına göre farkı alındığı takdirde durağan hale geldiği anlaşılmaktadır. Testler arasındaki bu çelişki Y ve YOECD seriler üzerinde devam etmektedir. Söz konusu seriler ADF birim kök testine göre birinci dereceden entegre olurken, KPSS test sonuçlarında düzeyde durağan oldukları görülmektedir. Değişkenlerin durağanlık sınamasından elde edilen bulguları şu şekilde özetleyebiliriz:

- İhracat (X), İthalat (M) ve Fiyatlar (P) birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir.
- Doğrudan yabancı yatırım (FDI) serisi ADF birim kök testine göre trend durağan KPSS birim kök testine göre fark durağandır.
- Türkiye reel geliri (YT) ve Dış Gelir (YOECD) serileri KPSS birim kök testine göre trend durağan iken ADF birim kök testine göre fark durağandır.

Tablo 10: ADF ve KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey		Birinci fark	
	Sabit ve trend		Sabit	
	ADF	KPSS	ADF	KPSS
X	-2,892443	0,187124	-10,24906	0,231330
	(0) [0,1716]	(6) 0,146000 **	(0) [0,0000]	(4) 0,463000**
M	-2,573428	0,171814	-5,579085	0,358481
	(1) [0,2935]	(1) 0,146000**	(0) [0,0000]	(1) 0,463000**
P	-2,313098	0,177295	-5,657552	0,083297
	(1) [0,4209]	(6) 0,146000**	(0) [0,0000]	(1) 0,463000**
R	-0,476562	0,261924	-7,739933	0,448764
	(0) [0,9824]	(6) 0,146000**	(0) [0,0000]	(1) 0,463000**
FDI	-4,114861	0,162248		0,052854
	(0) [0,0097]	(5) 0,146000**		(0) 0,463000**
Y	-2,018385	0,082261	-6,640831	
	(0) [0,5805]	(6) [0,146000]**	(0) [0,0000]	
YOECD	-3,023216	0,109039	-4,200768	
	(1) [0,1340]	(6) 0,146000**	(1) [0,0014]	

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwartz Bilgi Kriterine göre otomatik olarak seçilmiştir. KPSS testinde çekirdek (kernel) yöntemi “Barlett kernel” ve bant genişliği (bandwith) “Newey West bandwith” yöntemine göre otomatik olarak seçilmiştir. KPSS testinde sabitli model için kritik değerler 0,739000 (%1), 0,463000 (%5) ve 0,347000 (%10) ; sabit ve trendli model için kritik değerler 0,216000 (%1), 0,146000 (%5) ve 0,119000 (%10)’ dir. ADF test istatistik değerleri Mac Kinnon (1996) tek yönlü p değerleri ile karşılaştırılmıştır. Parantez içerisindeki değerler, ADF testi için optimum gecikme uzunluğunu, KPSS testleri için bant genişliğini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki rakamlar, olasılık (p-value) değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla % 1, 5 ve 10 anlam düzeylerini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki ARDL sınır testi sonuçlarına tablo 10 ve tablo 11’de yer verilmiştir. ARDL modelinde gecikme sayılarının belirlenmesi için Schwartz Bilgi Kriteri’nden yararlanılmıştır. Eş bütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı, F istatistik değeri ile Pesaran (2001) yönteminden alınan alt-üst kritik değerlerinin karşılaştırılmasıyla belirlenmektedir. Bu çalışmada paket program tarafından örnek hacmine göre belirlenen alt-üst kritik değerler kullanılmıştır. F istatistik değeri üst kritik değerinden büyük ise değişkenler arasında eş-bütünleşme vardır. F istatistik değerinin, alt sınırdan küçük olduğu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi söz konusu değildir. F istatistik değeri, alt ve üst kritik değerler arasında değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığına dair kesin bir yargıya ulaşılamamaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda ihracat modelimiz için, elde etmiş olduğumuz ARDL sınır test sonuçlarına tablo 10’da ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Öncelikle %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerimiz için alt sınır; 3,8426, üst sınır; 5,0372 olarak belirlenmiştir. F istatistik değeri 7,8331 ile üst sınırı aşarak belirtilen aralığın dışında kalmıştır. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Uzun dönemli katsayılara baktığımızda doğrudan yabancı yatırımların, ihracat üzerinde ne uzun dönemde ne de kısa dönemde etkisi bulunmamaktadır. Uzun dönemli ilişkilerden elde edilen hata düzeltme terimi katsayısı (ect) ise -0,75819 olup, modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve sapmaların ikinci dönemde ortadan kalktığını göstermektedir.

Tablo 11: İhracat Modeli İçin ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model (1 ,0 ,0 ,0 ,2)	Değişkenler	Uzun Dönemli Katsayılar	Değişkenler	Hata Düzeltme Modeli	
X	P	-0,71836 [0,000]	ΔP	-0,54466 [0,000]	
	R	0,22298 [0,000]	ΔR	0,16906 [0,005]	
	FDI	0,0094987 [0,328]	ΔFDI	0,0072019 [0,311]	
	YOECD	1,9261 [0,000]	$\Delta YOECD$	0,47116 [0,727]	
	Sabit	-2,2128 [0,225]	$\Delta YOECD1$	-4,3036 [0,006]	
	D2008	-0,19955 [0,001]	$\Delta D2008$	-0,15130 [0,000]	
	Trend	0,0073294 [0,000]	$\Delta TREND$	0,0055571 [0,000]	
			ect (-1)	-0,75819 [0,000]	
	Teshis Testler				
		F sınır testi	7,8331	RS	1,4011[0,237]
	LM	2,9809[0,561]	HET	0,84441[0,358]	

İkinci modelimiz için elde edilen ARDL sınır istatistikleri tablo 11’de raporlanmıştır. F istatistik değeri 8,5055, %5 anlamlılık düzeyi ile alt sınır; 3,0542, üst sınır; 4,2479 olarak belirlenen kritik değerlerin dışında kalmıştır. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde ithalat üzerinde etkisi vardır. Uzun dönemli ilişkilerden elde edilen hata

düzeltilme katsayısı (ect), -0,46452 olup modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve sapmaların ikinci dönem ortadan kalktığını göstermektedir.

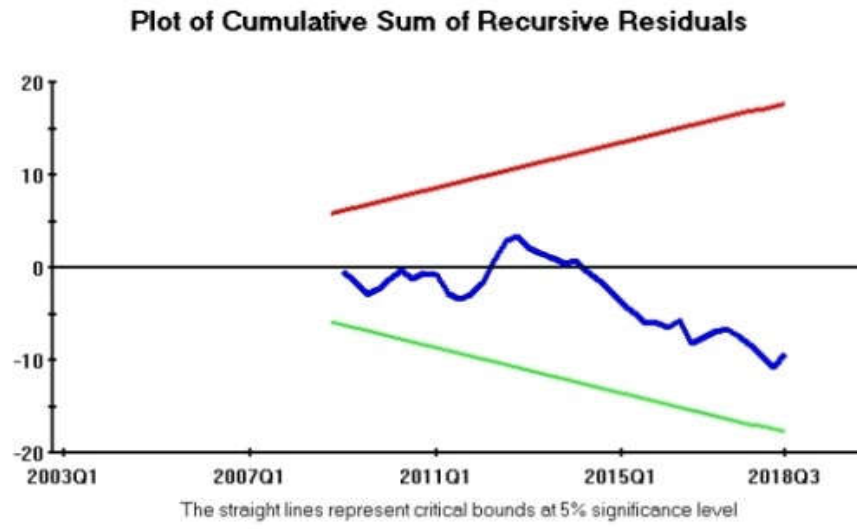
Tablo 12: İthalat Modeli İçin ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model (1,4,0,3,3)	Değişkenler	Uzun Dönemli Katsayılar	Değişkenler	Hata Düzeltme Modeli	
M	P	0,59208[0,037]	ΔP	0,59912[0,022]	
	R	0,62346[0,000]	$\Delta P1$	0,051334[0,827]	
	FDI	0,049365[0,001]	$\Delta P2$	-0,15992[0,479]	
	Y	0,95267[0,000]	$\Delta P3$	-0,62780[0,006]	
	Sabit	-5,6852[0,001]	ΔR	0,28960[0,000]	
			ΔFDI	-0,0095792[0,118]	
			$\Delta FDI1$	-0,025068[0,001]	
			$\Delta FDI2$	-	
				0,016746[0,011]	
		F sınır testi	8,5055	ΔOY	1,8732[0,000]
		LM	4,0500	$\Delta OY1$	0,68152[0,005]
		RS	0,020702	$\Delta OY2$	1,0891[0,000]
		HET	0,39342	ect (-1)	-0,46452[0,000]

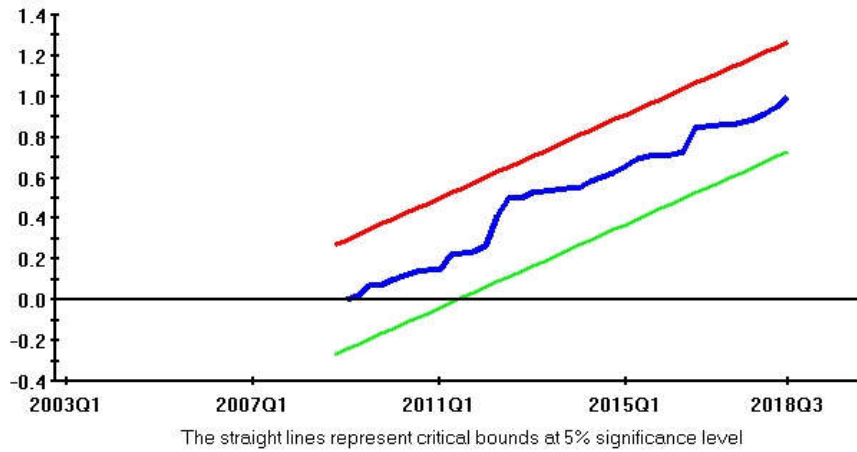
ARDL eşbütünleşme analizlerinden elde ettiğimiz bulgulara göre Türkiye’de Doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasında istikrarlı ve uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Makro ekonomik değişkenlerin zaman içerisinde yapısal değişiklikler nedeniyle bir veya birden fazla yapısal kırılmaya maruz kalması muhtemeldir. Chow, Cusum ve Cusum-Square testleri yapısal kırılmanın varlığını kontrol etmede en çok kullanılan testlerdir. Chow testinde kırılmanın yaşandığı belirli bir tarihe ihtiyaç duyulurken Brown ve arkadaşlarının önerdiği CUSUM ve CUSUM-Square testlerinde yapısal kırılmanın gerçekleştiği bir tarih belirlenmeden kısa ve uzun dönem katsayıların kararlılığı test edilebilmektedir (Öztürk ve Acaravcı, 2011: 2885-2892). Modelimizde katsayıların zaman içerisinde istikrarlı bir yapıya sahip olup olmadığı, herhangi bir yapısal kırılmaya maruz kalıp kalmadığı Cusum ve Cusum-Square testleri ile incelenmektedir. İthalat ve ihracat değişkenlerimiz için çizilen grafikler, %5 anlamlılık düzeyinde alt ve üst sınır çizgileri arasında kalarak katsayıların yapısal kırılmalara uğramadıklarını, ele alınan süreçte istikrarlı olduklarını göstermektedir.

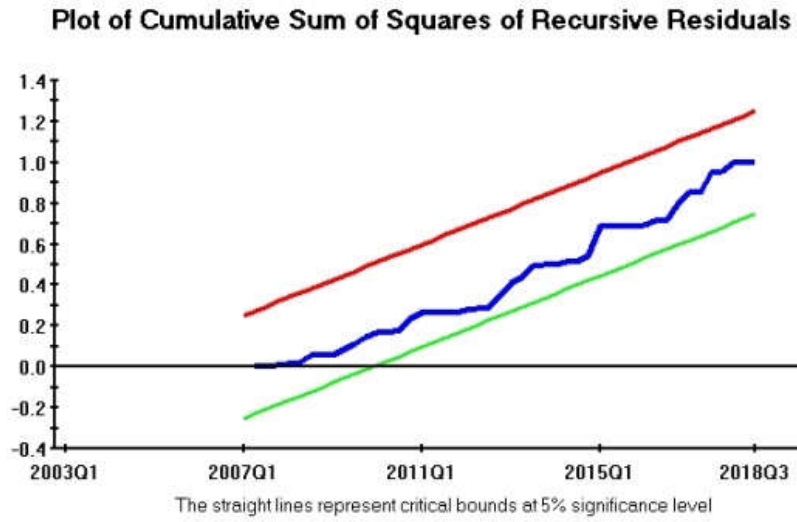
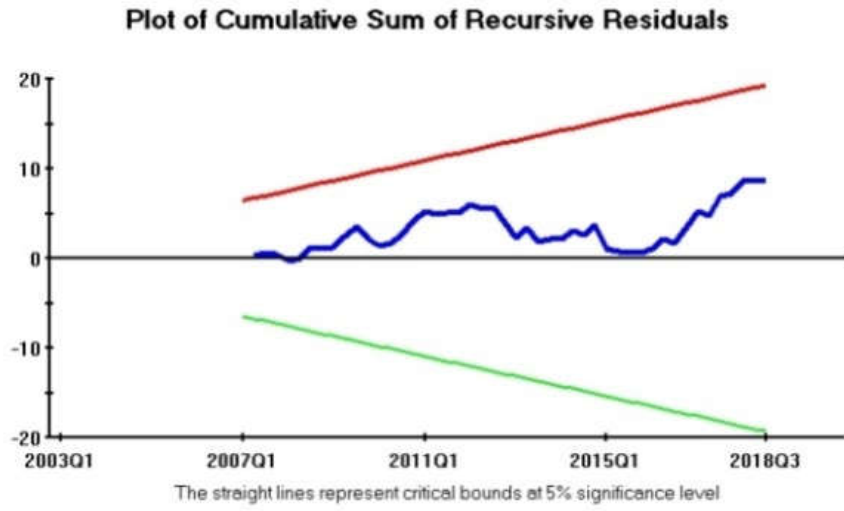
Grafik 10: İhracat İçin Cusum Testi

Plot of Cumulative Sum of Squares of Recursive Residuals

Grafik 11: İthalat İçin Cusum Testi

4.4. EKONOMETRİK SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Birim kök testleri sonucunda İhracat (X), İthalat (M) ve Fiyatlar (P) birinci farkları alındığında durağan hale gelirken doğrudan yabancı yatırım (FDI) serisi ADF birim kök testine göre trend durağan, KPSS birim kök testine göre farkı alındığında durağandır. Türkiye reel geliri (YT) ve Dış Gelir (YOECD) serileri KPSS birim kök testine göre trend durağan iken ADF birim kök testine göre fark durağandır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için yararlandığımız ARDL sınır testi sonucunda elde edilen bulgular; doğrudan yabancı yatırımların ne uzun dönemde ne de kısa dönemde ihracat üzerinde herhangi bir etkisi olmazken uzun dönemde ithalatı arttırdığı yönündedir. Tablo 11' de elde edilen bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımlarındaki %1'lik artış uzun dönemde ithalatta (X) %0.05'lik, gelirden (Y) yaklaşık % 1'lik bir artışa neden olmaktadır.

Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımların, ihracat üzerinde bir etkisi yokken, ithalat üzerinde uzun vadede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Delice ve Birol (2011)'un 2002 ve 2011 yılları arasındaki verileri kullanarak, doğrudan yabancı yatırım ve ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyerek elde ettiği sonuçlarla örtüşmemektedir. Delice ve Birol (2011)'e göre ele alınan yıllar arasında doğrudan yabancı yatırımların kısa ve uzun dönemde ihracat üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ancak ithalat üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımların, ihracat üzerinde bir etkisinin olmadığı yönünde elde ettiğimiz bulgular Acaravcı ve Öztürk (2010), Alıcı ve Ucal (2003), Yılmaz (2010), Mencinger (2003), Jayachandran ve Seilan (2010),'ın yapmış olduğu çalışmalarla örtüşmektedir. Alıcı ve Ucal (2003)'ün yaptığı çalışmada doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru pozitif bir yayılmaya rastlanmamıştır. Yine Jayachandran ve Seilan (2010), Hindistan için 1970 ve 2007 yıllarını kapsayan

verileri kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve gdp arasında nedensellik analizi yapmış ve doğrudan yabancı yatırımlarda ihracata doğru bir nedenselliğin olmadığı sonucuna varmıştır.

Acaravcı ve Öztürk (2010)'ün 1998-2009 yıllarını kapsayan çalışmasında Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı yanı sıra doğrudan yabancı yatırımların ithalata dayalı bir büyüme sağladığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada bu şekilde gerçekleşen bir büyümenin zamanla ödemeler dengesi üzerinde bozulmalara neden olacağı vurgulanmış ve sürdürülebilir bir büyüme için ithalatın, doğrudan yabancı yatırımlar ve daha fazla ihracat geliri ile desteklenmesi gerektiğinin önemine değinmiştir. Mencinger (2003)'ün çalışmasında da çok uluslu firmalar ev sahibi ülkenin ihracatından çok ithalatına katkıda bulunmakta ve bu durumun ülkelerin ticaret dengesini düşürdüğü yönündedir.

SONUÇ

Çalışmamızda doğrudan yabancı yatırımların dış ticaret üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu ikili ilişki üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş ve güncel veriler üzerinde çeşitli analizler yapılarak raporlanmıştır. Literatür taramasında da görülmektedir ki doğrudan yabancı yatırımların ithalat ve ihracat kalemleri üzerindeki etkisi değişiklik göstermektedir. Normal şartlar altında doğrudan yabancı yatırımların ihracatı arttırması beklenmektedir. Ancak çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular bu olguya ters düşmektedir. Sonuçları incelediğimizde doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerinde ne kısa dönemde ne de uzun dönemde etkisi olmadığını görülmektedir. Yine çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda doğrudan yabancı yatırımların ithalat üzerinde uzun dönemde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye’de faaliyet gösteren çok uluslu firmaların, üretim sektöründe kullandığı bazı girdi ve ara malların yurt dışından tedarik ettiğini göstermektedir. İthalat, özellikle iç pazara yönelik üretilen mallarda girdi olarak kullanılan faktör içeriklerinden oluşmaktadır. Bu da ithalatın, ihracatı doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla teşvik etmediğini göstermektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir finansman kaynağı niteliğindedir. Nitekim Türkiye’de son yıllarda yabancı girişimcilere yönelik potansiyel yatırım alanı oluşturma çalışmalarında artış görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisi üzerindeki etkileri türüne bağlı olarak, olumlu veya olumsuz yönde değişebilmektedir. OECD, doğrudan yabancı yatırımların yerli endüstriye yayılan beş olumlu etkisini öne çıkarmaktadır (OECD, 2003):

- Teknoloji ve know-how transferi
- İşletme geliştirme ve yeniden yapılandırma
- Uluslararası ticaret entegrasyonuna katkı
- İş sektörü rekabetini desteklemek
- Beşeri sermaye oluşumunu desteklemek

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke üzerindeki etkileri bu şartlar esas alınarak değerlendirilebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınması açısından önemli bir araçtır. Bu aşamadaki ülkelere üretim; teknoloji, yönetim becerisi ve maddi kaynak eksikliği nedeniyle mevcut talebi karşılayamamaktadır. Bu durumda ithalat veya doğrudan yabancı yatırım faaliyetleri çözüm olarak görülmektedir. Bu şartlar altında, ithalatın finansmanı oldukça meşakkatli bir yoldur. Aynı zamanda üretimi desteklemeyen dış alımlar, dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilmektedir. Dış ticaret açığı nedenleri arasında yerli üretimi gerçekleştirecek teknolojik yeterliliğin olmaması, üretim faktörlerinin eksikliği veya var olanların maliyetlerinin yüksek olması, yanı sıra ülkenin karar verme mekanizmasını etkileyen ekonomik ve politik ortam olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bu nedenler ülkelerin dışa olan bağımlılığını arttırmaktadır. Bu durumun olumsuz etkileri yerli üretimin, talebi karşılayabilir düzeye yaklaşmasıyla azaltılabilir.

Çok uluslu şirketlerin, üretim odaklı girişimlerde bulunması Türkiye'nin dış ticaret hadleri üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Böylelikle bölgede hem emek, hem de mevcut üretim faktörleri en iyi biçimde değerlendirilecektir. Aynı zamanda bölgeye teknoloji ve yönetim bilgi akışı sağlanarak ve üretim teknik bilgi yönünden zenginleşerek daha nitelikli hale gelecektir.

Doğrudan yabancı yatırımların tek bir bölgede yoğunlaşmasına engel olmak, üretimde verimliliği ve sürekliliği sağlamak için sektörel çeşitliliğe verilen önem artırılmalıdır. Kalkınmayı destekleyen teknolojik yeniliklere açık olmalı, ticareti olumlu etkileyen araştırmalar üzerine yönelmelidir. Günümüzde araştırma ve bilgiye dayalı teknolojik üretime yönelen ülkeler aynı zamanda en fazla ihracat yapan ülkeler arasında yerini almaktadır. Bu doğrultuda ülke çapında araştırma ve geliştirme merkezlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu sayede ileri teknoloji isteyen üretimlere dahil edilebilecek nitelikli işgücü koşulu sağlanmış olacaktır.

Doğrudan yabancı yatırımlarının ihracat üzerinde olumlu etki yaratmaması, çok uluslu firmaların üretimlerini iç pazara yönelik yaptıklarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında ülke içindeki ekonomik ve politik şartların iyileştirilerek çok uluslu firmaların ürünlerini iç pazarların yanı sıra dış pazarda da sunabilecekleri ortam oluşturulmalıdır. Dış pazarların genişletilerek rekabet ortamının iyileştirilmesiyle, yeni yatırımlar çekilebilecek ve üretimde etkinlik artırılarak daha dinamik bir ekonomik büyüme sağlanacaktır.

Türkiye’de son on beş yılı esas aldığımızda doğrudan yabancı yatırımlardaki artış genel olarak yabancı bankaların genişletilmesi, perakende sektörlerin giderek serbestleşmesi gibi ticarete konu olmayan malların veya hizmetler üzerinde gerçekleşmiştir. Küreselleşmeyle birlikte yeni ürünün dış piyasaya yayılma hızı gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye’nin küresel rekabette yer alabilmesi için teknolojik yayılmayı hızlandıracak yatırımlara yönelmesi, hazır teknoloji yerine teknoloji geliştirme imkanları yaratan ve yeni üretim tesisleri oluşturan, ihracat kapasitesini arttırmayı hedefleyen yabancı yatırımlara teşvik sağlaması önem arz etmektedir. Günümüzde yüksek teknoloji isteyen ürünler aynı zamanda eğitilmiş işgücüne ve teknik donanıma ihtiyaç duymaktadır. Türkiye küresel rekabetin bir sonucu olan vasıflı işgücü ve teknoloji açığını kapatabilmek amacıyla insan gücü yetiştirmeyi amaç edinen eğitim programlarına önem vermelidir. İhracat odaklı yatırımların arttırılmasında büyük rol oynayan teşviklerle birlikte, ihracat finansmanı, kredi garantileri ve ihracatı olumlu etkileyen fuarlar da desteklenmelidir. Yabancı sermayeyi çekmek, ihracat odaklı işletmeleri teşvik etmek sürekli bir ekonomik büyüme ve ekonomik-sosyal refahın sağlanmasında kilit öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, Ali (2000). *Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri (1986-1998)*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Acaravcı, Ali (2006). *Reel İş Çevrim Kuramı*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Acaravcı, Ali ve Öztürk, İlhan (2012). "Foreign Direct Investment, Export and Economic Growth: Empirical Evidence from New EU Countries". *Romanian Journal for Economic Forecasting*, 2, pp. 52-67.
- Acaravcı, Ali ve Akyol, Müge. (2017). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), ss. 17-33.
- Acaravcı, Ali, Erdoğan, Sinan ve Akalın, Güray (2018). "Türkiye'de Ekonomik Özgürlükler, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurt İçi Yatırım Harcamaları İlişkisi" *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), ss. 75-89.
- Ahmad, M. Hasnain, Alam, Shaista ve Butt, M. Sabihuddin (2003). "Foreign Direct Investment, Exports, and Domestic Output in Pakistan". *The Pakistan Development Review*, 42(4), pp. 715-723.
- Ahmed, D. Abdullahi, Cheng, Enjiang ve Messinis, George (2007). "Causal Links between Export, FDI and Output: Evidence from Sub-Saharan African Countries". *CSES Working Paper*, No.35, pp. 1-35.
- Ak, M. Zeki (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Akyıldız, Hüseyin ve Eroğlu, Ömer (2004). "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), ss. 43-62.
- Alıcı, A. Aslı ve Ucal, Ş. Meltem (2003). "Foreign Direct Investment, Exports and Output Growth of Turkey: Causality Analysis". In *European Trade Study Group (ETSG) Fifth Annual Conference*, Madrid: pp. 11-13).

- Altıntaş, Halil (2009). "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(02), ss. 1-30.
- Altuğ, A. Murat (2016). *Global Oyuncu Çok Uluslu Şirketlerin (MNEs) Rekabet Stratejileri ve Maliyet Yönetimleri*, İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Anorua, E. ve Ahmad, Y. (2000). "Openness and Economic Growth: Evidence from Selected Asian Countries". *The Indian Economic Journal*, 47(3), pp. 110-117.
- Arıkan, Deniz (2006) . *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar*. İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım, ss. 32.
- Babatunde, A. Musibau (2011). " Trade Openness, Infrastructure, FDI and Growth in Sub-Saharan African Countries". *Journal of Management Policy ve Practice*, 12(7), pp. 27-35.
- Aydın, Nurhan (1997). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları (1002).
- Bahmani-Oskooee, ve M., Niromand, F. (1999). "Openness and Economic Growth: An Empirical Investigation", *Applied Economics Letters*, 6, pp. 557-561.
- Benassy-Quere, Agnes, Fontagne, Lionel ve Lahreche-Revil, Amina (2001). "Exchange-Rate Strategies in the Competition for Attracting Foreign Direct Investment". *Journal of the Japanese and International Economies*, 15(2), pp 178-198.
- Bevan, A. Alan ve Estrin, Saul (2004). "The Determinants of Foreign Direct Investment into European Transition Economies", *Journal of Comparative Economics*, 32(4), pp. 777-8.
- Bitzenis, Aristidis (2009). *The Balkans: Foreign Direct Investment and EU Accession*. University of Macedonia, Yunanistan: Ashgate Publishing Company.
- Bozdağlıoğlu, E. Yasemin ve Özpınar, Ömer (2011). "Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracat Performansına Etkilerinin Var Yöntemi ile Tahmini". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), ss. 39-63.
- Caves, Richard, E. (1971). *Industrial Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment*, *Economica*, 38(149), pp. 1-27.

- Çetin, Murat ve Şeker, Fahri (2013). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), ss. 121-142.
- Çeştepe, Hamza, Yıldırım, Ertuğrul ve Bayar, Melike (2013). “Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret: Toda-Yamamoto Yaklaşımıyla Türkiye’den Nedensellik Kanıtları”. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 27, ss. 1-37.
- Chaudhuri, Sarbajit ve Mukhopadhyay, Ujjaini (2014). *Foreign Direct Investment in Developing Countries: A Theoretical Evaluation*. Dordrecht: Springer. CrossRef Google Scholar.
- Damodar N. Gujarati ve Dawn C. Porter (2012). Temel Ekonometri. (Çev.: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), İstanbul : Literatür Yayıncılık.
- Dar, A. ve Amirkhalkhali, S. (2003). “On The Impact Of Trade Openness On Growth: Further Evidence From Oecd Countries”, *Applied Economies*, 35, 2, pp. 1761-1766.
- Dasgupta, Nandita (2009). “Examining the Long Run Effects of Export, Import and FDI Inflows on the FDI Outflows from India: A Causality Analysis”. *Journal of International Business and Economy*, 10(1), pp. 65-88.
- Delice, Güven ve Birol, Y. Emre (2011). “Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), ss.1-28.
- Demir, A. Oğuz (2013). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Gelişmekte Olan Ülkeler*. Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Denisia, Vintila. (2010). “Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories”. *European Journal of Interdisciplinary Studies* 3, 53-59.
- Dritsaki, Melina, Dritsaki, Chaido ve Adamopoulos, Antonious (2004). “A Causal Relationship between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth for Greece”. *American Journal of Applied Sciences*, 1(3), pp. 230-235.
- Dunning, H. John (1979). “Explaining Changing Patterns of International Production: In Defence of Eclectic Theory”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol:41, Issue:4, ss.269-292.
- Dücan, Engin (2015). *Gelişmekte Olan Ülkelerin Yakın Komşularıyla Dış Ticaret Hacminin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

- Edwards, Sebastian (1997). "Opennes, Productivity and Growth: What Do We Really Know?", *NBER Working Paper*, No, 5978.
- Efe, Birol (2002). "Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği". *İzmir Ticaret Odası Yayınları*, Yayın No: 120, İzmir.
- Eğilmez, Mahfi (2012). "Özetle Ödemeler Dengesi", <http://www.mahfiegilmez.com> , (Erişim Tarihi: 18.05.2019).
- Erdilek, Asim (2003). A Comparative Analysis of Inward and Outward FDI in Turkey. *Transnational Corporations*, 12(3), pp. 79-106.
- Eren, Erol (2005). *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. Beta.
- Ergüven, Emre (2014). *Üretimin Uluslararasılaşmasının Türkiye İmalat Sanayisi Üzerindeki Etkileri: Yabancı Sermayeli İmalatçı İhracatçılar Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ersin, Ö. Ömer ve Tufaner M. Batuhan (2018). "Türkiye'de Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz". *International Conference on Eurasian Economies 2018, 18-20 Haziran 2018, Taşkent, Özbekistan* (Ed.: Sarı, Selahattin, Gencer H. Alp ve Khamidov, Obidjon), ss. 196-206.
- Ertek, Tümay (1996). *Ekonometriye Giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ertürk, Ertürk (2001). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Alfa Yayınları, İstanbul, Eylül, ss. 35.
- Ey Türkiye (2016). "Birleşme ve Satın Alma İşlemleri 2016 Raporu", <https://www.ey.com/tr/tr/home> (Erişim Tarihi: 18.06.2019).
- Fabry, Nathalie (2001). "The Role of Inward-FDI in the Transition Countries of Europe an Analytical Framework. *Current Politics and Economics of Russia, Eastern and Central Europe*, 16(3), pp. 349-77.
- Fortune Turkey (2015). "Global birleşme ve satın almalar rekor kırdı", 22 Aralık, <http://www.fortuneturkey.com/global-birlesme-ve-satin-almalar-rekor-kirdi-25301>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Gedikli, Ayfer (2011). "Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), ss. 97-146.

- Göçer, İsmet, Bulut, Şahin ve Dam, M. Metin (2012). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz”. *Business and Economics Research Journal*, 3(2), ss. 21-40.
- Göçer, İsmet (2013). *Yabancı Doğrudan Yatırımların Verimlilik ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneği*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Gövdere, Bekir (2003). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği”. *Dış Ticaret Dergisi*, sayı: 6, ss. 1-11.
- Göver, Z. Tuğrul (2005). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi”, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü-Ekonomi Araştırmalar, Başbakanlık, Temmuz, 2005, No: 40.
- Greenaway, David ve Wakelin, Katherine (2000). “Foreign Direct Investment and Trade: Substitutes or Complements”. *Preliminary Draft*, 5, pp. 1-24.
- Grimwade, Nigel, (2000). *International Trade: New Patterns of Trade, Production and Investment*. London: Routledge, pp.128-129.
- Gu, Weishi, Awokuse, O. Titus ve Yuan, Yan (2008, July). “The Contribution of Foreign Direct Investment to China’s Export Performance: Evidence from Disaggregated Sectors”. In *Presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting*, Orlando, Florida, <https://ageconsearch.umn.edu> , (Erişim Tarihi: 21.02.2019).
- Gujarati, N. Damodar (2006). *Temel Ekonometri*, (Çev: Ümit Şenesen ve Gülay G. Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güngördü, Aybegüm (2016). “Uluslararası Ticaret ve Yatırım Teorisi Olarak Eklektik Paradigma: Geçmişten Günümüze Bir Bakış”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), ss.1003-1020.
- Hirst, Paul ve Thompson, Grahame (1998). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Hsiao, S. Frank ve Hsiao, W. Mei-Chu (2006). “FDI, Exports, and GDP in East and Southeast Asia-Panel Data Versus Time-Series Causality Analyses”. *Journal of Asian Economics*, 17(6), ss.1082-1106.
- Hüseyini, İbrahim (2017). Türkiye’de Kur Artışları İhracatı Neden Etkilemiyor?. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1/1), ss. 25-31.

- Isachi, Silvia ve Elena (2017). "Factors Determining the Foreign Direct Investments – Theoretical Approaches", *Contemporary Economy Journal*, 2(3), pp. 67-82.
- Iqbal, M. Shahzad, Shaikh, F. Muhammad ve Shar, A. Hussain (2010). "Causality Relationship between Foreign Direct Investment, Trade and Economic Growth in Pakistan". *Asian Social Science* 6(9), pp. 82-89.
- İyibozkurt, Erol (2001). *Uluslararası İktisat: Teori politika uygulama*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Jayachandran, G. ve Seilan, A. (2010). "A Causal Relationship between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth for India". *International Research Journal of Finance and Economics*, 42, pp. 74-88, <https://www.researchgate.net> , (Erişim Tarihi: 18.02.2019).
- Jawaid, S. Tehseen, Raza, S. Ali, Mustafa, Khalid ve Karim, M. Z. Abd (2016). "Does Inward Foreign Direct Investment Lead Export Performance in Pakistan?". *Global Business Review*, 17(6), pp. 1296-1313.
- Johansen, Soren (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*", 12(2-3), pp. 231-254.
- Johansen, Soren and Juselius, Katarina., (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), pp. 169-210.
- Johnson, Andreas (2006). "FDI and Exports: The Case of the High Performing East Asian Economies". *The Royal Institute of Technology Centre of Excellence for Studies in Science and Innovation*, No.57, <http://citeseerx.ist.psu.edu> , (Erişim Tarihi: 08.02.2019).
- Jones, Jonathan and Wren, Colin (2006). *Foreign Direct Investment and the Regional Economy*. University of Newcastle upon Tyne, UK: Ashgate Publishing Company.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı, (8), <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, (Erişim Tarihi: 05.01.2019).
- Kar, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma (2008). "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, yıl.10, sayı 14, ss. 436-458.
- Karagöz, Mustafa ve Karagöz, Kadir (2006). "Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi". *AİBÜ-İİBF*

- Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, <http://iibfdergi.ibu.edu.tr> , (Erişim Tarihi: 02.05.01).
- Karagöz, Kadir (2007). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005”. *Journal of Yaşar University*, 2(8), ss. 927-948.
- Karluk, S. Rıdvan (2002). *Uluslararası ekonomi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş, s. 639.
- Karluk, Rıdvan (2007). *Cumhuriyetin ilanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm*. (11. Baskı) İstanbul: Beta basım A.Ş.
- Karluk, S. Rıdvan (2003). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika*. İstanbul: Beta Yayınevi, ss. 15-25.
- Kaymakçı, Oğuz, Avcı, Nuri ve şen, Recep (2007). *Uluslararası Ticarete Giriş: Teori, Politika ve Uygulama*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kazgan, Gülten (1985). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kıran, Burcu (2011). “Causal Links between Foreign Direct Investment and Trade in Turkey”. *International Journal of Economics and Finance*, 3(2), pp. 150-158.
- Kırankabeş, Mustafa Cem (2004). *Ülke Riskinin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi (1984-2003 Dönemi Türkiye Değerlendirmesi)*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kojima, Kiyoshi (1973). “A Macro Economic Approach to Foreign Direct Investment”. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 14(1), pp. 1-21.
- Kothe, E., Avery, C., & Gestrin, M. (2014). *International Investment Stumbles into 2014 after ending 2013 flat*. Paris, France: OECD. Retrieved from www.oecd/investment/statistics.htm (Erişim: 24.05.2019).
- Kösekahyaoglu, Levent (2006). “A Comparative Analysis of FDI in Turkey and the Ceecs: Is There Any Link between FDI and Trade?”. *Journal of Business Economics and Management*, 7(4), pp. 183-200.
- Krugman, R. Paul, Obstfeld, Maurice (2003). *International Economic: Theory and Policy*, (6. edition), pp.172-175.
- Kurt, Serdar ve Berber, Metin (2008).“Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), ss.57-80.
- Kurtaran, Ahmet (2007). “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), ss. 367-382.
- Kutlar, Aziz, (2007). *Ekonometriye Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Liang, Yan (2007). “Does Foreign Direct Investment Provide Desirable Development Finance? The Case of China”. *China ve World Economy*, 15(2), pp. 104-120.
- Lim, E. Ghee (2001). *Determinants of and the Relation between, Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the Recent Literature* . International Monetary Fund (IMF) Working Paper, No. 01(175), November, pp. 1-27.
- Liu, Xiaohui, Burrige, Peter. ve Sinclair, J. N. Paul (2002). “Relationships between Economic Growth, Foreign Direct Investment and Trade: Evidence from China”. *Applied Economics*, 34(11), pp.1433-1440.
- Makki, S. Shiva ve Somwaru, Agapi (2004). “ Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries.” *American Journal of Agricultural Economics*, 86(3), pp. 795-801.
- Markusen, R. James (1995). “The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade”. *Journal of Economic perspectives*, 9(2), pp. 169-189.
- Makki, S. Shiva ve Somwaru, Agapi (2004). “ Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries.” *American Journal of Agricultural Economics*, 86(3), pp. 795-801.
- Markusen, R. James ve Venables, J. Anthony (1998). “Multinational Firms and the New Trade Theory”. *Journal of International Economics*, 46(2), pp. 183-203.
- Meerza, S. I. A.ve Imran, A. (2012). “Causal Links between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth for Bangladesh”. *South Dakota State University, Department of Economics, Working paper, 12012*. <https://core.ac.uk> , (Erişim Tarihi: 13.04.2019)
- Mencinger, Joze (2003). “Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?”. *KYKLOS* 56 (4), pp. 491–508.
- Moosa, A. Imad (2002). *Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- The Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2002). “Guidelines for Multinational Enterprises”. *Overview*, <http://www.oecd.org>, (Erişim Tarihi: 18.06.2019).
- The Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2003). “Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies”, <https://www.oecd.org> , (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

- The Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2008). “*Benchmark Definition of Foreign Direct Investment*”. (4.Edition). Paris, www.oecd.org, (Erişim Tarihi: 05.03.2019).
- Oksay, Suna (1998). “Çok Uluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, <http://www.dtm.gov.tr> , (Erişim Tarihi: 05.03.2019)
- Ovidius (2013). “Ovidius University Annals”, *Economic Sciences Series*, 10(1).
- Örnek, İbrahim (2008). “Yabancı Sermaye Akımlarının Yurt İçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(02), ss. 199-207.
- Özalp, İnan (1998). *Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım*. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları; No:1022.
- Özalp, İnan (1986). *Uluslararası İşletmecilik: Seçme Yazılar (Vol.2)*. Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Özarı, Çiğdem (2013). “Zaman Serileri”. (Ed.: Ömer Yılmaz ve Nihat Aşık). *Ekonometri*,. İstanbul: Lisans Yayıncılık, ss. 390- 402.
- Özcan, Burcu ve Arı, Ayşe (2010). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği”. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (12), ss. 65-88.
- Öztürk, İlhan ve Acaravcı, Ali (2010). “FDI, Trade and Growth in Turkey: Evidence from ARDL Bounds Testing Approach”. *Argumenta Oeconomica*, 2(25), ss. 95-115.
- Öztürk, İlhan ve Acaravcı, Ali (2011). “Electricity Consumption and Real GDP Causality Nexus: Evidence from ARDL Bounds Testing Approach for 11 MENA Countries”. *Applied Energy*, 88(8), pp. 2885-2892.
- Öztürk, Lütfü (2004). “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(7), ss.110-128.
- Öztürk, İbrahim (2012). “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü”, *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*.
- Pain, Nigel ve Wakelin, Katharine (1998). “Export Performance and the Role of Foreign Direct Investment”. *The Manchester School*, 66(S), pp. 62-88.
- Parasız, İlker (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

- Pelinescu, Elena ve Radulescu, Magdalena 2009. "The Impact of Foreign Direct Investment on the Economic Growth and Countries Export Potential". *Romanian Journal for Economic Forecasting*, 12(4), pp. 153-169.
- Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol and Smith, Richard J. (2001). "Bounds testing approaches to the analysis of level relationships". *Journal of applied econometrics*, 16(3), pp. 289-326.
- Pham, T. H. Hanh ve Nguyen, T. Duc (2013). "Foreign Direct Investment, Exports and Real Exchange Rate Linkages in Vietnam: Evidence from a Co-Integration Approach". *Journal of Southeast Asian Economies (JSEAE)*, pp. 250-262.
- Root, R. Franklin (1997). *International Trade and Investment*. (7th ed.), Cincinnati: South-Western Pub.co, pp. 600-610.
- Rugman, M. Alan, Lecraw, J. Donald ve Booth, D. Laurence (1985). *International Business: Firm and Environment*. McGraw-Hill College, pp. 115-117.
- Samsu, S. Hajar, Derus, A. Mat, Ooi, A. Yee, ve Ghazali, M. Fahmi (2008). "Causal Links between Foreign Direct Investment and Exports: Evidence from Malaysia". *International Journal of Business and Management*, 3(12), pp. 177-183.
- Sahoo, Pravakar, Nataraj, Geethanjali, ve Dash, R. Kumar (2014). *Foreign Direct Investment in South Asia*. New Delhi: Springer India, (10), pp. 978-81.
- Seid, H. Sherif (2018). *Global Regulation of Foreign Direct Investment*. Routledge.
- Segre, Giovanna (2000). "European Economic and Monetary Union and Foreign Direct Investment: A Survey of the Theoretical and Empirical Literature". CES *Working Papers*. [URL:www.econ.kuleuven.ac.be/ew/](http://www.econ.kuleuven.ac.be/ew/) (Erişim: 08.04.2019).
- Seyidoğlu, Halil (2003). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Güzem Can Yayınları. No:19. Genişletilmiş 4. Baskı.
- Seyidoğlu, Halil (2007). *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul, . Güzem Can Yayınları, ss. 598-600.
- Sinha, Madhabendra, Bhar, Mousumi, ve Gole, M. K. (2015). "Foreign Direct Investment and International Trade: An Empirical Exercise for India". *Suprayaga*, (5), ss. 128-137.
- Sharma, Kishor (2003). "Factors Determining India's Export Performance". *Journal of Asian Economics*, 14(3), pp. 435-446.

- Shawa, M. Joseph ve Shen, Yao (2013). "Causality Relationship between Foreign Direct Investment, GDP Growth and Export for Tanzania". *International Journal of Economics and Finance*, 5.(9), pp. 13-19.
- Sönmez, Sinan (1998). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. İmge Kitabevi.
- Stephan, Johannes (Ed.). (2005). "Technology Transfer via Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe: Theory". *Method of Research and Empirical Evidence*. Springer.
- Şatıroğlu, Kadir (1984). *Çok Uluslu Şirketler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şen, Ali ve Karagöz, Murat (2008). "Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi". *Sosyal Bilimler Konferansı Dergisi*, (50), ss. 1063-1076.
- Şener, Sefer (2008). *Dünya'da ve Türkiye'de Tarihsel Perspektiften Yabancı Sermaye*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, ss. 33.
- Şentürk, Mehmet ve Eralp, Anıl (2012). "Türkiye'ye Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Dış Ticaret ile Etkileşimi" . *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), ss. 20-33.
- Şimşek, Fırat (2010). *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisinin Büyüme Bazlı Analizi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tarı, Recep, (2002). *Ekonometri*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Telatar, Erdinç, Türkmen, Şadiye ve Teoman, Özgür (2002). "Pamuk Borsalarında Oluşan Fiyatların Etkinliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), ss. 55-74.
- Thorbecke, Willem ve Salike, Nimesh (2011). "Understanding Foreign Direct Investment in East Asia " (No.290), *ADB Working Paper Series*.
- Temiz, Dilek ve Gökmen, Aytaç (2009). "Foreign Direct Investment and Export in Turkey: The Period of 1991-2008". *Econ Anadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, ss. 17-19.
- Terzi, Harun ve Pata, U. Korkut (2016). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Deneyimi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), ss. 167-184.

- Terzioğlu, Bilge (2007). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Toptaş, Mehmet (1996). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tunç, Havva (2004). *Uluslararası Ticaret, Para ve Finans*. İstanbul: Alfa Yayınları, s.85.
- TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği) (2018). “2018 Yılına Girenken Türkiye ve Dünya Ekonomisi, Ekonomik Araştırmalar Bölümü Ocak 2018, İstanbul, <https://tusiad.org/tr> (Erişim Tarihi. 20.04.2019).
- Müsteşarlığı, Hazine (2006). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, www.hazine.gov.tr*.
- Ulaş, Dilber (2003). *Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejisi Olarak Ortak Girişimler (Joint Venture) ve Türkiye’de Uygulamaları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ulaş, Dilber (2008). “AB’ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(2), ss. 77-95.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (1998). World Investment Report 1998, Trends and Determinants, Geneva: United Nations Publications, www.unctad.org. (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (1999). World Investment Report 1999, Foreign Direct Investment and the Challenge of Development, Geneva: United Nations Publications, www.unctad.org. (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2006). World Investment Report 2006, FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, Geneva: United Nations Publications, www.unctad.org. (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2007), World Investment Report 2007, Transnational Corporations, Extractive Industries and Development, Geneva: United Nations Publications, www.unctad.org. (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2008). World Investment Report 2008, Transnational Corporations and the Infrastructure

- Challenge, Geneva: United Nations Publications, www.unctad.org. (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2018). World Investment Report 2018, Investment and New Industrial Policies, Geneva: United Nations Publications, www.unctad.org. (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- Ünsal, M. Erdal (2005). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Varamini, Hossein ve Kalash, Svetlana (2010). "Foreign Direct Investment Inflows, Economic Growth, and Trade Balances: The Experience of the New Members of the European Union". *Journal of East-West Business*, 16(1), pp. 4-23.
- Vural, İ. Yaşar ve Zortuk, Mahmut (2011). "Foreign Direct Investment as a Determining Factor in Turkey' s Export Performance". *Eurasian Journal of Business and Economics*, 4(7), pp. 13-23.
- Wong, K. Nyen ve Tang, T. Cheong (2009). "New Evidence on the Causal Linkages between Foreign Direct Investment, Exports and Imports in Malaysia". *IUP Journal of Applied Economics*, 8(1), pp. 20-25.
- Yavan, Nuri (2006). *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yavan Nuri ve Kara, Hamdi (2003). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), ss. 19-42.
- Yeldan, Erinç (2016). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Kamil (2007). "Türkiye için Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Stratejisine Doğru". *YASED*, 12(54), İstanbul.
- Yılmaz, Mine (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme". *Celal Bayar Üniversitesi SBE, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), ss. 241-260.

Özge MILİK

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

2019